

O PRAVNOM REŽIMU KORIŠTENJA ARHIVSKE GRAĐE

Bernard Stulli

I

Mnogostruki su razlozi koji čine probleme korištenja arhivske građe osobito važnim i aktuelnim, u kompleksu sveukupne arhivske problematike.

Ponajprije to je činjenica, da je najbitnija funkcija arhivske građe — njeno korištenje. Ta građa nastaje i čuva se prije svega zato, da bi se koristila za dokazivanje ili ilustriranje činjenica koje su pismeno zabilježene u toj građi.

Nadalje, to je činjenica da se uz savremeno stalno povećavanje vrsti arhivske građe, otvaraju i mogućnosti sve širih i raznovrsnijih vidova njenog korištenja.

Zatim, nesumnjivo je, da objektivne društvene potrebe traže sve intenzivnije korištenje arhivske građe, pa i one najnovije, a uz što minimalnije ograničenje tog korištenja.

Konačno, ne samo da objektivne društvene potrebe traže sve intenzivnije korištenje arhivske građe, nego je činjenica da postaje sve aktuelnije pitanje, kako da se omogući to korištenje na što racionalniji način. Opći uslovi posvuda, pa isto tako i u naučno-istraživačkom procesu, imperativno traže maksimalno usavršavanje i racionalizaciju dokumentacione službe, pa tako i arhivske službe, kao važnog i svojevrsnog dijela te dokumentacione službe.

Ovo su opći razlozi specijalne aktuelnosti problematike korištenja arhivske građe. Očito su oni ponukali i Comité international des archives, da se zadnjih godina iscrpnije pozabavi i ovom tematikom. Učinjeno je to najprije njenim stavljanjem na dnevni red na izvanrednom međunarodnom kongresu arhiva, održanom u Washigtonu 1965. god., a zatim je predviđeno da će se i zasjedanje Table ronde des archives 1967. god. ponovno i iscrpnije pozabaviti problemima korištenja arhivske građe, s težnjom da se pronađu mogućnosti što veće liberalizacije tog korištenja u svim zemljama, a isto tako da se ispitaju i mogućnosti za izradu prijedloga jednog međunarodnog rëglementa u ovoj oblasti.

Za našu zemlju je također od posebnog interesa i važnosti problematika korištenja arhivske građe. Naime, naše ranije arhivsko zakonodavstvo nije predviđalo neke razrađene norme o ovoj materiji, zadržavajući se samo na utvrđivanju nekih osnovnih principa, a posebno na općem naglašavanju principa javnosti arhivske građe, i njene pristupačnosti svim

korisnicima, u skladu sa zakonom. Međutim, naše novo arhivsko zakonodavstvo prišlo je normiranju razrađenih propisa o tome. Tako npr. i novo arhivsko zakonodavstvo u SR Hrvatskoj¹. Uporedo s tim razvija se i akcija, preko Arhivskog savjeta Jugoslavije, da se utvrde neke razrađene smjernice i preporuke, po kojima bi se onda u svim republičkim arhivskim zakonodavstvima, i u općim aktima što ih donose svi imaoci arhivske građe, nastojala postići što dosljednija primjena principa javnosti arhivske građe na području čitave SFR Jugoslavije, a isto tako s ciljem da se postigne i što jedinstveniji tretman ove problematike, koja po svojoj prirodi teži k jedinstvenijem normiranju i na međunarodnom planu, a ne samo unutar pojedinih država. Sve to dakako nameće potrebu, da se i u našoj stručnoj literaturi pokloni više pažnje obradi problematike korištenja arhivske građe.

Da bi se što bolje uočila i shvatila ova tako široka, danas sve složenija i aktuelnija problematika korištenja arhivske građe, u svim njenim dimenzijama i komponentama, treba uzeti u obzir da je kod ove problematike osobito važan i proces njenog historijskog razvoja. On je u ovom slučaju važan ne samo zbog općih i neophodnih metodoloških razloga raspravljanja jedne tematike u njenom historijskom razvoju, već je ovdje tok historijskog razvoja mnogo važniji, i njegov prikaz daleko neophodniji, nego li kod drugih arhivističkih problema. Priroda problema korištenja arhivske građe glavni je uzrok tome. Pogotovo ako imamo u vidu i vodimo računa o uvodno istaknutoj činjenici, da je korištenje arhivske građe njena najbitnija funkcija, a isto tako i o činjenici da određeni vidovi korištenja neprekidno postoje i traju od najstarijih vremena, pa se i kroz savremenu našu epohu kontinuirano i dalje nastavlja.

Zbog navedenih razloga treba se prije svega pozabaviti historijskim razvojem korištenja arhivske građe.

Iz historijskog razvoja do XVI st.

Ovaj razvoj — uz mnogo detalja — možemo najpreglednije pratiti na primjeru tretmana arhivske građe u evropskim srednjovjekovnim gradovima. To naročito vrijedi u periodu od XII st. nadalje. Tada se odvija onaj dobro poznati i izvanredni razmah trgovine čiji su centri u gradovima, dolazi do vrlo osjetnog jačanja njihove ekonomske osnove, nastaju u tim gradovima sve dinamičniji i složeniji ekonomsko-društveni i pravno-politički odnosi, a sve se to snažno odrazilo na svestranom razvoju komunalnog sistema u tim gradovima.

Za naše razmatranje treba posebno podsjetiti na znatne napore usmjerene, baš u tim stoljećima, na organizaciju cjelokupne gradske uprave i sudstva, sa sve brojnijim njihovim institucijama. Zatim na reguliranje sve bujnijeg pravnog života, što ga je nametao intenzivni ekonomski život, pa, konačno, i na pismeno preciziranje propisa i zakona u knjigama gradskih statuta.

Ustrojstvo komune, pravilno funkcioniranje njenih organa i ustanova, odnosi među autonomnim komunama od kojih su mnoge sukcesivno po-

¹ Zakon o zaštiti arhivske građe i arhivima (Narodne novine SRH, br. 31 od 29. VII 1965.), čl. 26—31.

stale i samostalne države, odnosi između raznih društveno-političkih snaga i faktora unutar pojedinih komuna, pa odnosi između vladajućih slojeva i gradske uprave prema pripadnicima općine, kao i međusobni odnosi između samih pripadnika komune, sve je to u ovoj epohi procvata srednjovjekovnih gradova dobilo novi sadržaj, nove dimenzije i oblike. Novo bogatstvo pravnih interesa i odnosa trebalo je ne samo regulirati, nego i što efikasnije čuvati, garantirati i u svako doba što bolje zaštićivati.

Dakle, uspješan praktični razvoj ovih komunalnih organizama, u novim uslovima ekonomskog i političkog prosperiteta XII do XVI st., nije bio moguć bez sve bolje i usavršenije organizacije pismenog fiksiranja sve većeg broja pravno relevantnih činjenica u komunalnom životu. To je značilo sistematsku i stalnu brigu oko uređenja gradskih kancelarija i notarijata, stvaranje sve veće količine sve raznovrsnije pismene dokumentacije. Istovremeno to je dakako značilo i potrebu sve veće brige oko čuvanja te dokumentacije, i to kako one tekuće, tako i one starije tj. arhivske građe.

Korištenje građe u službene svrhe

Same komune, sa svojim organima i ustanovama, kojih radom nastaje u ovo vrijeme najveći dio pisane dokumentacije², pregnule su uskoro da nizom mjera osiguraju čuvanje te dokumentacije. Prije svega zato, da bi je mogle koristiti u svoje službene svrhe. Statutarne i ostale odredbe, naročito od XIII st. nadalje, pokazuju brojna i često vrlo pomna i detaljna nastojanja u tom pravcu.

Ilustrirat ćemo to najprije primjerima nekih talijanskih srednjovjekovnih općina.

Svakako je najkarakterističniji primjer koji pružaju sačuvani izvori grada **Siene**. Već od samog početka XIII st. ovdje se javljaju akcije na širem planu, pa uskoro i gradski propisi, usmjereni na to, da se što bolje osigura korištenje arhivske građe, i uopće pisane dokumentacije, za službene potrebe općine i njenih organa. U toj akciji dominira težnja i osnovni princip, da treba osigurati »vječnu garanciju općinskih prava«³. Nakon prvih propisa iz god. 1203. niže se kasnije sve više odredaba u tom pravcu, kroz čitavo XIV st.⁴

God. 1203. konstatirano je prije svega da je ranije vladala prilična nebriga za općinske spise. Naređeno je da se oni sakupe sa raznih strana gdje su bili pohranjeni tj. kod raznih općinskih organa, a i kod pojedinih bivših općinskih funkcionera i drugih građana. Zatim je naređeno da se sva ta dokumentacija, koja je pronađena i sakupljena, imade prepisati i upisati u jednu knjigu. Time se prije svega htjelo postići lakše, bolje i sigurnije korištenje građe u službene svrhe, a svakako da se time nastojalo i spriječiti gubitak tekstova važnih za dokazivanje općinskih prava.

² U samim gradovima još su, uz organe i ustanove komune, važniji tvorci građe: biskupije, kaptoli i samostani; bratovštine, cehovi, obitelji, trg. kuće. Izvan komunalnog kruga najvažniji su: kraljevske i uopće vladarske kancelarije, papinska kurija i srodne vjerske organizacije, feudalne gospoštije i sl.

³ Cecchini G., *La legislazione archivistica del Comune di Siena (Archivio storico italiano, a. CXIV, Firenze 1956.)*, str. 225.

⁴ Isto, str. 236 i slijed.

Za same originale naređeno je da se imadu zajedno čuvati, i to u jednoj »čvrstoj škrinji«, koja opet mora da se pohrani na odgovarajućem sigurnom mjestu. Time su i sami originali zaštićeni, pa osigurano da će se i oni moći uvijek koristiti u službene svrhe, kadgod bude potrebno da se, bilo gdje, podnesu na uvid i sami originali⁵.

Ovo je zapravo u pravom smislu riječi jedna klasična odredba, koje se sadržaj varira u tolikim sačuvanim izvorima od XIII st. nadalje, po svim evropskim zemljama, kod svih tvoraca i imalaca arhivske građe, a posebno kod onih gdje je u pitanju korištenje takve građe u službene svrhe.

Javilo se međutim uskoro i pitanje građe koja se nalazi kod pojedinih općinskih funkcionera, jer im je potrebna pri njihovom tekućem radu, ali koja u cjelini ili djelomično često i ostane kod njih, i nakon toga što im je istekao njihov mandat. Dakako da su time nastajale brojne poteškoće za korištenje takve građe u službene svrhe, pa je god. 1262. donesena odredba, po kojoj svi općinski funkcioneri moraju, po isteku mandata svoje funkcije, predati »sve spise i knjige i dokumente« u općinsku kancelariju. Njihovi nasljednici na odnosnoj općinskoj funkciji, mogu uzeti iz općinske kancelarije one spise i knjige, koje su im potrebne u vršenju njihove funkcije⁶. Ova je odredba osobito važna i karakteristična, jer pokazuje ne samo brigu za što bolje osiguranje mogućnosti korištenja građe u tekuće službene svrhe, nego i po tome što se iz ove odredbe naziru već prva nastojanja kako da se starija građa, koja nije više toliko potrebna u tekućem poslovanju, a potiče od raznih općinskih organa, u izvjesnoj mjeri koncentrira. Odredba je u stvari značila početak stvaranja »općinskog arhiva«, koji se nešto kasnije, tj. god. 1293., i spominje u sačuvanim izvorima kao »archivum comunis«⁷. God. 1298. ponovljen je propis o predaji građe općinskih funkcionera, po isteku njihove funkcije. O tome koju će građu ili prijepise preuzeti njihovi nasljednici, odlučuju dotični organi, po svom nahođenju, ali svaki funkcioner može dobiti samo onu građu koja pripada njegovom općinskom organu — uredu⁸.

Statutarne odredbe iz god. 1298. znače rekapitulaciju ranijih odredaba, ali su u mnogom pogledu razradile i dopunile ranije odredbe. Težište im je na ponavljanju i potvrđivanju odredaba iz 1262. god., s posebnim akcentom na što boljem čuvanju cjelokupne građe, na uspostavljanju posebnih čuvara za tu građu, te na propisu da se određena građa može razgledati i konzultirati samo u prisustvu nadležnih čuvara. Za korištenje u službene svrhe, i za unapređenje tog korištenja, osobito je

⁵ Isto, str. 236. Odredba da se tekstovi originalnih isprava upisuju u »Knjigu kopija« nije dosljedno sprovedena u praksi. Ponekad su i sami originali uvezani u te knjige, a mnogi dokumenti nisu ni uključeni ni prepisani u spomenute knjige. Ponekad su ovi potonji predmetno grupirani i tako su se trajno čuvali (v. Archivio di Stato di Siena. Guida-Inventario dell'Archivio di Stato. Vol. I, Roma 1951, str. 122—123).

⁶ Cecchini G., n. r., str. 238.

⁷ Isto, str. 227. No, iako se već 1293. god. spominje »archivum comunis Senarum«, to nije značilo i koncentraciju građe samo na jednom mjestu. Ovakva se koncentracija namjerno izbjegavala radi opasnosti od požara, koji bi uništio »svu« građu (v. Isto, str. 229); Archivio di Stato di Siena — Guida-Inventario dell'Archivio di Stato. Vol. I, Roma 1951, str. VIII).

⁸ Cecchini G., n. r. str. 242. . . . »et dare copiam volentibus ex ipsis actis aliqua acta vel scripturas habere et extrahere et extrahi facere ad eorum voluntatem, scilicet illorum ad quos pertinent dicta acta vel scripture.«

važna statutarna odredba, koja naglašava da se u posebnu knjigu moraju upisivati sve odredbe i zaključci koje donosi općinska skupština, u svim pitanjima; da se taj upis mora izvršiti najkasnije 15 dana nakon donošenja odnosno odredbe ili zaključka, te da se spomenuta posebna knjiga ne smije odnositi iz zgrade u kojoj se čuva⁹. Iz konca XIII st. sačuvani su podaci koji pokazuju, da se već tada počela voditi evidencija građe koja se koristi¹⁰.

Bilo je dakako i odredaba koje nisu pogodovale trajnom čuvanju arhivske građe. Takva je npr. i odredba iz god. 1292. o sudbini spisa i kancelarijskih knjiga »Lira«. U njih su bilježeni svi izvori prihoda sijenskih građana, pa su se na temelju tih podataka određivali porezi i daće. Popis prihoda i razrez poreza periodički se obnavljao. Nakon izrade novog popisa i razreza, kaže spomenuta odredba, imaju se uništiti spisi i knjige prethodnih popisa. Vodeći računa samo o neposrednim operativnim potrebama, ova najstarija poznata nam odredba o odabiranju i izlučivanju (škartiranju) građe mogla je dovesti do uništenja vrijedne historijske građe. No, kako ni ona nije baš revno provođena u život, nije toliko stradala odnosna građa¹¹.

Statutarne odredbe iz god. 1337. opet se mnogo bave čuvanjem građe, uvijek s ciljem da se osigura njeno što efikasnije i lakše korištenje u službene svrhe. U tu svrhu se prije svega ponavljaju i ponovno potvrđuju temeljne odredbe iz 1262. god. i iz statuta od 1298. god., ali se dodaje niz novih propisa o načinu čuvanja građe. Posebno se naglašava potreba čuvanja općinskog arhiva »danju i noću«, i opet se ističe da je pristup građi moguć samo uz prisustvo tačno određenog čuvara građe, kojega ne mogu zamijeniti drugi općinski funkcioneri, i bez čijeg prisustva ne može baš nitko da ulazi u prostoriju arhiva ni da razgleda spise¹².

U toku velikog građanskog rata u Sieni 1355. god. teško je stradala dotada sačuvana arhivska građa. U borbi protiv privilegija i koncentracije vlasti u rukama imućnih klasa i društvenih slojeva sijenske su pučke mase uništavale i dokumente na kojima su počivale spomenute privilegije i vlast. Preostale je razmjerno malo građe nastale do 1355. god.¹³

Vijesti iz god. 1400. govore o slabom stanju i čuvanju arhivske građe u Sieni. Istovremeno ukazuju i na to, da se sačuvana građa ne koristi za rješavanje tekućih poslova, tj. da se dio građe nalazi u sanducima, da ga općinski organi ne koriste za nužno upoznavanje prethodnog stanja važnih općinskih poslova, pa da odatle nastaju štete po općinske i pojedinačne interese¹⁴. Kroz 15. stoljeće ponavljaju se podaci o slabom čuvanju građe, ali se očituje i sve organiziranija briga da se čuvanje poboljša¹⁵.

⁹ Cecchini G., n. r., str. 241.

¹⁰ Isto, str. 226.

¹¹ Archivio di Stato di Siena. Guida-Inventario ... str. 266—267.

¹² Cecchini G., n. r., str. 246—247.

¹³ Archivio di Stato di Siena. Guida-Inventario ... str. IX, 179, 180. O propaloj dragocjenoj građi preostale su samo kratke bilješke u inventarima i repertorijima, izrađenim 1334—1335. god. Tada je, naime, Siena već imala: opći inventar građe pohranjene u općinskom arhivu; repertorij svih dokumenata, razvrstanih u 22 predmetne grupe, a iskazanih po lokalitetima na koje se odnose; repertorij s oznakom u kojim se »kasama, torbama i vrećama« nalaze i čuvaju pojedini dokumenti (Isto, str. 127, N. 6—8).

¹⁴ Isto, str. IX.

¹⁵ Isto, str. IX—X.

Potkraj petnaestog stoljeća poduzete su značajnije mjere oko čuvanja, osiguranja i racionalizacije korištenja građe u službene svrhe. Uz ponovljene odredbe da se knjige i spisi iz arhiva (*»qui sunt in Archivio«*) ne mogu odatle nikuda iznositi, preciziraju se iznimke i to za spise koji su potrebni za vršenje financijskih obračuna. Međutim, najznačajnije su odredbe iz god. 1484. koje određuju da svi spisi moraju biti obrojani i inventarizirani. Ovo je bilo nesumnjivo vrlo važno sredstvo ne samo za bolje čuvanje, već prije svega i za što lakše pronalaženje potrebnih dokumenata, u sve većoj količini sačuvane građe, a koji su bili potrebni za rješavanje raznih službenih poslova¹⁶.

Iako je organizacija samog čuvanja građe, te primjena raznih mjera za što efikasnije čuvanje, ostala stalna briga općine, pa se odredbe u tom smislu često ponavljaju i dopunjuju, ipak od XV st. nadalje sve više se ističe i briga u pogledu što boljeg popisivanja — inventariziranja građe. I stalno povećavanje količine sačuvane građe, a jednako tako i sve veća raznovrsnost službenih potreba za koje je trebalo građu koristiti, upućivali su na to. To vidimo i iz odredaba grada Siene iz XVI st. Njima se prije svega nastoji postići što ažurniji rad u općinskoj kancelariji, posebno kad je u pitanju pravovremeno upisivanje zaključaka općinskog vijeća¹⁷. Glavna je pažnja ipak posvećena popisivanju građe, s naglaskom da je nužno potrebno popisati baš *svu* građu koja se nalazi *»in Archivio«*, te izraditi jedan opći repertorij za tu svu građu. Evo kako to određuje izvorni tekst spomenute odredbe iz god. 1544.:

»De repertorio detinendo in Archivio.

Publici notarius Archivi curam specialiter adhibeat in Archivio praedicto semper retinere librum repertorium omnium et singulorum instrumentorum, processuum, librorum documentorum et quarumcumque scripturarum quae devenerint ad manus eius in Archivio praedicto. In libro autem repertorium seriatim et accurate singulo quoque die describat et exaret per ordinem alphabeti omnes et singulas scripturas, libros, rogitos, processus et alia quaeque publica documenta quae sibi praesentantur et ad manus pervenient ipsius, in Archivio praedicto in perpetuum custodienda et praeservanda. Repertorium vero praedictorum summo ordine librum faciat et ita et taliter ut momento temporis et de facili reperiantur et reperiri possint quaeque publica documenta cum fuerit opus¹⁸.

Druga važna mjera iz ovih odredaba od god. 1544. odnosi se na pitanje posudbe određenih spisa iz općinskog arhiva određenim općinskim organima. Njome se u prvom redu želi postići, da se sva posuđena građa uredno vrati u općinski arhiv¹⁹, kako bi korištenje u službene svrhe bilo osigurano, kada to ponovno zatreba.

¹⁶ Cecchini G., n. r., str. 253.

¹⁷ Isto.

¹⁸ Isto, str. 254. Već 1533. god. izrađeni su repertoriji za glavne *»Knjige kopija«* (zapravo zbornike kopija i originala). Izrađeni su alfabetski po imenima osoba i mjesta, koja se u dokumentima spominju, uz datum dokumenta i naznaku lista zbornika u kojem se odnosi tekst nalazi (Archivio di Stato di Siena. Guida-Inventario . . . str. 127—128).

¹⁹ Cecchini G., n. r., str. 255.

Rečeno je ranije da su ove odredbe grada Siene osobito karakteristične. One su svakako i tipične za praksu tolikih drugih gradova, za praksu izazvanu srodnim potrebama. No, treba navesti još neke detalje, iz sačuvanih izvora, koji govore o praksi u drugim gradovima, gdje se propisuju još i neke druge mjere, a radi upotpunjenja prikaza o stanju i modalitetima korištenja arhivske građe u službene svrhe.

I u gradu **Pisi** već se od sredine XIII st. vodi intenzivna briga usmjerena čuvanju građe²⁰. Treba posebno spomenuti odredbe ove općine iz god. 1241, kojima se ukazuje na to koja je to najvažnija građa, koju treba čuvati na posebnom mjestu, kao što su to npr. originali gradskih statuta, te kako se moraju sačiniti prijepisi takve najvažnije građe za njeno korištenje u tekućim poslovima²¹.

Kao i drugdje, i ovdje su problemi čuvanja cjelokupne općinske pisane dokumentacije bili stalno aktuelni. Karakteristična je u tom pogledu odredba iz god. 1286. koja određuje da su pisanski potestati i kapetani dužni u roku od mjesec dana nakon nastupa svoje funkcije, da sve pisane dokumente općinske, koji se nalazi kod njih ili njihovih obitelji, predadu kancelarima ili notarima općine; zatim da istraže i pronađu gdje se sve nalaze privilegiji i dokumenti grada Pise; nadalje, da u Senatu donesu zaključke o čuvanju građe kod općine i svih njenih organa; konačno, da se pobrinu, da notari popišu sve privilegije, općinske ugovore i sl., te da ih pohrane na sigurno mjesto²².

Posebnu pažnju privlače svakako propisi ovoga grada iz god. 1302. Njima se određuje da se svi spisi stariji od tri godine, moraju da pohrane na sigurno mjesto; da im se stalno dodaju daljnji takvi spisi; da moraju postojati posebni čuvari i poseban notar nadležan za te spise; da se od tako čuvane građe mogu općinskim sucima podnositi na uvid dokumenti koji im zatrebaju, i kada im zatrebaju, te da se zabranjuje prodaja »javnih spisa«. O toj posudbi i zabrani prodaje kaže izvorni tekst: ... »et quod ad petitionem iudicum cuiuscumque curie possint et debeant suprascripti custodes actorum habere et monstrare omnia acta curie ipsorum iudicum et copiam inde facere ad postulationem cuiusque cuius interesset et quod publice preconizetur quod nulla persona presumat emere vel vendere aliqua acta publica«²³.

I u srednjovjekovnoj **Firenzi** također je već u XIII st. dobro organizirana briga oko čuvanja građe, kako bi se mogla što uspješnije koristiti u službene svrhe. Odredbe iz god. 1289. vrlo su zanimljive po svojoj iscrpnosti, a naročito po tome koliko težište polažu na čuvanje građe u sredeonom stanju, s očitom i jasnom spoznajom da bez te sredeonomosti ne može biti uspješnog korištenja. Izvorni tekst te odredbe propisuje to na slijedeći način:

»De custode actorum Camere et eius officio.

Custos actorum Camere sit notarius de melioribus, fidelioribus et cautioribus civitatis, qui suum officium exerceat in hunc modum, videli-

²⁰ Luzzatto M., La legislazione archivistica del Comune di Pisa (1241—1399) (Archivio storico italiano, a. CXIV, Firenze 1956), str. 214.

²¹ Isto, str. 215.

²² Isto, str. 216.

²³ Isto, str. 219.

cet. Quod ante quam aliquam copiam inde alicui faciat, per se ipsum, omnes et singulos libros et quid in quolibet eorum contineatur. Et in copertura de foris, de grossis lictis et apertis, scribat brevem titulum de contentis in quolibet, et de tempore dominatus, et sub cuius iudicis examine. Et, si talis liber non habuerit sufficientem coperturam, camerarii illam faciant renovari, expensis Camere. Quibus sic peractis reponat ipsos libros, quanto potest convenientius et ordinatius, per singulas camerulas armarii dicte Camere»;...

»Et propterea, singulis diebus et horis quibus statur ad Cameraam, continue moretur ibidem nec possit claves aliis commendare. De foris quoque super quamlibet armarii camerulam infigat cedulam exprimentem quid continetur in illa«²⁴.

I u XIV st., kao npr. god. 1325. opet se ponavljaju odredbe o potrebi dobrog čuvanja građe, kako bi se osiguralo njeno korištenje i u službene i ostale svrhe, pa se opetovano naglašava da se mora raditi o tako dobrom čuvanju... »ita quod iura et instrumenta semper inlesa conserventur«²⁵.

Firentinske odredbe XV st. također su usmjerene na čuvanje i inventariziranje, i opet uz naglašenu obavezu dobrog čuvanja²⁶, uvijek radi potrebe da se osigura lako i pravovremeno korištenje građe. Ali i problemi s tim čuvanjem stalno su bili aktuelni. Tako se npr. i god. 1474. opet govori o tome, da je čuvanje slabo, da ga treba usavršiti, i što je najvažnije da ga treba dosljedno provoditi. I ovdje se naglašava kako to čuvanje mora obuhvatiti cjelokupnu građu, svih općinskih organa i ustanova, no, što je ovdje osobito zanimljivo, već se spominje kako u tu cjelinu spadaju i rukopisne knjige »delle storie fiorentine et latine et vulgari«, a jednako se i u ovim odredbama ističe neophodnost inventara cjelokupne građe koja se čuva²⁷.

Srednjovjekovni grad **Lucca** imao je također odredbe, koje su uglavnom analogne onima ostalih gradova. Ovdje su najstarije odredbe sadržane u gradskom statutu iz god. 1308., a u odredbama iz XV st. i u ovom gradu težište odredaba počiva na tome, da *svu* građu treba pažljivo čuvati, te na propisima po kojima je dužnost notara određenih »ad custodiam librorum Archivi seu Camerae Lucane Civitatis«, da izrade inventar cjelokupne građe koja se čuva²⁸.

U praksi je očito bio jasan princip, da se sva građa nastala radom svih općinskih organa i ustanova uvijek može koristiti u službene svrhe. No, izgleda da je bilo ponegdje i dvojbi, npr. u pogledu sudskih spisa. Vrijedi stoga istaći u ovom pogledu odredbu statuta grada Luce iz god. 1308. u kojoj se nabrajaju obaveze kancelara za krivične poslove, pa se između ostalog izričito određuje kako je on dužan, da općinskim organima daje na uvid spise koje vodi, kada oni to zatraže.²⁹

²⁴ Pampaloni G., La legislazione archivistica della Repubblica fiorentina (Archivio storico italiano, a. CXIV, Firenze 1956), str. 181.

²⁵ Isto, str. 185.

²⁶ Isto, str. 187.

²⁷ Isto, str. 188.

²⁸ Corsi D., Legislazione archivistica dello Stato di Lucca (Archivio storico italiano, a. CXIV, Firenze 1956), str. 200.

²⁹ Isto, str. 193.

Ni srednjovjekovna **Venecija** nije dakako zaostajala u brizi oko dokumentarne građe. Silan porast njenog ekonomskog potencijala od XI st. nadalje, te naglo jačanje njene uloge kroz slijedeća stoljeća, na Jadranu i Mediteranu, gdje postaje ekonomska i politička sila prvog reda, sve je to toliko razgranalo, i po obimu i po vrstama, poslovanje njene kancelarije i notarijata, da njihovom uređenju i čuvanju stvorene pisane dokumentacije mora poklanjati intenzivnu pažnju. Toliko su bile brojne državne potrebe i toliki službeni interesi, kako u metropoli tako i u sve brojnijim posjedima koje je osvajala mletačka država, da se zaštita svih tih interesa morala osigurati, uz ostalo i osiguranjem korištenja spomenute dokumentacije u službene svrhe.

I raniji izvori, a pogotovo statutarne kodifikacije XIII st. pokazuju takvu posebnu brigu mletačkih vlasti oko tekuće i arhivske dokumentacije. I ovdje se to očituje prije svega u reguliranju organizacije i rada kancelarije i notarijata, kojih je uredan i kvalitetan rad bio prvi preduslov, i neposrednom i kasnijem, uspješnom i efikasnom korištenju građe u službene svrhe. Same statutarne odredbe ni izdaleka ne odražavaju sve što je u tom pogledu poduzimano. Čitav niz mjera donesen je, naime, i odredbama administrativnog karaktera, koje nisu ušle u statutarne kodifikacije, jer su se smatrale toliko neophodnim, opravdanim i po sebi razumljivim, da im nije ni trebala sankcija statutarne kodifikacije. Da su se pak solidno provodile, o tome svjedoči kvalitet arhivske građe proizveden u mletačkoj kancelariji i notarijatu.

Ne ponavljajući opće odredbe takvog karaktera, iz perioda XII do XV st., dovoljno poznate iz dosadašnjih izlaganja o radu kancelarije i notarijata u drugim talijanskim srednjovjekovnim gradovima, naglasit ćemo važnost odredbe mletačkog senata iz god. 1496.

U toj se odredbi, uz ostalo, kaže:

... »quod de caetero nemo possit ire vicarius, iudex vel socius, notarius, cancellarius, contestabilis vel officialis Rectorum nostrorum in illa civitate, vel castello cuius uxor sua fuerit cives, aut ipse habitet, aut habeat possessiones, et quando aliquis fuerit cancellarius aliquid terra non remaneant in duobus sequentibus annis in illa pro vice cancellariae coadiutore vel pro alio titulo, vel nomine, vel colore, cum in aliquo de cancellaria rectorum se exerceat, sub pena« ...³⁰.

Problem je nastao time, što su kancelari i notari, u mjestima svog službovanja stupali u rodbinske, imovinske i druge odnose, postajali na taj način često i sami interesirana stranka u mnogim pitanjima, pa je tako nastajala mogućnost da ne budu uvijek objektivni i nepristrani u službenim poslovima. Stoga je ovom odredbom propisano, da oni ne mogu vršiti funkcije notara i kancelara u mjestu gdje sami stanuju, gdje imaju svoje posjede, ili gdje je nastanjena njihova žena. Isto tako je određeno, da u istom mjestu gdje su već vršili kancelarske ili notarske poslove kroz dvije godine, ne mogu kroz daljnje dvije godine opet vršiti iste službene funkcije, ili slične funkcije.

³⁰ Parti prese nell'Ecc. Consiglio di Pregadi (štampano; primjerak u Hist. inst. JAZU u Zagrebu, pod sign. R 116, 1-3), sub a. 1496.

Svrha je ove odredbe jasna. Trebalo je u maksimalno mogućoj mjeri, ovim putem, nastojati da dokumentacija izrađena u kancelariji i notarijatu bilo kojeg mjesta mletačke države, bude što egzaktnija, te odstranivši utjecaj subjektivnog faktora sa strane pisara koji sastavlja i piše dokumente, ostvariti što sigurniju pravnu valjanost izrađene dokumentacije, u skladu s onom voljom koju odražavaju državni zakoni, volja vladajućih, odnosno volja stranaka u privatno-pravnim dokumentima. Bez toga bi, dakako, i korištenje građe u službene svrhe bilo često neefikasno i nezadovoljavajuće. Citirana odredba ne odražava samo praksu mletačke države. Bila je to dobro poznata i široko rasprostranjena praksa u tolikim evropskim srednjovjekovnim gradovima.

Zaključujući ovim primjere iz historije talijanskih srednjovjekovnih gradova, treba preći na ilustriranje korištenja arhivske građe u službene svrhe, prema primjerima iz naših srednjovjekovnih gradova i općina.

Primjer grada **Splita** je vrlo ilustrativan i karakterističan.

Sigurno se i u Splitu već u XIII st. očituju određene organizacione brige za arhivsku građu i uopće za pisanu dokumentaciju. Na osnovu toga je, a u želji da se ta briga učvrsti i učini trajnom, i moglo doći do stanja koje odražava Statutum vetus iz god. 1312., a koji, u knj. II čl. 61, određuje:

»Item statutum et ordinatum est, quod ad hoc, ut in libris et actibus communis Spalati nulla falsitas uel furtum, uel aliqua fraus committi possit, quod de libris condemnationum et alijs libris et actibus communis Spalati et de alijs rebus dicti communis debeant fieri tria inuentaria similia, scilicet quot libri et quaterni sunt; et in quibus etiam contineatur tempore quorum rectorum et officialium dicti communis ipsa acta uel quaterni, uel alie quecumque scripture facte sunt. Qui libri debeant reponi et gubernari in turri communis Spalati, que turris, seu hostium dicte turris debeat habere duas claves diuersas et cum diuersis seraminibus, ita, quod una clavis non possit aperire utrumque seramen. De quibus inuentarijs et clauibus unum inuentarium et una clavis sit penes camerarios dicti communis, aliud inuentarium et una clavis sit penes unum ex tribus iudicibus dicti communis, qui sunt ad sententias proferendas, qui fuerit electus ad tenendum dictam clauen et dictum inuentarium ab illis, qui eligunt curiam, quando renouatur curia; aliud tercium inuentarium retineatur per unum bonum legalem et fidelem hominem, eligendum per consilium credentie.

Qui camerarij et iudex nullo modo possint aperire hostium dicte turris per se sine licentia potestatis et rectoris dicte ciuitatis sub pena uiginti quinque librarum pro qualibet uice.

Et si alicui de ciuitate Spalati esset necessaria aliqua scriptura de illis quaternis, que essent in dicta turri, uadat ad potestatem et rectorem dicte ciuitatis, qui potestas et rector dicte ciuitatis mittat socium uel notarium suum cum dictis camerarijs et dicto iudice et omnibus presentibus aperiatur dicta turris et non discedant de turri, donec dicta scriptura facta fuerit. Et diligenter inspiciant et uideant, ne aliquis posset aliquam fraudem committere in dictis libris. Et eis similiter presentibus dictum hostium claudatur et illa scriptura deferatur ad potestatem et curiam

communis Spalati, ut diligenter uideant, ne posset esse scriptura, que posset affere aliquod periculum communi Spalati»³¹.

Ova statutarna odredba prije svega propisuje strogi režim čuvanja građe, u posebnom prostoru, čak i u posebnom objektu. Određuje primjenu sistema raznih ključeva za prostoriju u kojoj se čuva građa, a koje ključeve drže razni ovlašteni — općinski funkcioneri. Propis dakle određuje odgovornost više osoba, i to tačno određenih osoba. Nadalje, određuje da se otvaranje prostorije u kojoj se čuva građa vrši samo uz dozvolu šefa izvršne vlasti — gradskog kneza. I za ovo vrijeme, i za duga stoljeća kasnije, to su očito najstrože mjere čuvanja. Uz takav režim čuvanja, značajno je da ova odredba predviđa i obaveznu inventarizaciju građe. Inventar se mora sačiniti u tri primjerka, koje opet čuvaju razne osobe, što još više osigurava režim čuvanja. S druge strane ovakva obavezna inventarizacija nesumnjivo znatno olakšava korištenje građe, jer je očividno iz inventara koja sve dokumentacija stoji na raspolaganju, a kako inventarizacija pretpostavlja i određenu sredenost građe, to ona omogućuje i lakše i brže pronalaženje dokumentacije koja je u konkretnom slučaju potrebna korisnicima.

Drugi dio ovog statutarnog propisa posebno se bavi baš pitanjima korištenja građe.

Ponajprije vidimo da nema nikakvog korištenja bez posebne prethodne dozvole, i to, i opet, bez dozvole šefa izvršne vlasti tj. gradskog kneza. On tek može dati nalog odgovarajućim općinskim funkcionerima, da u prisustvu čuvara mogu ući u spremište općinskih spisa. Nakon toga nitko ne smije izaći iz tog spremišta dok se potreban posao (traženje, uvid, prijepis ili sl.) ne obavi do kraja. Svi prisutni dužni su paziti, da se posao obavi bez ikakve štete po građu, u bilo kojem vidu. U prisustvu svih imenovanih se opet spremište zatvara, kad je posao završen. Načinjene bilješke, zapisi ili prijepisi podnose se zatim knezu i kuriji, koji će ocijeniti mogu li se oni koristiti, bez štete po interese općine. Dakle, interesi općine i njihova zaštita predstavljaju primarni i bitni kriterij za odluku hoće li se dozvoliti korištenje građe ili neće. Odluka o tome prepuštena je diskrecionoj ocjeni vrhovnih organa izvršne vlasti u općini.

Druga važna odredba splitske općine jest ona sadržana u reformacijama splitskog statuta, donesena 1382. god.

Ovom se odredbom propisuje da zamjenik gradskog kneza sa sucima i četiri plemića, izabrana u gradskom vijeću, mogu ući u određenu prostoriju općinske zgrade (»camera communis«), gdje se nalaze pohranjeni općinski spisi, te potražiti tamo sve »reformacije« ranije donesene, popisati ih i podnijeti gradskom vijeću na razmatranje³².

Ova odredba pokazuje kako se postupalo s arhivskom građom, koja se čuvala izvan gradskog tornja, u samoj općinskoj zgradi, sjedištu općinske vlasti. Tu su se čuvala i reformacije, jedan od najvažnijih dijelova općinskih spisa i dokumentacije uopće. Bila je potrebna, kako vidimo, zakonska norma ne samo za to da se pristupi reviziji tih reformacija kao

³¹ Hanel J., Statuta et leges civitatis Spalati (Monum. hist.-jurid. Slav. merid., p. I, vol. II. Zagrabiae 1878.), lib. II cap. LXI, str. 54; Novak G., Povijest Splita, knj. 1, Split 1957, str. 333, reproducira djelomično sadržaj ove odredbe.

³² Hanel J., n. d., str. 291—292, Reformationes, cap. XCVI »De reformationibus compilandis«.

važnog dijela općinskog zakonodavstva, nego se tek ovom odredbom omogućilo, i opet samo tačno određenim osobama, da mogu ući u odnosnu prostoriju gdje se nalaze općinski spisi, te da mogu koristiti određenu građu. Potreba izričite dozvole za pristup građi, tačno određivanje korisnika i fiksiranje građe koju mogu koristiti, i u koju svrhu, i u ovom slučaju pokazuje vrlo strogi režim uveden u splitskoj srednjovjekovnoj općini i za korištenje arhivske građe u službene svrhe.

Srodne odredbe nalazimo i u susjednoj trogirskoj općini.

U statutu **Trogira** iz god. 1322., u knj. III čl. 51, propisano je, da se sve općinske kancelarijske i notarske knjige moraju čuvati u jednoj škrinji, u određenoj prostoriji općinske zgrade, a pod dva ključa, od kojih jedan drži općinski komornik, a drugi plemić izabran od kneza i gradske kurije. Nikakve knjige ili spisi ne smiju se iznositi iz te prostorije, za bilo kakve potrebe, s izuzetkom kada to zatraži sam knez iz opravdanog razloga (*»ex aliqua iusta causa«*). Nadalje, knjige i spisi ne smiju se nikome davati na uvid, bez dozvole kneza i bez prisutnosti bar jednog od gore imenovanih čuvara³³.

Režim čuvanja je prema tome i u Trogiru strogo postavljen. Vršenje korištenja građe isključivo je vezano za prostoriju u kojoj se nalazi škrinja s građom, a jedini izuzetak učinjen je prema knezu, za čije službene potrebe se građa može iznositi iz navedene prostorije. Posebno treba naglasiti da je u Trogiru davanje na uvid građe uvjetovano dozvolom kneza — šefa izvršne vlasti. Dakle, još ekskluzivnije, u osnovi, nego li u Splitu, gdje nije, na kraju odlučivao sam knez, već u zajednici s općinskom kurijom.

U **Hvaru** nisu bile ovakve odredbe toliko sveobuhvatne ni jednako zakonski i pismeno precizirane, ali nisu ni izostale.

U statutu iz 1331. god. ponajprije se, u knj. I čl. 19., određuje da općinska škrinja (*»capsella communis«*) mora stajati u određenoj prostoriji općinske zrade, zaključana s tri ključa, od kojih se jedan nalazi kod kneza, drugi kod općinskog suca, a treći kod općinskog komornika. U toj se škrinji drži općinski novac i položeni zalozi³⁴. Zatim se, u istoj knj. I čl. 20, dodaje: da se u istoj škrinji čuva i općinski privilegij — *»zlatna bula«*; da od tog privilegija treba sačiniti kopiju i dati je jednom starijem sucu, koji će se tom kopijom služiti u svom tekućem poslovanju. Po isteku mandata svoje funkcije mora taj sudac predati odnosnu kopiju svom nasljedniku, a prethodno mora da je pokaže na općinskoj generalnoj skupštini³⁵.

Iako se ova odredba ograničava samo na jedan važni općinski privilegij — ispravu, ona je karakteristična po brizi za čuvanjem originala isprave. I dok spomenuta kopija služi lakšem korištenju u tekućem poslovanju, čuvanje originala isprave izvan tekuće uporabe poslužiti će, ako kopija slučajno propadne, da se po originalu sačini nova kopija, pa tako osigura korištenje prava sadržanih u odnosnoj ispravi. Uvijek je,

³³ Strohal I., Statut i reformacije grada Trogira (Monum. hist.-iurid. Slav. merid., vol. X, Zagrabiae 1915), str. 121.

³⁴ Ljubić S., Statuta et leges civitatis Buduae, civitatis Scardonae, et civitatis et insulae Lesinae (Monum. hist.-iurid. Slav. merid., p. I, vol. III, Zagrabiae 1882—3), str. 179, cap. XIX *»Quomodo capsella communis stare debeat in camera communis«*.

³⁵ Isto, str. 179, cap. XX *»Quomodo privilegium communis cum bulla aurea et copia eiusdem debeat stare«*.

naime, i racionalnost korištenja i sigurnost korištenja glavna briga i smisao ovakvih odredaba. S čuvanjem ostale arhivske dokumentacije bilo je naravno i u Hvaru, kao i drugdje, stalnih problema, pa se to čuvanje, radi efikasnosti korištenja, nastoji poboljšati. Tome je npr. usmjerena i odredba iz 1531. god. Njome se konstatira da se »Libri ordinarii« hvarske općine, u kojima se bilježe prihodi i rashodi općinski, ne čuvaju kako treba, pa se dešavalo da se u njima vrše samovoljno i protupravno razne ispravke i sl. (»adeoque possunt viciari partitae, et alii inconvenientes super eis fieri«). Stoga se određuje da se ubuduće spomenute knjige moraju držati u jednoj škrinji (»capsa«), i to u općinskom arhivu (»in archivo«), pod tri ključa, od kojih jedan drže rektori općine, drugi komornik, a treći komornik puka (»camerarius populi«). Sva-ki puta nakon što kancelar i komornik izvrše neki upis u te knjige, one se odmah moraju vratiti u spomenutu škrinju i zaključati³⁶.

Ova je odredba doduše opet ograničena samo na računске knjige, no, po strogosti režima čuvanja i korištenja, i po formi normiranja tog režima, vrlo je srodna splitskim i trogirskim odredbama. Osim toga ona nam posredno govori i općenito o tome kakva je bila briga oko općinskog »arhiva« u Hvaru.

Kao jedna od najrazvijenijih općina na našoj obali, pa kasnije i sve samostalnija država — republika, **Dubrovnik** i u ovoj temi privlači posebnu pažnju.

Za Dubrovnik bi se moglo ponoviti ono što je rečeno ranije za Veneciju, time što kod Dubrovnika obim državnih potreba nije bio toliki kao kod Venecije, a i sistematičnija briga za razvoj državne kancelarije i notarijata nije tako rano započela, i razvijala se nešto sporijim tempom.

Ne mora vrijediti kao apsolutno mjerilo, ali je ipak karakteristično za stanje dubrovačke kancelarije, da god. 1208. kada Dubrovačka općina obnavlja ugovor s gradom Molfetom u Italiji, organi dubrovačke općine ne mogu da pronađu u Dubrovniku tekst ranijeg ugovora, pa treba da traže od Molfete da im ga pošalje³⁷.

Treba ipak naglasiti da sačuvani međunarodni ugovori i ostale isprave iz XII st. pokazuju, da je već tada u Dubrovniku vođeno dosta brige oko unapređenja kancelarijskog i notarskog poslovanja³⁸.

No, svakako je i u Dubrovniku tek XIII st. vrijeme one šire organizirane brige za trajnije uređenje i sistematičniji rad kancelarije i notarijata, oko čega tada stalno nastoji »civitas Ragusii«.

To nam, među ostalim, vrlo dobro pokazuje npr. i zakletva općinskog notara Paskala iz 1228. god., u kojoj se preciziraju njegove dužnosti, i to na slijedeći način:

... »cartas tabelii fideliter scribere, nec amicum iuvare nec inimicum ledere, nec pro aliquo munere tollendo, nec pro aliqua minatione. Et secretum domini comitis et consiliariorum, mihi creditum, secreta illud tenebo. Et nulam cartam tabelii faciam sine iudice iurato, qui et

³⁶ Isto, str. 259—260, Agg. XXXVIII.

³⁷ Nodilo N., Prvi ljetopisci i davna historiografija dubrovačka (Rad JAZU, knj. LXV, Zagreb 1883), str. 120.

³⁸ Foretić V., Dubrovački arhiv u srednjem vijeku (Anali Hist. inst. JAZU u Dubrovniku, god. VI—VII, Dubrovnik 1957—59), str. 316—318.

testis sit... sententiam date ab arbitris faciam, nisi dicti arbitri dixerint sententiam coram iudicibus iuratis. Et per preceptum duorum uel trium iudicum iuratorum cartam sententie faciam»³⁹.

Ovakve zakletve nadomještale su posebne propise o tome što su dužnosti kancelara i notara općinskog. Detalji njegova rada nisu fiksirani, jer se pretpostavlja da on mora da radi lege artis, a potrebne povremene upute davat će mu općinski organi, kada to zatreba.

1251. god. spominju se u Dubrovniku tri općinska prokuratora (dva dubrovačka građana, i već spomenuti notar Paskal kao treći), koji čuvaju relikvije svetaca, te uz to »privilegia« i »cartae«. Po primjeru drugih gradova u svijetu i Dubrovnik je dakle imao, očito već i mnogo prije 1251. god., organizirano spremište važnije arhivske građe — »ad reliquias«, no pod potpunom kontrolom svjetovnih organa dubrovačke općine⁴⁰.

Anonimni dubrovački ljetopisac spominje pod god. 1257. »katastike« dubrovačke kancelarije⁴¹.

Za god. 1268. izvorima je već potvrđeno postojanje posebnih knjiga zvanih »Diversa di Notaria«⁴², no kada je tačno započelo vođenje ovakvih knjiga teško je utvrditi.

1272. god., kako je poznato, donesen je, pomno redigiran, Liber statutorum civitatis Ragusii. Na prvi mah začuđuje da u toj obimnoj statutarnoj kodifikaciji nema detaljnijih odredaba o radu kancelarije i notarijata, a pogotovo što nema odredaba o načinu njihova rada, pa ni o čuvanju i korištenju građe. Kodifikatori nisu smatrali potrebnim ni to da pisanom normom reguliraju korištenje građe u službene svrhe. Očito je to stoga što je ustvari rad kancelarije i notarijata već od ranije bio dobro postavljen, organiziran i njihova praksa uhodana, pa se nije smatralo potrebnim da se još i statutarним normama sve to regulira. Ukratko, slična situacija kao i u Veneciji. U protivnom sigurno bi se izradile i našle bi odnosne norme svoje mjesto u statutarnoj kodifikaciji.

Iz izvora, nadalje, razaznajemo da je god. 1284. u Dubrovniku već jasno razgraničen rad općinske kancelarije od rada i poslovanja notarijata, te onu prvu vodi poseban kancelar, a ove druge poslove obavlja poseban notar⁴³.

Sačuvani izvori, a prije svega arhivska građa izradena u dubrovačkoj kancelariji i notarijatu zadnjih decenija XIII st. potvrđuju uspješan razvoj te kancelarije i notarijata⁴⁴.

God. 1296. harao je Dubrovnikom požar ogromnih razmjera, a ljetopisci zabilježiše da je tada propalo mnoštvo arhivske građe i uopće

³⁹ Codex diplomaticus regni Croat., Dalmat. et Slav., sv. 3, Zagreb 1905, str. 279. Isti tekst donosi i: Jireček C., Die mittelalterliche Kanzlei der Ragusaner (»Archiv f. slavische Philologie«, Bd. 26, Berlin 1904), str. 185, a četvrta rečenica mu glasi: ... »Et nulle carte(sic) sententiarum, datam ab arbitris, faciam, nisi dicti arbitri dixerint sententiam veram iudicibus iuratis«.

⁴⁰ Foretić V., n. r., str. 319.

⁴¹ Nodilo S., Annales ragusini anonymi item Nicolai de Ragnina (Monum. spect. hist. Slav. merid., vol. XIV, Zagrabiae 1883), str. 33, ... »catastico delli cancelieri ordinari«.

⁴² Nodilo N., Prvi ljetopisci ..., str. 123.

⁴³ Foretić V., n. r., str. 321.

⁴⁴ Isto, kao i ostala literatura, koju autor navodi na str. 320 u bilješci 27, a koja literatura, u granicama sačuvanih izvora, pruža iscrpnu sliku stanja.

pisane dokumentacije⁴⁵. Kako je ta vijest po svemu sudeći tačna, teško je danas dati baš sasvim detaljnu sliku stepena razvoja dubrovačke kancelarije i notarijata u to vrijeme.

Nekih specifikacija građe ili izričitih ograničenja, u vezi njenog korištenja u službene svrhe, kroz XIII st. ne nalazimo u sačuvanim dubrovačkim izvorima, a očito takvih ograničenja nije ni bilo, jer bi im se našlo bar nekog traga u kasnijim izvorima koji su sačuvani. Da su faktički postojala neka ograničenja za ove vidove korištenja, ona bi sigurno našla svoje mjesto i u spomenutoj Knjizi statuta grada Dubrovnika iz 1272. god. Smatramo, da se to može sa sigurnošću tvrditi, pogotovo kada se uzme u obzir da je dubrovačka statutarna kodifikacija jedna od najpotpunijih i najsystematičnijih među statutima srednjovjekovnih gradova i općina na našoj obali. No, da je faktički postojao, ma i nepisani, red o tome tko i za koje službene svrhe može koristiti najvažniju građu pohranjenu »ad reliquias«, o tome jedva može biti sumnje.

Ni kroz XIV st, pa sve tamo do 1428. god. vlasti dubrovačke općine — republike ne donose značajnijih i cjelovitijih propisa o uređenju svoje kancelarije i notarijata, s gledišta službenih potreba i korištenja u službene svrhe. Ono što se regulira u značajnijem obimu to su usluge kancelarije i notarijata privatnim strankama. Ipak od odredaba povezanih sa službenim potrebama, pa potom i s korištenjem u službene svrhe, treba bar ukratko spomenuti:

— god. 1333. propisano je da se moraju u posebne pergamentske kvaderne upisati sve odredbe što su donesene za novostečeni teritorij na poluotoku Pelješcu, a isto tako, opet u posebne pergamentske kvaderne, i sve diobe zemlje izvršene na tom teritoriju. Za te diobe zemlje se posebno kaže da se moraju zapisati »in carta publica, autentica et notata notis«, te da se mora tako formirati »unum castaticum«. Ovaj se mora pohraniti u nekom udaljenom mjestu kako ne bi dolazilo do parnica između dubrovačke vlastele, a svatko tko želi vidjeti zapis o svom dijelu zemlje i svoja prava, da može to jasno vidjeti »in dictis quaternis«⁴⁶.

— god. 1408. propisano je da prokurator samostana moraju imati »in locis« (tj. na licu mjesta) jednu škrinju s tri ključa, od kojih dva drže spomenuti prokurator, a treći je namijenjen samostanu⁴⁷. Očito su se u ovakvim škrinjama držali spisi samostana i dakako spisi samih prokuratora, koji su nadzirali naročito imovinsko-pravno poslovanje samostana.

— god. 1363. određeno je imenovanje trojice javnih funkcionera za »registriranje oporuka«⁴⁸.

⁴⁵ Nodilo N., Prvi ljetopisci..., str. 123.

⁴⁶ Solovjev A., Liber omnium reformationum civitatis Ragusil (Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda, III odjeljenje, knj. VI, Beograd 1936), str. 148, pag. XXVII, cap. VII »De partibus et ordinibus tam Stagni quam Punte scribendis«.

⁴⁷ Isto, str. 182. Opća kontrola, koju je država vršila nad radom samostana preko spomenutih prokuratora, a posebno kontrola nad imovinsko-pravnim odnosima, predstavljali su važne službene interese, koji su dakako tražili i korištenje odnosne dokumentacije i u službene svrhe.

⁴⁸ Liber legum Reipublicae Rhacusinae, dictus Viridis. Rkp. primjerak u Arhivu JAZU u Zagrebu, pod sign. IV c 76, cap. XXVII. U zakonskom tekstu se kaže da se spomenuti funkcioneri imenuju »ad registrandum«, no praktički je to značilo da ih prepisuju, unoseći tekst u seriju »Testamenta« dubrov. kancelarije. Zato i F. Gundulić, u 16. st., u svojim sumarijima ispravno kaže »transcribant«. Samo registriranje je imalo za cilj, da se osiguraju i određeni državni prihodi što su proizlazili iz oporuka i njihovog izvršenja, pa je odatle jasno zašto se ova grada koristila i u službene svrhe.

— god. 1376. određeno je da kancelar u Stonu, plaćen od općine dubrovačke, ne može istovremeno biti »procurator seu factor vel suprastans« bilo koje osobe u Stonu ili na Pelješcu⁴⁹.

— god. 1380. donesen je sličan propis i za dubrovačke kancelare i notare, pa ni oni nisu mogli, za vrijeme vršenja svoje kancelarske odnosno notarske dužnosti, biti prokurator nikakve osobe, ni domaće ni strane, u Dubrovniku i dubrovačkom distriktu; jedino su mogli biti izvršioi oporuka ili tutori⁵⁰.

— god 1398. propisano je čuvanje sudskih spisa dubrovačkih konzula u zemljama dubrovačkog zaleđa, te u Srbiji i Bugarskoj. Ovo je posebno zanimljiv slučaj, jer konzul svojom sudbenošću stvara javne spise, ali svoju punu i konačnu pravnu efikasnost dobivaju njegove presude tek nakon što se registriraju u dubrovačkoj kancelariji, pa je ta registracija preduslov njihovog efektivnog korištenja⁵¹.

— god. 1427, doneseni su propisi o upravi u novostečenom dijelu Konavala. Uz ostalo, određeno je kako će se te zemlje podijeliti, a zatim se propisuje da po izvršenoj diobi »fieri debeant duo libri in carta bergamina cohopteri corio et tabulis, de uno et eodem tenore unus quem admotum aliter, et quod in utroque eorum debeant scribi in bona forma et litera formata omnes dictae divisiones« ... »Quorum librorum aliter debeat stare in Tesaularia et aliter in Cancellaria Racusii«⁵².

U svim su navedenim odredbama bitno tangirani privatno-pravni interesi i predviđena je njihova zaštita, ali u svim tim primjerima sadržani su i izvjesni opći državni interesi, pa su i zbog njih ovi propisi doneseni, kako bi se osiguralo valjano korištenje odnosne građe i u službene svrhe.

Pod god. 1370. zabilježio je dubrovački kroničar Ranjina da je opet u Dubrovniku harao silan požar, koji da je čak određeni broj stanovnika doveo na zamisao, da eventualno napuste grad i odele na drugo mjesto⁵³. Da li je i u ovom požaru stradao neki dio arhivske građe teško je sa sigurnošću utvrditi.

XV st. bilo je ispunjeno u Dubrovniku značajnim naporima oko uređenja kancelarijskog i notarskog poslovanja, i to kako u samom Dubrovniku, tako i na području Dubrovačke Republike koje se sve više širilo.

Prije svega treba naglasiti da je period dubrovačke historije od god. 1358., tj. od zadarskog mira pa nadalje, vrijeme izvanrednog uspona Dubrovnika u svakom pogledu. Znatno je proširen teritorij, sada sve samostalnije Dubrovačke Republike. Veliki ekonomski polet i napredak

⁴⁹ Isto, cap. XXXXVII. Svrha je odredbe da kancelar bude lično nezainteresirana osoba u pravnim poslovima koji se sklapaju, pa da dokumentacija koju on piše bude faktički i pravno što valjanija, i što sigurniji oslonac kad, se bude koristila i u službene svrhe.

⁵⁰ Isto, cap. LIII.

⁵¹ Isto, cap. LXIII. Sve procesne spise mora zapisati »in uno quadernetto«, sam konzul, ili netko od sudaca Konzulata. Taj »quaternulus« čuva konzul, odn. za njegove odsutnosti čuvaju ga suci, a mora se čuvati »caute ne aliqua falsitas committatur«. Kad se izda prepis presude, rđdi njene registracije u dubrovačkoj kancelariji, treba u spomenutom kvadernu zabilježiti to izdavanje prepisa, pa time u ovom konzularnom kvadernu presudu »brিসati« (»depennare«).

⁵² Isto, cap. CXCIV.

⁵³ Nodilo S., Annales ragusini ..., str. 235.

teče kontinuirano kroz cijelu ovu epohu, do u XVI st., kada će postići svoje najšire razmjere; ekonomski i politički život, pa i pravni život, bivaju sve intenzivniji, raznovrsniji i svestraniji. Vladajući u Dubrovniku poduzimaju mnoge reforme u zakonodavstvu, upravi i sudstvu svoje države. U prvoj polovici XV st. izvršeno je i novo redigiranje Knjige statuta grada Dubrovnika, kao i Knjige svih reformacija, a osnovan je i novi zakonski zbornik *Liber viridis*, itd.⁵⁴

Sve su te okolnosti tražile i nove mjere za unapređenje rada državne kancelarije i notarijata. Odatle i razlozi da je god. 1428. donesena iscrpna zakonska odredba pod nazivom »*Ordo cancellariae*«.

U uvodu ove zakonske odredbe ponajprije se konstatira kako sve »Republike« i »Sinjorije« nastoje oko toga, da se poznavanje tajnih državnih poslova, i pitanja od velike važnosti, ograniči na manji broj osoba. Zbog toga da i u Dubrovniku od sada moraju biti postavljena za poslove Malog vijeća i Senata dva posebna sekretara. Njihov je zadatak da se brinu o poslovima notarijata i da vrše sve kancelarijske poslove vezane uz poslovanje Malog vijeća i Senata tako, da se u te poslove ubuduće više nemaju miješati ona ostala dva kancelara u Dubrovniku. Ta ostala dva kancelara, uz ostalo, vodit će kancelarijske poslove Velikog vijeća, a tek u hitnim slučajevima oni će zamjenjivati novopredviđene sekretare, a i to samo u poslovima koji nisu tajne naravi.

Sve knjige dubrovačkih vijeća i registri isprava, te pisama i uputstava, kao i notarski spisi i knjige nalaze se pod čuvanjem i pod ključem novih sekretara. Ostale knjige i spise čuvaju spomenuta dvojica ostalih kancelara, koji ujedno vrše sve kancelarijske poslove građanskog i krivičnog suda, kao i sve poslove koji se odnose na izvanjsku službu (»*cancello de fuora*«). Nadalje ova odredba konstatira da u građanskom sudovanju nastaje često potreba, da suci izvrše uvid u notarske protokole, pa se s tim u vezi određuje: u takvim slučajevima dužan je jedan od notara da dođe na poziv suda sa svojim knjigama koje su sudu potrebne, da te knjige pokaže sucima, te da im iz njih pročita ono što suci zatraže, koliko god puta to zatraže.

Nadalje se ovom odredbom propisuje da sekretari pišu sva pisma rektora, Malog vijeća i Senata. Za kancelarijske pak poslove u službenim radnjama koje obavlja sam rektor, ili rektor sa sucima, rektor će odabrati tko će ih izvršiti, i taj ih je dužan izvršiti. Na kraju, nakon određivanja naknada za usluge, i odredbe tko će obavljati tekuće poslove do vremena kada budu postavljene svi kancelari, propisuje se još da nitko od notara i kancelara ne smije da se bavi trgovinom⁵⁵.

Opće je značenje ovog kancelarijskog reda i zakonske odredbe, što ona prije svega teži da poboljša i usavrši vođenje kancelarijskih i notarskih poslova a isto tako da usavrši i čuvanje spisa i knjiga. Precizirajući tačno koje knjige i spise treba pojedini kancelar ili notar da vodi, odnosno da izrađuje, te za koje poslove je pojedini od njih odgovoran, nesum-

⁵⁴ Stulli B., Prilozi pitanju o redakcijama Knjiga statuta grada Dubrovnika (Anali Hist. instituta JAZU u Dubrovniku, god. III, Dubrovnik 1954), str. 99 i slijed.

⁵⁵ *Liber legum ... dictus Viridis*, cap. CXXIII.

njivo je da ovaj propis znači i znatno usavršavanje i olakšanje korištenja spisa i knjiga dubrovačke kancelarije i notarijata⁵⁶.

Posebno treba dakako naglasiti uspostavljanje nove funkcije u mehanizmu dubrovačke državne uprave tj. sekretara Republike. Glavni je cilj te mjere da se regulira vođenje, čuvanje i manipulacija važnijom građom uopće, a posebno onom s podacima tajne naravi. Na to jasno ukazuje i opisani uvod ove zakonske odredbe. Kao što se vođenje i čuvanje takve građe želi ograničiti na manji broj osoba, tako se to isto želi postići dakako, i u pogledu korištenja ove građe. U zakonskom se tekstu doduše ne specificira ta važnija i tajna građa po vrstama, niti se određuje koja je građa, kojim osobama i u kakve službene svrhe pristupna. Očito je to namjerno izostalo, kako bi se u tom pogledu dala najpotpunija diskreciona ocjena vrhovnim organima izvršne vlasti Dubrovačke Republike, tj. knezu, Malom vijeću i Senatu.

S gledišta korištenja građe u službene svrhe važni su propisi ove zakonske odredbe, koji se odnose na podnošenje notarskih spisa na uvid sudu za građansko-pravne sporove. Taj sud dobio je izričito pravo uvida u sve notarske protokole, koje mu moraju, kad god i koliko god puta zatreba, podnositi na uvid sami notari time, da ih sudu pokažu i čitaju iz njih ono što im se naredi.

Iako je ova temeljna zakonska odredba iz god. 1428. prilično svestrano zahvatila sredjenje razgranatih poslova kancelarije i notarijata, ipak su se organi Dubrovačke Republike morali opet uskoro pozabaviti vođenjem i korištenjem svojih tajnih spisa.

God 1443. donesena je dodatna zakonska odredba pod nazivom »Ordo quod sit unus liber secretorum parvi Consilli et Rogatorum«. Njome se konstatira da su dosada u istoj knjizi bilježeni i tajni i ostali zaključci Malog vijeća i Senata, što je uzrokovalo da su razni tajni zaključci prodirali u javnost, uz štete po interese vlastele i dubrovačke vlade. Stoga se određuje da se ubuduće ima voditi posebna knjiga baš za tajne zaključke Malog vijeća i Senata tako, da će se u toj knjizi s jedne strane bilježiti tajni zaključci Malog vijeća, a s druge strane knjige tajni zaključci Senata. Notari i sekretari moraju tu knjigu držati u notarijatu, i to »in secreto«, pod ključem, i ne smiju je ni pokazivati ni dati na čitanje nikome. Čitati je mogu jedino rektor i Malo vijeće kada su na okupu, te Senat kada zasjeda⁵⁷.

Dakle, uz mjere o posebnom načinu vođenja knjiga koje sadrže tajne zaključke, i njihovom čuvanju, tačno su određeni organi kojima su te knjige pristupne. Praktički to su organi kojih je radom i nastala spomenuta dokumentacija, ali je i za te organe propisano da odnosne knjige mogu ipak čitati samo onda kada zasjedaju u propisanom sastavu. Prema tome ne mogu ih koristiti pojedini članovi ili dio članova tih organa, niti to mogu činiti van službenog zasjedanja.

Sve složeniji politički problemi, kako na unutarnjem planu tako i u međunarodnoj domeni, s kojima se suočava Dubrovačka Republika u ovo vrijeme, učinili su ovakve odredbe neophodnim. I u praksi nastoje njeni

⁵⁶ Foretić V., n. r., str. 330 i slijed. Autor dopunjuje opću sliku i podacima iz De Diversisovog opisa Dubrovnika 15. stoljeća.

⁵⁷ Liber legum... dictus Viridis, cap. CCCXLII.

organi da ih što potpunije ostvare, te da u tom pravcu s jedne strane discipliniraju svoju vlastelu, posebno one koji učestvuju u raspravljanju državnih tajni, a s druge strane da nadziru sekretare, koji zapisuju i poznaju mnoge od tih tajnih poslova. Represalije protiv prekršitelja su stroge i nesmiljene. Tako je npr. bez mnogo sustežanja pogubljen god. 1529. sekretar F. Silvano di Macereta, jer je, čak pismeno, obavijestio Veneciju o nekim tajnim državnim poslovima Dubrovačke Republike⁵⁸.

Nakon sređenja poslovanja centralne državne kancelarije i notarijata u samom gradu Dubrovniku, logično se, i zbog istih razloga, moralo prići i sređenju kancelarijskog i notarskog poslovanja u područnim upravno-sudskim jedinicama na teritoriju Dubrovačke Republike.

Najprije je to učinjeno za kancelariju u Stonu.

1433. god. donesena je naime zakonska odredba o registraciji presuda, koje se donose u Stonu i Pelješcu, u dubrovačkoj kancelariji, i to u iste kancelarijske knjige u koje se zapisuju presude sudaca u gradu Dubrovniku⁵⁹.

Uskoro zatim, god. 1436., slijedio je detaljan »Ordo pro cancellaria et cancellario Stagni«.

Uvodno se utvrđuje kako je teško, i uz veće troškove, pronaći i dobiti neku svjetovnu osobu, odgovarajuću i pouzdanu, za kancelara u Stonu. Određuje se stoga, da će se po dosadašnjem običaju postaviti na to mjesto osoba koja će ujedno biti i kapelan i kancelar Stona, ali da to mora biti »dobar svećenik, uzorna života, prikladan za taj posao«. Mora biti svake godine potvrđen na toj funkciji od Senata, a dužnost mu je da poslove kancelarije obavlja marljivo i vjerodostojno, po određenoj i uobičajenoj tarifi. Zatim se tačno nabrajaju kancelarijske i notarske isprave koje može da izrađuje, limitirajući ta ovlaštenja određenom visinom vrijednosti pravnog posla, te određujući koje od tih isprava može sasvim samostalno da sastavlja, a za koje je potrebna prisutnost i supotpis stonskog kneza ili drugih funkcionera u Stonu. Nadalje se u ovoj zakonskoj odredbi utvrđuje, prema karakteru imovine (pokretne ili nepokretne) i po njenoj vrijednosti, za koje oporuke može sam stonski knez sa svojim sucima da izvrši ispitivanje oporuke i potvrdu njene autentičnosti, a koje se opet oporuke moraju radi takvog postupka slati u Dubrovnik. Konačno, završava ova zakonska odredba da kancelar Stona ne može biti »komesar, prokurator ni poslovođa« nijednoj osobi, niti se sam ni preko drugih osoba baviti trgovinom⁶⁰.

Kako se vidi osnovni je cilj ove zakonske odredbe da se tačno fiksira kako doseg ovlaštenja ovog kancelara u Stonu, uz taksativnu specifikaciju isprava koje može da izrađuje, te uz to, isto takvo tačno određivanje koje od tih isprava može da izrađuje, a koje uz učešće stonskog kneza ili drugih funkcionera u Stonu. Ovim su za navedene isprave utvrđeni uslovi i njihove pravne valjanosti, pa potom uslovi i njihovog praktičnog korištenja. Osim toga, u notarskim je poslovima fiksirano tačno razgraničenje rada između ove stonske kancelarije i one centralne kancelarije i notarijata u gradu Dubrovniku. Preostale uobičajene kance-

⁵⁸ Nodilo S., *Annales ragusini...*, str. 282.

⁵⁹ *Liber legum...* dictus Viridis, cap. CCLXIII »Ordo iudicum Stagni et Punctae«.

⁶⁰ Isto, cap. CCC.

larijske poslove stonskog kancelara ova zakonska odredba ne nabraja, jer se oni podrazumijevaju.

Nakon toga su, u istom smislu, i s istom svrhom, slijedile u periodu 1447—1450. god. daljnje odredbe ne samo za kancelariju u Stonu, već i za one u Slanome i u Šipanu.

»Ordo cancellarii Slani« iz godine 1447. polaže težište na to da utvrdi koje isprave može da piše kancelar ove kancelarije, navodeći ujedno, prema vrijednosti pravnog posla, koje od tih isprava može kancelar sam da sačini, koje može tek uz prisustvo i supotpis kneza, a za koje uopće nije nadležan on, već centralna državna kancelarija i notarijat u gradu Dubrovniku. U drugom dijelu ove zakonske odredbe propisuje se, da kancelari iz Slanoga, Stona i Pelješca, i Konavala, moraju, po isteku mandata kneza u dotičnoj upravno-sudskoj jedinici, doći u Dubrovnik... »i donijeti sobom svoje knjige i kvaderne u kojima su zapisane krivične presude, i u kojima je iskazano koliko je naplaćeno od novčanih kazni po krivičnim presudama«, kako bi time knez položio račun o spomenutom utršku za vrijeme svog kneževanja, a dubrovačka državna blagajna da dobije ono što njoj pripada od izvršenja krivičnih presuda⁶¹.

»Ordo cancellarii et cancellariae Stagni« iz 1447. god. u mnogome bitno dopunja ranije odredbe o radu kancelara u Stonu. Ponajprije, naime, određuje da za kancelara u Stonu treba dovesti »jednu povjerljivu svjetovnu osobu«, od 30—40 godina starosti, uz plaću od 150 perpera godišnje. Propisuje nadalje da taj kancelar mora vršiti sve vrste kancelarijskih poslova, tj. kako u građansko-pravnim tako i krivično-pravnim poslovima, a isto tako i kancelarske poslove koji se odnose na vršenje straže u ovom području. Najvažnije je međutim u ovoj odredbi, što ona tačno specificira koje sve knjige mora da vodi ovaj kancelar u Stonu, pa određuje četiri vrste takvih knjiga. U prvoj će se, kaže odredba, upisivati s jedne strane: sve isprave općeg karaktera, punomoći, i uopće razni spisi, a s druge strane: sve obveznice aptaja⁶². U drugoj knjizi upisivat će se sve oporuke. U trećoj, sve građansko-pravne presude. U četvrtoj pak knjizi, upisivat će se s jedne strane sve prijave, tužbe i istrage te krivični spisi, a s druge strane ove četvrte knjige upisivat će se sve krivične presude. Na kraju, ova zakonska odredba propisuje da za sve navedene poslove kancelar ima pravo naplaćivati naknade po propisanoj tarifi, te, konačno, određuje još i to, da ovaj kancelar mora svake godine biti potvrđen u Senatu Dubrovačke Republike na svojoj funkciji⁶³.

»Ordo Cancellariae Giupanae« iz godine 1450. također određuje da i na otoku Šipanu kancelar mora biti svjetovna osoba. Određuje mu plaću u visini od 50 perpera godišnje. Propisuje nadalje koje sve isprave može da sačini ovaj kancelar, uglavnom analogno onome što je već ranije propisano za kancelare u Stonu i Slanome, ali se za ovog kancelara u Šipanu izričito kaže da on ne može pisati nikakve isprave o nekretninama. Nadalje, izričito se određuje da je ovaj kancelar dužan pisati i

⁶¹ Isto. cap. CCCLXXXVIII.

⁶² O »aptagima« ili »aptajima« vidi: Puhan I., »Aptagi« dubrovačkog prava (Istorisko-pravni zbornik, 3—4, Sarajevo 1950, str. 200—213).

⁶³ Liber legum... dictus Viridis, cap. CCCLXXXIX.

sve krivične spise, uz nalog da posebno pomno i tačno bilježi sve izrečene novčane kazne, te da vodi »uredne račune« o naplati tik kazni. Zatim se još određuje da knez na Šipanu ne može sam bez kancelara ubirati spomenute kazne, jer kancelar treba da potpiše da je kazna plaćena, i on polaže račun o naplaćenom novcu državnim organima u Dubrovniku, zajedno s knezom, analogno kao što je to predviđeno i u propisima o kancelariji u Slanome. Na kraju i ovdje se propisuje tarifa za kancelarske poslove⁶⁴.

Odredbe za kancelariju u Slanome, slično ranijim propisima za kancelariju u Stonu, idu zatim da preciziraju kancelarova ovlaštenja, no pokazuju ujedno i to u čemu je interes državnih organa za korištenje u službene svrhe i onih kancelarijskih knjiga i zapisa koji su uglavnom privatno-pravne naravi.

Odredbe za kancelariju u Stonu, kako je već rečeno, značajno dopunjuju one ranije iz godine 1436. Prije svega time, što insistiraju na tome da kancelar bude svjetovna osoba, a ne svećenik, kao ranije. Zatim, i u tome što se propisuje da kancelar u Stonu mora vršiti sve poslove koji su potrebni u glavnim granama nadležnosti (civilnim, krivičnim, sigurnosnim) na području Stona i Pelješca. Konačno, značajna je dopuna i u tome što se propisuje vrste i sadržaj kancelarijskih knjiga koje se moraju voditi u ovoj kancelariji.

U osnovi sve navedeno vrijedi i za gore spomenutu zakonsku odredbu o kancelariji na otoku Šipanu.

Cjelokupna ova briga za unapređenje kancelarijskog poslovanja u područnim upravno-sudskim jedinicama Dubrovačke Republike, uokviruje opću sliku nastojanja te Republike u njenom centru — u gradu Dubrovniku, a usmjerenih osiguranju pravnog života i poretka. Svakako su sve te mjere, u svojoj ukupnosti, znatno doprinosile i preglednosti i boljem čuvanju proizvedene dokumentacije, tekuće i starije, pa time i njenom efikasnijem korištenju u službene svrhe.

Cjelinu navedenih i sumarno opisanih mjera i ciljeva ilustriraju još i ove zakonske odredbe Dubrovačke Republike iz XV stoljeća:

— god. 1459. donesena je odredba, da se radi pravilnog odvijanja poslova krivične sudbenosti angažira još jedan, tj. treći kancelar u dubrovačkoj državnoj kancelariji; za njegov rad vrijedi isto što je već propisano za rad postojeća dva kancelara; i on mora biti potvrđen na svojoj funkciji početkom svake godine, kao što se to čini i za druge kancelare i službenike. Zanimljivo je uvodno obrazloženo ovoj zakonskoj odredbi. U njemu se naime izražava zadovoljstvo što je grad Dubrovnik toliko napredovao, i što se toliko povećao broj njegovih stanovnika, ali se konstatira i to da su ljudi skloni zlu, te da se dnevno događaju najrazličitiji ispadi i prekršaji, pa treba poduzeti što je potrebno za postupak protiv delinkvenata, kako bi se sačuvao miran poredak u Republici⁶⁵.

⁶⁴ Isto, cap. CCCX.

⁶⁵ Isto, cap. CCCXCII.

— god. 1446. donesena je odredba o registraciji testamenata u posebnoj kancelarijskoj knjizi, iz koje će biti jasna i potraživanja države, vezana uz izvršenje oporuka⁶⁶.

— godine 1433. propisan je red u vezi ključeva »škrinje« koja se nalazi u riznici, te određen minimalan broj rizničara i prokuratora koji moraju biti prisutni kod svakog otvaranja škrinje⁶⁷.

— god 1438. i 1453. doneseni su propisi o funkcionerima koji vode državno računovodstvo, odnosno o državnim računskim knjigama. U prvom se određuje način rada funkcionera koji vode državno računovodstvo, propisujući ujedno da su dubrovački notari i kancelari dužni, po turnusu, redovno pratiti da li spomenuti funkcioneri prisustvuju propisanim sjednicama, i da li obavljaju svoje dužnosti u određeno vrijeme. Zabilješke o tome moraju unijeti u posebnoj knjižici, koja se mora čuvati u notarijatu, a koju ne smiju nikome pokazivati, već se ta knjižica jedino podnosi Malom vijeću kada ono izdaje naloge za isplatu plaće spomenutih funkcionera⁶⁸. U drugoj se odredbi propisuje način vođenja, i uredno vođenje državnih računskih knjiga, iz kojih su razvidni dužnici i vjerovnici državne kase⁶⁹.

— god. 1442. donesena je odredba o podjeli zemalja novostečenog dijela Konavala. Analogno kao što je stotinjak godina ranije bilo određeno i za podjelu zemlje na Pelješcu, tako se sada i za Konavle kaže, da izvršene diobe treba upisati u dvije pergamentske knjige, istog sadržaja, upisavši lijepo i čitko sve podatke o spomenutim diobama. Jedna od tih knjiga ima se čuvati u državnoj riznici, a druga u državnoj kancelariji⁷⁰.

— god. 1460. donesena je zakonska odredba o spisima i knjigama što ih moraju da vode državni funkcioneri zaduženi za nadzor nad živežnim namirnicama. Propisano je da oni ne smiju sami pisati nikakve »processe, istrage, ispitivanja, javne proglase, presude, kazne ili druge spise«, već da treba voditi jednu posebnu knjigu, koja će se nalaziti »u rukama Marina, slavenskog kancelara«. Kod istog kancelara nalaziti će se i svi spisi spomenutih funkcionera, i samo on je ovlašten da vodi sve kancelarijske poslove ovih funkcionera, te je punovažno samo ono što taj kancelar napiše⁷¹.

— god. 1460. propisano je da se nijedna kancelarijska ili notarska isprava ne može smatrati »pro cassa sed pro viva«, ako nije brisana — poništena od notara u notarijatu ili od kancelara u kancelariji, te ako nije s njihove strane zabilježeno in margine, ili u nastavku odnosne isprave (ispod ili iznad njenog teksta), kada je i zašto ta isprava brisana — poništena⁷².

⁶⁶ Isto, cap. CCCLXXXVI.

⁶⁷ Isto, cap. CCLXII »Ordo pro clavibus capsellae depositorum«.

⁶⁸ Isto, cap. CCCXIV »Additio facta antiquis ordinibus quinque rationum«.

⁶⁹ Isto, cap. CCCXXXIX »Ordo Camarae«. Važna odredba zbog razmjerno detaljnog opisa vrsti računskih knjiga koje se moraju voditi.

⁷⁰ Isto, cap. CCCXXXVII »Ordo divisionis planinarum Canalis«. U uvodu se kaže kako je već 1430. godine Veliko vijeće Dubrov. Rep. raspravljalo »de partit de terreno in Comune nostro le planine della contrada nostra de Canale«. Odredba vrlo detaljno propisuje način diobe novostečenih zemalja dubrovačkoj vlasteli, građanima i ostalima, te eksploataciju zemlje. Tek pri kraju o izradi katastra izvršene diobe. Za službene potrebe bile su to važne knjige, jer je državna vlast bila arbiter u diobi, a ostala je to i za slučaj spora između ovlaštenika.

⁷¹ Isto, cap. CCCXCXVIII.

⁷² Isto, cap. DV.

Konačno, nije izostala ni briga oko reguliranja nekih tehničkih pitanja rada u kancelariji i notarijatu, kao što je nabava papira, tinte i drugih potrepština, pa je i to propisano sredinom XV stoljeća čak posebnom zakonskom odredbom⁷³.

Kao što je razvidno iz dosadašnjih izlaganja, kroz XV stoljeće bilo je u Dubrovniku razmjerno dosta propisa o uređenju i usavršavanju kancelarijskog i notarskog poslovanja, a ti su propisi znatno utjecali i na efikasnije korištenje građe u službene svrhe.

Već naglašeni opći dinamični razvoj Dubrovačke Republike u ovom stoljeću neizbježno je nametao takve propise, a dubrovačka uprava češće ih je i mijenjala ili dopunjavala, i usavršavala, držeći se načela da propise treba dopunjavati i mijenjati, kada to životne prilike traže, i kada to sama praksa zahtijeva. Takvo načelo isticali su više puta dubrovački zakonodavci. Tako npr. i god. 1459. kada provode vrlo opsežnu i temeljitu reformu građansko-pravnog pravosuđa i građanskog parničnog postupka, pa u uvodu toga zakona kažu: ... »Jer, kada se donose zakoni, oni se ne mogu tako pomno izraditi a da u njima ne bi bilo bar nešto nepotpunosti, i taj se nedostatak ne može uočiti ni spoznati u času donošenja zakona, ali se on spoznava u procesu vremena kroz koje se ti zakoni praktički primjenjuju«⁷⁴.

Još su zanimljivija mišljenja i stavovi dubrovačkih zakonodavaca, izraženi godine 1438, kada su donosili dodatne propise o radu funkcionera zaduženih za državno računovodstvo. U uvodu toga zakona naglašavaju naime: ... »Poslovi državnog računovodstva su se silno umnožili, a sadašnje prilike i potrebe nisu iste kao u ono vrijeme kada su raniji propisi bili doneseni«⁷⁵ ... In margine ovoj zakonskoj odredbi zabilježeno je kasnije, pozivom na opće pravne principe, slijedeće: »Non debet reprehensibile iudicari si secundum varietatem temporum statuta quandoque varientur humana praesertim cum urgens necessitas vel evidens utilitas id exposuit quum ipse Deus ex his quae in veteri testamento statuerat non nulla mutavit in novo«⁷⁶.

Uvažavajući činjenicu da državne i društvene potrebe traže izmjene i stalno dopunjavanje postojećih propisa, dubrovački su zakonodavci i njihova vlada, i nadalje nastojali oko usavršavanja propisa o kancelarijskom i notarskom poslovanju.

Od nekih važnijih odredaba koje su dalje slijedile, spomenut ćemo:

— god. 1461. propisuje se obim i način rada kancelarije u Trstenici, osnovane za područje tamošnje »kapetanije«, nove upravne jedinice na Pelješcu; poslove će vršiti svećenik, koji je ujedno i kapelan i kancelar; određuje se, da on vrši kancelarske poslove samo u građansko-pravnim poslovima, uz specifikaciju isprava koje može da sastavlja, i to samo za

⁷³ Isto, cap. CCCCLI »Ordo solutionis librorum, cerae, vernicis et inchiostri sine ordine«.

⁷⁴ Isto, cap. CCCCLXXXVII. U svom sumariju za ovaj propis, F. Gundulić je citirano načelo ovako izrazio: »Statuta non possunt adeo exacte constitui ut in aliquo non deficiant constitutionis tempore non cognito sed tractu temporis demandatis eis ad actum practicum«.

⁷⁵ Isto, cap. CCCXIV. F. Gundulić je to ovako sumirao:

»Tempora praesentia antiquis sunt dissimilia«.

⁷⁶ Isto. Kao izvor ove pravne sentence navedeno je: »Ex Decretal. Greg. De Consag. et affinit«.

poslove koji se odnose na pokretnu imovinu, a i to do određene njene vrijednosti; propisuje se, nadalje, koje su to dvije vrste kancelarskih knjiga, koje će voditi, što se zapisuje u njih, s jedne i s druge strane svake knjige; konačno, određuje se da ovaj kancelar ne mora uredovati samo u Trstenici, već da mora odlaziti i na teren, pa i u Korčulu, izvan dubrovačke države, na galijske, nave i druge dubrovačke brodove koji se tamo nalaze, kadgod ga »kapetan« Trstenice pošalje⁷⁷;

— god. 1461. propisuje se, da državni kovničari novca (»zechieri«) moraju voditi »posebnu knjigu«, u kojoj polažu račun o svim komadima izrađenog novca; na početku svake godine podnose je funkcionerima državnog računovodstva radi obračuna⁷⁸;

— god. 1462. propisuju se neki detalji o podnošenju notarskih knjiga na uvid Sudu za građansko-pravne sporove; notari su opterećeni mnogim poslovima, ali ipak moraju lično podnositi svoje protokole na uvid spomenutom Sudu koji raspravlja sporove o nekretninama; kada ti protokoli zatrebaju Sudu koji raspravlja sporove o pokretnoj imovini, tada će notare zamijeniti kancelari; notari će, naime, kancelarima povjeriti notarske knjige potrebne Sudu, pa će ih kancelari donositi u sudnicu; ako Sud insistira da baš notar lično to učini, ovaj je dužan da se odazove tom zahtjevu⁷⁹;

— god. 1471. propisuje se uredno vođenje kancelarijskih poslova i u organizaciji suknarskog obrta (»artis lanae«), pa njegov »scriba« mora sve važnije poslove fiksirati »in scriptis«⁸⁰, jer se i tamo nastali spisi moraju koristiti, uz ostalo, i u svrhe određene službene — državne kontrole;

— god. 1473. opširni »Ordo super cancellariis et notariis, et solutione scripturarum« detaljno razrađuje kancelarske i notarsku tarifu, regulirajući uglavnom korištenje građe u privatne svrhe; donosi, međutim, i nekoliko normi vrlo važnih i za korištenje u službene svrhe; posebno o dužnosti kneza i Malog vijeća da se pobrinu za uredno registriranje autentificiranih oporuka u službene »Knjige testamenata«, te o dužnosti notara i kancelara da uredno upisuju zakonske odredbe u zbornike zakona Dubrovačke Republike, prepisujući odnosne tekstove iz zapisnika Velikog vijeća⁸¹, a razumljivo je koliko su, uredno i ažurno

⁷⁷ *Croceus liber legum Reipublicae Ragusinae, pars prima. Rkp. primjerak u Arhivu JAZU u Zagrebu, pod sign. IV c 75. ch. VI »Ordo captus pro uno cancellario Terstenize conducendo«.* Odredbe su srodne onima za kancelarije u Slanome i Šipanu. Kancelar može da izrađuje: »oblighi, patti, conventioni, porotti, sentenze, et altri contratti, et scritture di cose mobili tantuno«, a do iznosa od 50. perpera vrijednosti. O nekretninama ne može »far atto«. Isprave koje sačini, za poslove u vrijednosti od 10—50 perpera, mora supotpisati »kapetan« Trstenice, jer su inače nevaljane. Propisana mu je tarifa za pojedine kancelarijske poslove. Krivične spise ne će pisati. Takve spise i presude mora pisati lično »kapetan Trstenice«, i to »in uno libretto separato«, koju kancelar samo »čuva«.

⁷⁸ Isto, ch. VII »Ordo Zeche«.

⁷⁹ Isto, ch. XII »Quod notarii non vadant ordinarie ad Curiam de mobili«.

⁸⁰ Isto, ch. XLI. »Ordo super scribania artis lanae«.

⁸¹ Isto, ch. XLII. Propisana ažurnost ne odnosi se samo na zakone koji se ubuduće budu donosili, nego obuhvata i obavezu notara i kancelara, da ispituju nije li izostao upis i kojeg starijeg zakona, jer zbornici zakona moraju biti i potpuni i ažurni. Ovaj »Ordo« iz 1473. god. nameće još jednu obavezu dubrov. notarima i kancelarima: kad god knez dubrovački izlazi iz službene palače, u kojoj je i stanovao, po bilo kojem poslu, moraju mu se svi prijaviti, te će knez odrediti tko će ga od njih pratiti. Prekršitelj se kažnjava gubitkom jednodnevne plaće, od koje ga kazne može osloboditi samo Malo vijeće, i to u svom punom sastavu od 12 članova! Sudeći po strogosti kazne, notari i kancelari nisu bili baš oduševljeni vršenjem i ove svoje dužnosti.

vođeni ovi zakonski zbornici, bili dnevno potrebni svim važnijim državnim organima u njihovom službenom poslu.

Kroz XV stoljeće Dubrovnik je opet u dva navrata teško stradao od velikih požara. Bilo je to naročito god. 1435.⁸² i god. 1463.⁸³ Oba je puta bila zahvaćena i Kneževa palača, sjedište vrhovnih organa Dubrovačke Republike, pa i sjedište državne kancelarije i notarijata. Svakako su to bile velike opasnosti i za arhivsku građu i za tekuću dokumentaciju koja se nalazila u toj palači, ali je očito baš zahvaljujući poduzetim mjerama na uređenju te kancelarije i notarijata, spriječena veća šteta na spisima i građi prigodom spomenutih požara.

Boljem korištenju građe, baš naročito i u službene svrhe, u ovom periodu sigurno su dosta doprinijeli i indeksi koji se počinju u Dubrovniku izrađivati za neke serije kancelarijskih knjiga. Od takvih indeksa sačuvan je jedan iz god. 1469., u kojemu su iskazane diobe među vlastelom za period 1370—1469. god.⁸⁴ Nadalje, vrijedno je spomenuti i sačuvane bilješke dubrovačkog pravника Sigismunda Đorđića, iz početka XVI stoljeća. Vršeći razne pa i sudačke funkcije u Dubrovniku, on je osjetio praktičku potrebu da izrađuje izvjesne preglede i indekse, kako zakonskih propisa Dubrovačke Republike, tako i odredaba sadržanih u knjigama zaključaka dubrovačkog Senata⁸⁵.

Sličnih je indeksa moralo biti više, i za druge kancelarijske knjige. O osobito za knjige sudskih presuda. Pregled ranijih presuda bio je neophodan za tekući rad sudova, jer još je Statut od god. 1272. odredio, da treba presuditi zaključivanjem »de similibus ad similia«, kada za rješenje nekog spornog pitanja nema izričite statutarne norme, ni utvrđenog pravila običajnog prava⁸⁶. Kako je pak snalaženje u sve većem broju presuda bilo teško, očito su vrlo rano morali nastati indeksi odabrane judikature⁸⁷.

Karakteristične su, nadalje, napomene Senata Dubrovačke Republike iz god. 1514, u kojima se kaže, da su nastale velike opasnosti za »javne knjige«⁸⁸, pa i one od velike važnosti, notarske i kancelarske, jer da se

⁸² Foretić V., n. r., str. 334.

⁸³ Nodilo S., *Annales ragusini*... str. 261.

⁸⁴ Foretić V., n. r., str. 335.

⁸⁵ O S. Đorđiću vidi: Stulli B., *Ordines artis nauticae secundum consuetudinem civitatis Ragusii* (Anali Hist. instituta JAZU u Dubrovniku, god. I, sv. I, Dubrovnik 1952), str. 116, bilj. 87. Cjelina teksta Đorđićevih bilježaka odražava njegov napor, da iz dubrov. zakonskih zbornika pobilježi važnije odredbe, posebno one o parničkom postupku, pa izradi priručnik za sudačku praksu. Posebno je zanimljiv njegov predmetni indeks (»tituli per alphabetum«) propisa iz dubrov. zak. zbornika, uz dodatke tom indeksu. Zatim, bilješke i ispisi iz dubrov. zakona pod naslovom: »Iste libellus continet breviter et capitulatum quicquid spectat ad officium consulatus: seu iudicium causarum civilium quo ad practicum«. Nadalje: »Flores extracti ex Statuto et omnibus Reformationibus ordinum civitatis Ragusii«.

Đorđić dobro pozna djela mnogih istaknutih evropskih pravnih pisaca srednjega vijeka, te ih češće citira. Njegovu pažnju privlači i analiza isprava, pa u jednoj napomeni npr. bilježi i ovo: »Nota quod in omni bulla quae procedit ex Curia Romana quatuor sunt attendenda que solent in qualibet reperiri scilicet: prohemium, narratio, determinatio, et remotio illorum que possent adduci contra determinationem illam«.

⁸⁶ Bogišić B. — Jireček K., *Liber statutorum civitatis Ragusii* (Monum. hist. — iurid. Slav. merid., vol. IX, Zagrabiae 1904), str. IX, 2.

⁸⁷ O značenju indeksa judikature vidi još i: Stulli B., *Ordines*... str. 117—118. Treba napomenuti da se u 15. st. već i same stranke češće pozivaju na ranije presude u sličnim pitanjima. Dakle, i sud i stranke ih koriste. Sastavljanje indeksa judikature bila je i drugdje poznata praksa u srednjem vijeku; vidi: Bresslau H., *Handbuch der Urkundenlehre*, Bd. I (Leipzig 1889), str. 654.

⁸⁸ Sačuvan ih je veći broj. Većina ih je pohranjena u Hist. arhivu u Dubrovniku, u seriji: *Leges et instructiones*.

odnose iz kancelarije na teren, na mjesta uredovanja, a to da se čini bez nekog reda i bez pažnje, pogotovo kada se prenose morem u pojedina mjesta dubrovačke države⁸⁹.

Stoga Senat iste godine određuje, da se unaprijed više ne smiju notarske i kancelarijske knjige, kao ni knjige Statuta i zakona, odnositi izvan grada Dubrovnika ni na kakvo drugo mjesto, po bilo kojem uredu ili državnom funkcioneru, niti po bilo čijem nalogu. Jedini izuzetak su »knjige naloga« koje se mogu odnositi »ad locum«, kada to službene potrebe zatraže. Ako službeni postupak to traži, stranke će, iz knjiga koje se ne smiju odnositi van grada, dati izraditi izvatke ili kopije. Notari odnosno kancelari dužni su takve kopije izraditi, uz naplatu polovice uobičajene tarife⁹⁰.

Iako je znatno unapređeno korištenje građe u službene svrhe, u Dubrovniku još i u XVI stoljeću nema koncentracije arhivske građe raznih organa Dubrovačke Republike na jednom mjestu. Veliki dio najvažnije arhivske građe nalazi se doduše u državnoj kancelariji i notarijatu, u zgradi Kneževa dvora, sjedištu vrhovnih organa Dubrovačke Republike. No, znatan dio takve građe nalazi se i kod pojedinih državnih organa u drugim zgradama, kako u samom gradu Dubrovniku, tako i u sjedištima područnih upravno-sudskih organa dubrovačke države u Cavtatu, Stonu, Slanom, Šipanu, Mljetu i Lastovu. Još uvijek vrijedi princip da svaki organ zadržava svu svoju građu, od najstarije sačuvane do najnovije, kod sebe u svojem uredu. Nema ni prakse ni propisa, da ti organi zadržavaju samo tekuću i noviju dokumentaciju, a da stariju odlažu u »archivio publico«, kao što je bilo takvih slučajeva npr. u nekim talijanskim srednjovjekovnim gradovima.

Zadržali smo se nešto opširnije na primjeru Dubrovnika, jer je u toj srednjovjekovnoj općini — republici bio obimniji i raznovrsniji rad kancelarije i notarijata negoli u drugim našim srednjovjekovnim gradovima. I dosadašnja literatura o dubrovačkom primjeru je znatno obimnija. No, koliko god obim društvenih potreba za korištenje građe u službene svrhe bio manji u onim drugim gradovima i općinama, potrebno je bar najsumarnije ocrtati i njihove primjere.

Statutarne odredbe otoka Brača iz XIV i XV st. sadrže nekoliko zanimljivih ilustrativnih primjera.

Tako statutarna odredba iz god. 1375, sadržana u knj. IV čl. 34. Statuta otoka Brača određuje: općinski pečat i sve kancelarijske knjige i zapisi, osim onih tekućih i prethodnih koje su praktički još potrebne i koje drži općinski kancelar, moraju se čuvati u posebnom ormaru — škrinji, i to pod tri ključa. Kad god zatreba da se izvrši uvid u tu tako čuvanu građu, i da se u njoj potraže potrebni podaci, moraju biti prisutna sva tri općinska funkcionera kod kojih se nalaze ključevi spomenute škrinje — ormara⁹¹.

I drugi propis, negdje iz vremena 1415—1420 god., opet se bavi čuvanjem arhivske građe. Njime se propisuje da ključeve od »škrinje

⁸⁹ Bogišić B. — Jireček K., Liber statutorum ... str. 230.

⁹⁰ Isto.

⁹¹ Kadlec K., Statut i reformacije otoka Brača (Monum. hist. — iurid. Slav. merid., vol. XI, Zagreb 1926), str. 46.

isprava i privilegija« drže, jednoga općinski kancelar, a drugoga općinski komornik⁹².

Nešto kasnije, 1431. god., pokreće se na Braču i pitanje nove općinske zgrade, za službene potrebe, pa se, uz ostalo, naglašava kako je ta zgrada potrebna i za bolju »sigurnost spisa općinske kancelarije«⁹³.

Nekako u isto vrijeme se konstatira i neuredno vođenje općinskih računskih knjiga. Kaže se da se općinski računi vode i zapisuju u odvojene kvaderne, što da stvara mogućnost zlorabe. Određeno je stoga, da se općinski računi moraju voditi u »jednoj« i to »velikoj knjizi«, u koju se imaju zapisivati svi računi, a koja se knjiga mora čuvati »in scrinio communis«⁹⁴.

Čuvanje, što bolje i sigurnije, glavna je briga posvuda, pa se njime u svim gradovima i općinama prvenstveno bave statutarne odredbe, kako bi osigurale primarni uslov za uspješno korištenje građe u službene svrhe.

Tako se npr. i u statutu **Budve** nalazi odredba iz god. 1547. kojom se zabranjuje iznošenje bilo koje kancelarijske knjige iz prostorija općinske kancelarije. Takvo je, naime, iznošenje uvijek predstavljalo opasnost da se neki postojeći zapis u kancelarijskim knjigama neovlašteno poništi ili preinači, ili da se protupravno unese neki novi upis. Da se obrane od te opasnosti, koja bi otežala korištenje knjiga i spisa i u službene svrhe, općinske uprave često donose odredbe, kao što je ova budvanska, namjerno ograničavajući vršenje korištenja kancelarijskih knjiga i spisa isključivo na prostorije općinske kancelarije, a češće baš i na određenu prostoriju.

Druge je vrsti ono ograničenje predviđeno u Statutu općine **Rab**. Odredbom iz knj. V čl. 17. Statuta rapske općine, predviđeno je da općina ima i posebnog egzaminatora, kojega postavlja »ad examinandum cartas tabellionum«. No, u tekstu zakletve tog općinskog funkcionera predviđeno je, da određene dokumente on neće ispitivati — bez dozvole kneza i sudaca⁹⁵.

Svrha je ovakvog ispitivanja, da se ustanovi, da li je sve napisano u skladu sa statutima i običajima općine Rab. Ovo ispitivanje, i njegov pozitivni ishod, je preduvjet pravovaljanosti napisane isprave ili spisa, pa, dakle, i preduvjet pravovaljanog korištenja te dokumentacije i u službene svrhe. Željelo se očito jednim prethodnim postupkom osigurati pravovaljanost zapisanoga teksta, kako bi se pri korištenju odnosnih dokumenata sveli na minimum sporovi oko nezakonitosti i pobijanje njihove pravovaljanosti. Diskreciona ocjena kneza i sudaca rapskih, o tome koji se dokumenti neće podvrći postupku ispitivanja, nije detaljnije objašnjena u Statutu. Sva je prilika da se ona odnosi na dokumente izdane od vrhovnih organa općinske uprave. Srodnih je odredaba bilo i u drugim našim općinama⁹⁶.

⁹² Isto, str. 61.

⁹³ Isto, str. 121.

⁹⁴ Isto, str. 138.

⁹⁵ Inchiostri U. — Galzigna A. G., Gli Statuti di Arbe (Archeografo Triestino, n. s. vol. XXIII, Trieste 1899—1900), str. 401—402.

⁹⁶ Detaljnije o ovom ispitivanju, i o funkcijama »examinatora« ili »auditora«, vidi: Sufflay M., Die dalmatinische Privatrkunde (Wien 1904), str. 57—58, 107; Kostrenčić M., Fides publica (Beograd 1930; Izd. SKA), str. 78—79.

U Senju je uz to bilo problema s čuvanjem sudskih spisa. Stoga se, među razmjerno malobrojnim odredbama o kancelarijskom poslovanju, u Statutu grada Senja iz god. 1388. nalazi i izričiti propis da se sve sudske presude, i uopće svi sudski akti, moraju bezuvjetno zapisati u općinske kancelarijske knjige (»in quaterno comunis«). U protivnom, takve su presude i akti bez ikakve valjanosti i vrijednosti⁹⁷.

Problemi osnovnog čuvanja građe, pogotovo one kojom su dokumentirana općinska »iura« i »privilegia«, kako je već naglašeno, stalno su aktuelni posvuda, i u većim gradovima, a naročito u manjim općinama. To je i razumljivo, jer je takva građa osnovna podloga uopće za korištenje građe u službene svrhe.

Tako je bilo npr. i u općini **Grožnjan** u Istri. Odatle i u njenom statutu, knj. II čl. 81, odredba koja propisuje: svi dokumenti koji sadrže bilo kakva »prava naše općine«, moraju se pohraniti i zaključati u jednu kasu ili ormar, s najmanje tri ključa; jedan ključ nalazit će se kod općinskih providura, drugi kod župana grožnjanskog teritorija (»il Zupan della Terra«) a treći kod sakristana glavne crkve u Grožnjanu; spomenuta kasa mora se uvijek i trajno držati u sakristiji navedene crkve, i odatle se ne smije iznositi bez opravdana razloga; u kasi se mora držati i knjiga statuta i općinski zakoni, koji se ne smiju iz kase vaditi, osim ako je potrebno da se pročita i utvrdi sadržaj neke statutarne odredbe, a nakon takvog korištenja odmah se moraju vratiti u kasu, o čemu mora voditi brigu župan ili sakristan, i nitko drugi, umjesto njih, ne smije to činiti⁹⁸.

Kasa ili ormar, o kojem govori čl. 81. grožnjanskog statuta, služila je zapravo za pohranu svih općinskih spisa, kao i notarskih protokola i sl. To se jasnije vidi iz čl. 46 istog statuta, koji kaže da se u kasi čuvaju »spisi naše općine«, a ta kasa se naziva još i: »javni arhiv i ormar spisa općinskih«⁹⁹.

Od odredaba grožnjanskog statuta vrijedno je spomenuti i onu iz čl. 44, kojom se propisuje da kod traženja građe za službene potrebe centralnih mletačkih vlasti u Veneciji, općinskom kancelaru ne pripada nikakva posebna naknada za takav rad¹⁰⁰.

Grožnjanske odredbe su iz XVI stoljeća. Da se one u ovakvim općinama pretežnije seoskog tipa javljaju kasnije, nego li u razvijenim gradovima i obalnim općinama, to je sasvim razumljivo. Isto je tako shvatljivo, da su u ovakvim manjim i manje razvijenim općinama problemi osnovnog čuvanja građe teži i češće aktuelni. No, od XVI stoljeća nadalje, i u ovakvim je općinama stalno prisutna organiziranija briga o tom čuvanju, kako bi se osiguralo i korištenje građe u službene svrhe. Ako zapisane odredbe i ne ulaze svagdje u pitanja koja se sve građa, od koga i za koje poslove može koristiti u službene svrhe, ipak se uz čuvanje fiksiraju i neki načini i mjesto takvog korištenja.

⁹⁷ Mažuranić I., Statut grada Senja od god. 1388. (Arhiv za povjesnicu jugoslavensku, knj. III, Zagreb 1854), str. 159.

⁹⁸ Klen D., Statut Grožnjana (Vjesnik Hist. arhiva u Rijeci, sv. VIII — IX, Rijeka 1963—1964), str. 245.

⁹⁹ Isto, str. 232.

¹⁰⁰ Isto, str. 231.

Kod naših primorskih općina koje su bile pod vrhovnom vlašću Mletačke države, nastajali su češće problemi u slučajevima kada su njihovu dokumentaciju koristili centralni organi te države u Veneciji. Tako se npr. općina Zadar žali 1451. god. kako su svojevremeno, za izvjesne službene potrebe, bile poslane iz Zadra u Veneciju sve knjige jednog zadarskog kancelara, te na veliku štetu Zadra još uvijek nisu vraćene. Općina naglašava da je to njena građa (»scritture, le quali a noi spettano») i traži da bude predana njenim poslanicima. Vlada u Veneciji nije mogla poreći te činjenice. Izdala je nalog svojim organima da građu predaju Zadrantima, a ukoliko im je još potrebna za službene poslove, neka izrade odgovarajuće prijepise, dok se originali moraju predati zadarskoj općini¹⁰¹.

Sličnog je karaktera i žalba zadarske općine iz god. 1553. U njoj se kaže kako se događa da generalni providuri za Dalmaciju, kojih je sjedište bilo u Zadru, po isteku svoje funkcije, napuštajući Zadar, odnose sobom u Veneciju »sve procesne spise, dokumente, presude i druge spise«, izrađene za vrijeme njihove uprave, a takvo je odnošenje od velike štete Zadru i Dalmaciji. No, ovom zgodom nije mletačka vlada u potpunosti udovoljila traženju. Naredila je doduše da generalni providuri moraju ostaviti u Zadru »sve procesne spise, dokumente i druge spise«, ali je dodala da su od toga izuzeti »procesni spisi i drugi dokumenti«, koji se na bilo koji način tiču »države« (tj. mletačke države) ili joj pripadaju, jer svi takvi spisi i dokumenti moraju biti doneseni u Veneciju¹⁰².

Na kraju, završavajući ovaj pregled ilustrativnih primjera iz naše zemlje, navest ćemo i neke sačuvane podatke iz vladarskih dekreta, koji su općenito vrijedili u Hrvatskoj.

Dekret iz 1542. god. određuje da se iz kraljevske kancelarije, za službene potrebe, moraju izdavati isprave i spisi, bez naplate ikakve takse¹⁰³. Nešto kasnije (1545. god.) određeno je, da kraljevska kancelarija ne smije izdavati, ni na čiju molbu, isprave i mandate koji su suprotni odlukama Sabora, potvrđenim od vladara¹⁰⁴. Ova potonja odredba teži da spriječi sporove oko »starih prava i običaja«, te da jača autoritet vladarskih odluka, ali je u znatnoj mjeri ograničila mogućnost mnogih korisnika (pojedinih kraljevina u sastavu ugarske krune, županija, gradova i dr.) da se, i za službene potrebe, posluže starijom građom iz kraljevske kancelarije. Odnosno, sva građa koja nije u saglasnosti s pozitivnim — važećim ustavnim propisima isključena je od upotrebe. Ocjena o toj saglasnosti ostavljena je dvorskom kancelaru.

*
* *
*

¹⁰¹ Ducali della Serenissima Signoria Veneta, dal 1409—1566. Rkp. u Arhivu JAZU u Zagrebu, sign. IV b. 47, str. 28. U pitanju su bile: ... tute le note del sig. Francesco di Giacomo fu cancelliere.

¹⁰² Isto, str. 114—114'. Građu koja mora ostati u Zadru generalni providuri moraju predati »kancelariji« zadarskog kneza i kapetana.

¹⁰³ Corpus juris hungarici (Budae 1822), t. I, str. 367, čl. 41. Naročito su se županije žalile, kako njihovim poslanicima kraljevska kancelarija izdaje isprave uz visoke naplate.

¹⁰⁴ Isto, str. 375. čl. 51.

Rezimiramo li sve podatke što nam ih daju opisani odabrani ilustrativni primjeri o korištenju građe u službene svrhe, kroz period od XIII—XVI st., možemo utvrditi slijedeće:

Korištenje građe u službene svrhe bitna je funkcija te građe, glavni razlog njenog nastajanja i čuvanja. Obzirom na tu organsku vezu razumljivo je, da su već i sama izrada pisane dokumentacije, i njeno čuvanje i njena priprema za korištenje, bitni preduvjeti za samo neposredno korištenje građe u službene svrhe. Stoga i navedeni primjeri prije svega polažu težište na spomenuta pitanja: izrade, čuvanja i pripreme za korištenje pisane dokumentacije.

U pogledu izrade pisane dokumentacije glavna je pažnja usmjerena na: utvrđivanje obaveza kancelara i notara u pogledu djelokruga njihovog rada, bilo putem zakletve koju polažu pri nastupu svoje funkcije, bilo putem kasnijih posebnih propisa; mjere da to budu osobe što vještije svome poslu, tj. da što bolje vladaju svojim zanatom; posebnu brigu kod izbora konkretnih ličnosti za te funkcije, uz naročitu pažnju, da se odgovarajućim propisima, pored ostaloga, osigura i to, da kancelari i notari budu nepristrani, nezainteresirani u pravnim poslovima koje pismeno fiksiraju. Nadalje, jednako se velika pažnja poklanja i tome, da se, češće i vrlo detaljno, utvrdi što sve mora biti zabilježeno »in scriptis«; koje se sve kancelarijske knjige moraju voditi, a naročito koje se posebne knjige moraju voditi uz one uobičajene; kod važnijih knjiga pak još i to, da moraju biti ispisane dobrim, lijepim i čitkim pismom, a uz to se za važnije knjige određuju i rokovi za dovršenje tekućih upisa u njih. Zatim, posebna se briga vodi i o tome da se kancelarijsko i notarsko poslovanje vrši ažurno, bez nepotrebnih odlaganja, koja mogu utjecati na kvalitet i na pravnu valjanost zapisanog teksta.

Vrlo je raširena pojava, da se naročito kod zapisa imovinsko-pravne naravi, tačno precizira tko i zašto može »brisati« — poništiti pismeno fiksiranu obavezu. Konačno, u većim i razvijenijim općinama, s većim brojem kancelara i notara, češće se tačno precizira podjela rada među njima, pa se tačno zna tko što zapisuje, te za koju pisanu dokumentaciju pojedinac odgovara. Češće nalazimo i posebne odredbe o prethodnom postupku ispitivanja zakonitosti zapisanog teksta, prije negoli se on javno proglasi pravovaljanim.

Odredbe o čuvanju posvuda se naročito pomno razrađuju i propisima fiksiraju. Glavna im je težnja da se osigura »vječna garancija općinskih prava«, odnosno da cjelokupni mehanizam čuvanja bude takav... »quod iura et instrumenta semper inlesa conserventur«. Prije svega se precizira mjesto čuvanja. Prema potrebama, a jednako i prema stvarnim mogućnostima, redovno se počinje od posebne »škrinje« — »ormara«, pa preko posebne prostorije, do posebne zgrade. Čuvanje se postepeno koncentrirana na jednom određenom mjestu ili na više njih, ali uvijek određenih mjestâ. Posebna je pažnja da u svakom slučaju to bude sigurno mjesto čuvanja. Odatle, uz ostalo, i propis da mjesto čuvanja bude zaključano, a postepeno se prelazi i na sistem više ključeva. i to raznih ključeva, koji se povjeravaju određenim osobama, općinskim funkcionerima, koji te ključeve ne mogu samovlasno dati nekoj drugoj

osobi. Utvrđuju se nadalje posebni čuvari za građu, a ponegdje se, što propisima što praksom, nalaže čuvanje »i danju i noću«.

Na mjestu čuvanja treba sabrati svu potrebnu građu. S tim u vezi posebna je briga oko redovne predaje građe sa strane funkcionera, u času kada im funkcija prestaje, a i kasnije ako je neka građa zaostala kod njih. Uz to se ponegdje izričito određuje da novi funkcioneri preuzimlju samo onu građu, koja će im biti potrebna za njihov tekući rad. Da je dokumentacija proizvedena od službenih organa državno vlasništvo, o tome nema dvojbe. No, kako se to nije uvijek dovoljno poštovalo, imade slučajeva i izričite zabrane prodaje »javnih spisa«.

Od XV st. nadalje sve su općenitiji i rašireniji propisi o obaveznoj inventarizaciji građe koja se čuva time, što se ponegdje izričito određuje, da inventar treba sačiniti u više primjeraka, pa se oni pohranjuju kod raznih i to određenih općinskih funkcionera, kako bi se i ovim putem što bolje unapredilo čuvanje građe i konkretizirala odgovornost za to čuvanje.

Posebna se briga očituje i u tome da čuvari građe budu što vrsniji kancelari ili notari, opet radi što boljeg čuvanja, a jednako i radi toga da se potrebna građa može uvijek što brže pronaći. Kod čuvanja se uz to posebna pažnja usmjerava i na to, da čuvanje originala spisa i knjiga mora biti takovo, da se u njihovim tekstovima ne bi nešto protupravno izmijenilo (brisalo, preinačilo, ili dodalo).

Napokon, gdje su to konkretni uslovi tražili, javljaju se i odredbe, da je za sam pristup u prostorije gdje se čuva građa potrebna prethodna i izričita dozvola nadležnih organa općine. Ponegdje se izričito navodi koji je to organ, a ima slučajeva kada je to isključivo sam šef izvršne vlasti u općini. U sličnim slučajevima propisuju se ponekad i modaliteti zadržavanja i rada u spremištu gdje se građa čuva.

Što se tiče pripreme građe za njeno korištenje treba reći da sve ono što je naprijed navedeno o čuvanju građe, također služi tim priprema. Međutim, treba posebno naglasiti važnost propisa o ažurnom vođenju kancelarskih i notarskih knjiga, te o propisivanju rokova za izvršenje pojedinih vrsti upisa u knjige. Svakako su ovakvi propisi vrlo mnogo utjecali na dobru i solidnu pripremu građe za njeno korištenje. Uz to treba istaći, da je čest slučaj u praksi bio, da su kancelari i notari uz redovnu plaću imali pravo i na dodatne naknade za pojedine pisarske usluge, a po određenoj tarifi. Nesumnjivo ih je i to stimuliralo na ažurnost vođenja njihovih spisa i knjiga, kao i na držanje građe u sređenom stanju.

Tako gdje su ranije nastale veće količine građe koju je trebalo čuvati, javljaju se ranije i propisi o njenoj inventarizaciji. Po svojoj naravi inventarizacija je, naravno, značila posebno korisnu pripremu za korištenje građe, tim više što je njeno izvršenje pretpostavljalo i sređeno stanje građe. Isto vrijedi i za propise o izradi repertorija sveukupne građe koja se čuva, a koja se mjera javlja počev od XV. st. sve češće, bilo da je pismeno fiksirana, bilo da se u praksi provodi i bez naročitih pisanih propisa. Korištenje građe u službene svrhe unapređivalo se također: uspostavom specijalnih vrsti i serija kancelarijskih knjiga, po granama djelatnosti općinskih ili državnih organa; sređiva-

njem građe po predmetima; izradom kopija statutarnih kodifikacija za potrebe pojedinih organa i ustanova; izradom zbirke propisa iz nadležnosti pojedinih organa, i sl. Na kraju, vrlo važno sredstvo u pravcu pripreme građe za korištenje, i za njeno sve efikasnije korištenje, predstavlja svakako i izrada indeksa, kojih se izrada, bar za neke vrste građe, također javlja već od XV st.

Na sve navedene mjere o izradi, čuvanju i pripremi građe za korištenje, nadovezuju se zatim i propisi koji reguliraju samo neposredno korištenje građe u službene svrhe.

Analiza izvora pokazuje nam, da je nesumnjivo postojao princip po kome se sva građa proizvedena od službenih organa mogla koristiti u službene svrhe. Svaki organ koristio je, dakako, prije svega svoju građu, a vrhovni organi koristili su svu građu, tj. građu nastalu radom svih službenih organa u općini ili državi. To je opća norma. Ako je češće i ne nalazimo pismeno fiksiranu, razloge treba tražiti u tome, što je ona toliko neprijeporna, da se ne smatra potrebnim donositi o njoj pismeni propis.

Druga se opća norma sastoji u tome, da se pri korištenju zabranjuje odnošenje građe iz prostorije, u kojoj se čuva. Naročito to vrijedi za važniju građu, kao što su tekstovi statutâ, zaključaka općinskih vijeća i sl. Iznimke se češće taksativno nabrajaju, uz odredbu o obaveznom vraćanju građe, nakon njenog korištenja, na mjesto čuvanja. Spomenute iznimke su po pravilu vrlo malobrojne. Ponegdje se ograničavaju isključivo na šefa izvršne vlasti.

Daljnja, isto tako opća norma, predviđa da se korištenje može vršiti samo u prisustvu čuvara građe, koji su službeno određeni kao čuvari, i nikoga drugoga osim njih.

Ponegdje se, već od XIV. st., javljaju i neki izuzeci od navedenih općih normi. Iz sačuvanih i dosad proučenih izvora proizlazi, da se ti izuzeci u prvom redu odnose na pitanje uvida u građu. Ima naime slučajeva, da je i za sam takav uvid u građu potrebna prethodna dozvola sa strane određenih organa, a negdje takve dozvole izdaje sam šef izvršne vlasti. Znači, da se bez takve prethodne dozvole uopće ne može pristupiti građi, ni započeti njenim korištenjem. Nadalje, nalazimo i odredaba da se za vrijeme traženja građe koju treba koristiti, propisuju posebni modaliteti, naročito u vidu prisustva tom postupku, kako čuvara građe tako i drugih određenih općinskih funkcionera. Javljaju se zatim, pretežnije od XV st., slučajevi iz kojih je razvidno da se priznaje opća norma o mogućnostima korištenja cjelokupne građe za službene potrebe, no s tim, da u svakom konkretnom slučaju treba odrediti, naročito za važniju građu, koji će je općinski funkcioneri koristiti i u koju je svrhu smiju koristiti.

Unutar gorespomenutih općih normi, posvuda je pravilo da i suci imaju pravo, da u službene svrhe koriste svu pisanu dokumentaciju, koja bi im bila potrebna, bilo za utvrđenje činjeničnog stanja, bilo za fiksiranje pravnog pravila po kojemu treba da riješe određeni spor. Ponegdje se, međutim, u praksi javljaju dvojbe o tome, da li se sucima mora dati na uvid baš sva građa, pa se spomenuta opća norma stoga još i izričito pismeno fiksira. Sudeći po sačuvanim izvorima, izgleda da

je takvih dvojbi bilo posebno u pogledu notarskih spisa i protokola. Očito je dvojba nastajala zbog toga, što su zapravo odnosni spisi nastajali prvenstveno zbog reguliranja privatno-pravnih odnosa, dakle u privatne svrhe. Glavni zadaci notara sastoje se u pružanju usluga privatnim strankama, te njihovi spisi i protokoli služe prvenstveno korištenju građe u privatne svrhe. S druge strane moglo je dolaziti do nesporazuma i stoga, što je za izvršenje notarskih poslova bila propisana tarifa, koju su notari željeli primijeniti i na one slučajeve, kada su od sudova bili pozivani da pristupe sudskoj raspravi i da donesu svoje spise i protokole na uvid sudu. Odatle se češće nalaze pisani propisi o tome, da su notari dužni odazivati se pozivima sudova, pristupiti kad ih sud pozove, donijeti na sud svoje spise i protokole, a ponekad se tome još i izričito dodaje i to, da su te spise dužni na sudu sami čitati sucima, kad god ovi to zatraže i koliko god puta to zatraže. U kancelarijama razvijenih gradova, s više kancelara i notara, određuje se čak i tačno određeni notar ili kancelar, koji mora da vrši spomenute usluge sudovima, kada oni vrše korištenje navedene građe u službene svrhe.

Ima izuzetaka, od općih normi, i kod pitanja da li se baš sva građa (ili podaci iz nje), potrebna i pronađena u konkretnom slučaju, može javno koristiti. Ponegdje je to izričito ograničeno. Pismenim propisom je određeno, da je za efektivno korištenje građe potrebna ponovna dozvola, i to određenih organa, a ponegdje takve dozvole daje sam šef izvršne vlasti u općini. Dakle, bilo je slučajeva kada su bile potrebne dvije dozvole. Najprije za uvid u građu, a zatim za efektivno korištenje pronađene i odabrane građe, tj. konkretnog teksta.

Posebno je pitanje ograničenja korištenja tajnih spisa. Po prirodi stvari, a naročito u poslovima međunarodnog karaktera, takvi su spisi rano nastajali u praksi srednjovjekovnih gradova i općina. O tajnim poslovima, i o čuvanju službene tajne, posebno baš u takvim tajnim poslovima govore nam već brojne statutarne odredbe XIII st. Naročito je to razvidno iz tekstova zakletvi, koje su obavezno polagali određeni općinski funkcioneri, odnosno članovi određenih kolegijalnih općinskih organa, a kojima se obavezuju na čuvanje službenih tajni. Kako je sukcesivno narastao broj poslova tajne naravi, pa i pisana dokumentacija o njima, tako su se javljale i potrebe za pisanim propisima, koji će detaljnije regulirati čuvanje službenih tajni, te manipulaciju i korištenje tajnih spisa. Propisi su usmjereni ponajprije tome da utvrde tko će pisati takve spise, kako se oni vode i čuvaju. Nadovezujući na to, javljaju se i pismene odredbe, kojima se precizira da tajne spise mogu koristiti samo određeni državni organi, a kad su to kolegijalni organi, onda se određuje da oni mogu spomenute tajne spise koristiti samo kada zasjedaju u propisanom sastavu.

Posebna je vrsta onih ograničenja korištenja građe i u službene svrhe, koja su vezana uz pitanje korištenja originala spisa i knjiga. Sve je češći slučaj da se originali važnije građe, posebno statuta i privilegija i sl., izuzimaju od tekuće uporabe. Određuje se izrada njihovih kopija, pa se te kopije namjenjuju tekućoj uporabi, a sami originali čuvaju posebno. Kod važnijih isprava također je sve češća praksa, da se popisuju u posebne knjige iz kojih će se koristiti odnosni tekstovi za tekuću upo-

rabu, čuvajući originale za slučajeve kada izuzetno bude potrebno baš i njihovo konzultiranje.

Na kraju, treba naglasiti da je besplatnost korištenja građe u službene svrhe bilo opće pravilo. Općine su zato i davale redovnu plaću svojim kancelarima i notarima, da bi vršili sve kancelarijske i notarske poslove, bez izuzetka, dakle i poslove traženja podataka u sačuvanoj građi i poslove podnošenje te građe na uvid i korištenje općinskim organima koji to zatraže. Ipak se u nekim propisima ova obaveza kancelara i notara izričito naglašava. Očito je to stoga, što je za njihove poslove, kako je već rečeno, bila određena ponekad vrlo iscrpna tarifa, kada svoje poslove obavljaju na traženje privatnih stranaka. No bilo je slučajeva, da su im uz redovnu plaću priznavane, po tarifi, i dodatne naknade za neke službene ili poluslužbene pisarske poslove. Kako su pak oni u praksi ponekad nastojali da tarifu proizvoljno primjenjuju na razne poslove službene naravi, pojavila se potreba, u nekim gradovima i općinama, da se i izričito pisanim propisom utvrdi, kako za poslove službene naravi, bilo koje ili određene vrste, notarima i kancelarima ne pripada nikakva posebna naknada.

Korištenje građe u privatne svrhe

Drugi najosnovniji vid korištenja arhivske građe, funkcionalno i historijski primarno vezan uz pojavu i egzistenciju arhivske građe, jest korištenje u privatne svrhe. Ono je izvorni korelat korištenju u službene svrhe. No, po obimu i vrstama građe koju zahvataju, ta se dva vida korištenja ne podudaraju, ni kod tekuće pisane dokumentacije, a niti kod građe koja je proglašena arhivskom i koja se kao takva trajno čuva. Iako značajnim, ali ipak samo jednim dijelom su podudarni. Činjenica je, naime, da je dio arhivske građe nastajao prvenstveno iz službenih potreba, pa je kasnije i trajno čuvan u prvom redu za korištenje u službene svrhe. Drugi je pak dio nastajao iz privatnih potreba, namijenjen prvenstveno korištenju u privatne svrhe. Tek se u našem, najnovijem, historijskom razdoblju u potpunijoj mjeri spajaju oba vida korištenja. To je spajanje dakle rezultat dugog historijskog procesa, a kako se taj proces razvijao u srednjem vijeku ocrtat ćemo u izlaganju koje slijedi.

I opet ćemo prikaz započeti primjerima iz zakonodavstva i prakse nekih talijanskih srednjovjekovnih općina.

Primjer grada **Siene** je i za korištenje arhivske građe u privatne svrhe osobito zanimljiv i informativan.

Kad je god. 1262. donesena, već ranije citirana odredba, po kojoj su svi općinski funkcioneri grada Siene dužni, po isteku mandata svoje funkcije, predati u općinsku kancelariju sve službene spise i knjige, te kada je određeno da njihovi nasljednici mogu iz općinske kancelarije uzeti one spise i knjige koje su im potrebne u vršenju službe, naglašeno je pritom da je općinski kancelar dužan uredno čuvati sve primljene spise i knjige, kako bi ih se, kad god to zatreba za općinske ili privatne svrhe moglo koristiti¹⁰⁵.

¹⁰⁵ Cecchini. G., n. r. str. 238, ... »pro Comuni vel specialiter« ...

Već su dakle, ovom odredbom iz 1262. god. izjednačene, u pogledu korištenja građe, službene i privatne potrebe i svrhe.

Međutim, od posebnog je značenja odredba Statuta grada Siene iz god. 1298, u kojoj se propisuje:

»Quod quilibet libere uti possit omnibus scripturis et actis comunis Senensis.

Item statuimus et ordinamus quod quilibet uti possit et uti sibi liceat omnibus actis et scripturis et instrumentis librorum comunis vel populi Senensis et aliis scripturis notariorum Mercatorum et Camisorum et aliorum qui officiales Comunis et Populi extitissent ad suam defensionem quancumque eis uti voluerit pro monstrando ius suum. Et Potestas et camerarius et IIII¹⁰⁶ teneantur et debeant illi qui eam petierint facere ostendi et exhiberi ad suam voluntatem¹⁰⁷.

Ova značajna statutarna odredba iz konca XIII stoljeća zaista je izuzetan primjer maksimalne liberalizacije korištenja građe u privatne svrhe.

Izuzetan je to primjer maksimalne liberalizacije korištenja građe u privatne svrhe, jer se citiranom odredbom omogućuje svima, bez razlike i bez ikakvog ograničenja, da se »u dokazivanju svojih prava« posluže cjelokupnom pisanom dokumentacijom svih organa i ureda sijenke općine, bez ikakvog izuzetka. Gradskom potestatu, komorniku i četvorici gradskih providura se izričito naređuje, da svakoj interesiranoj stranci, »po njenoj želji« moraju dati na uvid svu spomenutu dokumentaciju.

Godine 1337. ponovljena je gore citirana statutarna odredba iz 1298. god, u novom statutu, i to sa slijedećim tekstom:

»Quod libris comunis Senarum omnibus liceat uti.

Quilibet possit uti scripturis, actis et instrumentis librorum comunis et populi Senensis et omnibus aliis scripturis notariorum et mercatorum et camisorum et officialium comunis Senarum et cuiuslibet eorum pro ostendendo de iure suo quancumque voluerit. Et Potestas camerarius et Quatuor teneantur ea petenti facere ostendi et exhiberi ad suam voluntatem pro docendo de iure suo¹⁰⁸.

Kako se vidi, u tekstu nema sadržajnih promjena, te je opisani sistem maksimalne liberalizacije ostao i dalje na snazi. Ostaje ipak otvoreno pitanje, da li je u smislu citirane statutarne odredbe grada Siene zaista bila svima pristupačna sva građa, bez ikakve iznimke. Doslovno tumačenje teksta daje potvrđan odgovor, ali se nužno nameće pitanje: kako se postupalo sa zaključcima općinskih organa koji su po svom sadržaju bili tajne naravi, te sa zapisima i dokumentacijom u kojoj su bili zabilježeni takvi tajni poslovi? Sačuvani izvori ne daju nam mogućnost za precizan odgovor. No, sva je prilika da spisi takvog karaktera ipak nisu bili svima dostupni, već samo određenim organima općinske uprave. Na to nas, uz ostalo, upućuju i tekstovi zakletvi općinskih funkci-

¹⁰⁶ Rimski broj IV označava ovdje općinski organ: »Quatuor provisores comunis senensis«.

¹⁰⁷ Cecchini G., n. r. str. 242.

¹⁰⁸ Isto, str. 247.

onera, tako uobičajeni i tako jednoobrazni u skoro svim statutima razvijenijih srednjovjekovnih gradova i općina, a po kojima su određeni općinski funkcioneri (po pravilu: članovi određenih vijeća, zamjenici knezova ili potestata, diplomatski agenti, sekretari, kancelari i sl.) prizivali da će strogo čuvati službenu tajnu povjerenu im od viših organa. Isto tako nalazimo u brojnim statutima 13. stoljeća, da se tajnama smatraju npr. i prijave protiv počinitelja određenih krivičnih djela, ili prijave općinskih dužnika i sl. Stoga je u nekim općinama izričito propisano da su privatnom korištenju dostupni samo spisi »que publice erunt«¹⁰⁹.

Drugo je otvoreno pitanje u tome, da li se sistem maksimalne liberalizacije u Sieni odnosi samo na pripadnike sijenske općine, ili se odnosi i na strance. Po doslovnom tekstu citiranih statutarnih odredbi reklo bi se, da su domaći i strani korisnici izjednačeni. Sudeći međutim po praksi drugih talijanskih gradova, vjerojatnije će biti da su i u Sieni stranci, bar za dobivanje prepisa sijenskih dokumenata, morali, pribaviti prethodnu dozvolu nadležnih općinskih organa¹¹⁰. I sistemu gradskih statutarnih prava, i temeljnom načelu obrane »općinskih prava« u ovom vremenu poznatih stalnih sporova i sukoba naročito među susjednim komunama, a i pravnom statusu građanina srednjovjekovne komune, odgovara takvo faktično stanje stvari. Jedino se posebnim ugovorima između komuna moglo predvidjeti drugačije.

Jedno je ograničenje pune slobode korištenja sasvim sigurno postojalo i prema sijenskim statutarnim propisima. Sastojalo se u tome da privatni korisnik mora platiti, po određenoj tarifi, naknadu notarima ili kancelarima koji mu izrade naručeni prijepis dokumenta, naprotiv dok se izdavanje takvih prijepisa za službene potrebe vršilo bez naplate¹¹¹.

Postojalo je uz to još jedno ograničenje mnogo šireg i težeg značenja. Ono nije pravne već faktične naravi. Proizlazilo je iz stepena obrazovanja i pismenosti stanovništva. I u razvijenijim komunama, kao što je bila i Siena, u 13. i 14. stoljeću još uvijek je pismenost ograničena na razmjerno uži krug stanovništva. Samo taj uži krug mogao je, dakle, efektivno i u punoj mjeri koristiti proglašenu i zakonski garantiranu slobodu korištenja građe. Dosljedno tome, čitav režim slobodnog korištenja ostao je znatnim dijelom deklarativnog karaktera. U 13. stoljeću počinje doduše da se ponešto ublažava oštrina ovog problema, time što se u kancelarijama i notarijatima evropskih trgovačkih gradova prelazi s latinskog na narodni jezik¹¹². No, to je bio samo početak i tek potkraj srednjega vijeka ima neko veće značenje. Osim toga od znatnog utjecaja su dvije činjenice. S jedne strane međunarodna trgovina traži univerzalniji jezik sporazumijevanja, a s druge strane gradski se patri cijat, uz ostalo, i latinskim jezikom društveno-politički nastoji ograditi od ostalih društvenih slojeva. Napokon, nije u pitanju samo vrsta jezika,

¹⁰⁹ Casanova E.; *Archivistica* (Siena 1928), str. 331.

¹¹⁰ Isto, str. 329, gdje se navodi takav režim za grad Prato u Toscani, prema odredbi od 30. XII 1291. god.

¹¹¹ Isto, str. 325.

¹¹² Bresslau H., *Handbuch der Urkundenlehre* (Leipzig 1889), str. 600 i slijed; Erben-Schmitz-Redlich, *Urkundenlehre*, I Teil (München-Berlin 1907) str. 228; Pirrenne H., *Povijest Evrope* (Zagreb 1956), str. 168.

već i osnovna pismenost, koja ostaje ograničena na užu krug stanovništva, te znatnim dijelom održava deklarativni karakter režima slobodnog korištenja građe.

Bitna dopuna opisanom sistemu maksimalne liberalizacije korištenja građe u privatne svrhe u Sieni bili su njeni propisi o čuvanju i zaštiti građe, otvorene tako slobodnom korištenju. Dobar dio takvih mjera, opisanih ranije kod izlaganja o korištenju u službene svrhe, donesen je i zbog korištenja u privatne svrhe. Tome treba još dodati propise i kaznene sankcije protiv onih koji bi korištenjem oštetili građu, ili je prodavali, ili je na drugi način učinili neupotrebljivom ili nedostupnom; posebno protiv onih koji bi falsificirali »li libri autentici del Comune«, ili bi se pokušavali poslužiti lažnim ispravama¹¹³.

Konačno, treba napomenuti da sličan režim slobodnog korištenja građe u privatne svrhe nalazimo i u nekim drugim talijanskim srednjovjekovnim gradovima, kao Mantovi, Bologni i dr.¹¹⁴.

Ocjenjujući u cjelini ovaj sistem maksimalne liberalizacije korištenja građe u privatne svrhe, kako se odražava u navedenim statutarnim odredbama grada Siene, treba dakako voditi računa, da je taj sistem bio produkt određene faze u razvoju društveno-političkih snaga, određenog odnosa snaga između građana, patricijata i pojedinih moćnih obitelji, koje su težile svojoj samovlasti u komuni. Kako se taj odnos postepeno mijenjao u korist određene društvene grupacije ili pojedinca tako je, uz ostalo, i navedeni demokratski režim liberalizacije postepeno bivao izmijenjen. Ukratko, stepen liberalizacije bitno je ovisio o općem stepenu demokratizma u društveno-političkom ustrojstvu komune. To znači: kako je prevladavala premoć, ili čak oligarhija, pojedine društvene grupe, ili samovlast pojedinca na upravi komune, odnosno, uporedo kako sazrijevaju postepeno elementi koji vode k apsolutnoj monarhiji, tako se uporedo s tim sužava demokratska osnova komunalnog ustava i života, pa se neizbježno ograničava također i liberalni režim korištenja građe proklamiran u 13. stoljeću.

Općenito se smatra, da već u 14. stoljeću počinju sve veća ograničenja slobodnijeg korištenja građe u privatne svrhe, te da to stoljeće predstavlja izraziti nazadak prema ranijem¹¹⁵. Za Sienu bi se moglo reći, da taj proces ograničavanja biva izrazitiji nakon velikog građanskog rata 1335. godine. Kroz 15. stoljeće dalje se očituje, i kroz pisane propise. Tako je npr. 1430. god. određeno, da se spisi koji se odnose na općinske dugove i obaveze ne smiju nikome pokazivati¹¹⁶. God. 1485. utvrđeno je pak da je građa u glavnoj općinskoj palači slabo čuvana i nesređena, pa se zabranjuje njeno korištenje bez dozvole Sinjorije¹¹⁷.

U kasnijoj redakciji statuta grada Siene, iz god. 1544, nalazimo već razrađen novi sistem reguliranja korištenja građe u privatne svrhe. To

¹¹³ Isto, str. 325—326, gdje su citirani tekstovi odnosnih propisa, kako ih donosi »Constituto di Siena«.

¹¹⁴ Isto, str. 327, 340.

Odredbe grada Bologne iz 1302. god. propisuju, uz ostalo, da se vrednija grada mora... »con ordine riporre nella detta Camera, a servizio di chiunque per tempi alcuni volesse vedere cosa alcuna«... (Isto, str. 340).

¹¹⁵ Casanova E., n. d. str. 341.

¹¹⁶ Cecchini G., n. r. str. 232.

¹¹⁷ Isto, str. 233.

je mnogo razrađeniji i precizniji sistem, ali protkan i nizom smišljenih normi ograničavanja pune slobode korištenja građe u privatne svrhe. Evo teksta odnosne statutarne odredbe iz 1544. god:

»De libris publicis exhibendis a custodibus eorum.

Custodes omnes librorum publicorum teneantur ostendere libros huiusmodi quibuscumque civibus et subditis domini Senensis dummodo non adsit interesse forensium vel eorum forensium non intersit absquae ullo premio, et qui recusaverit vel denegaverit ita facere amictat officium custodis. Petens autem sibi ostendi libros praedictos in dicto casu recurat ad magistratum cui subest custos praefatus.

De non danda copia librorum publicorum.

Custodes librorum publicorum ac notarii Reformationum nequeant dare copiam vel exemplum librorum publicorum vel scripturarum in eis apparentium cuique, quos libros sub custodia retinent, non precedente licentia excelsi Consistorii, sub poena amissionis ac privationis officii cuicumque contra facienti, exceptis a praemissis custodibus librorum Montis et Executorum generalis Cabellae. Omnino prohibemus eisdem notariis Reformationum et custodibus praedictis facultatem dandi copiam cuicumque non conferenti vel alii pro eo librorum et scripturarum superius expressarum, absque licentia vel commissione illustrissimi integri Consistorii, sub incursu poene supra declaratae¹¹⁸.

Ova odredba prije svega luči s jedne strane pokazivanje, davanje na uvid, javnih spisa a s druge strane izdavanje kopija, iz knjiga i spisa.

Što se tiče samog davanja na uvid, to mogu tražiti bez naplaćivanja ikakve takse, svi pripadnici općine Siena, ukoliko su u pitanju njihovi pravni i ostali interesi, a ne interesi stranaca. Općinski funkcioneri, kojima je povjereno čuvanje odnosne građe, dužni su je davati na uvid spomenutim ovlaštenicima, a svaka prikraćena stranka ima pravo da se obrati općinskom organu, koji je pretpostavljen spomenutim čuvarima građe.

U slučaju pak izdavanja kopija iz knjiga i spisa, vrijedi poseban režim, jer se te kopije ne mogu nikome izdavati bez prethodne dozvole vrhovnog organa općinske vlasti¹¹⁹. Izuzeci od toga taksativno su navedeni. Uz to, kod izdavanja kopija postoji još jedno bitno ograničenje. One se, naime, mogu izdavati samo onim osobama na koje se traženi dokumenti odnose, i mogu se dati samo baš lično tim direktno interesiranim osobama. U svakom drugom slučaju potrebna je kod izdavanja kopija dozvola ili nalog »Konzistorija« (vrhovnog organa općinske vlasti), i to u njegovom punom sastavu, a ne sa strane pojedinih njegovih članova.

Kako je iz svega razvidno ova nova odredba je u mnogo čemu bitno različita od stare statutarne odredbe iz god. 1298. Najvažnija je dakako i najbitnija promjena u tome, što više nema nekadašnjeg sistema maksi-

¹¹⁸ Isto, str. 256.

¹¹⁹ U tekstu statutarne odredbe naziva se taj organ »Consistorium«. Taj naziv (»Concistoro o Signoria, o anche Senato«) za vrhovnog organa političke vlasti u sijenjskoj općini ustalio se u 15—16. st. Ranije je imao naziv po broju svojih članova. Podrobnije vidi: Archivio di Stato di Siena. Guida—Inventario... vol. I, str 173, 177 i slijed., 291, 293—294.

malne liberalizacije korištenja građe u privatne svrhe. Umjesto njega zaveden je potpuno novi sistem, kojega su bitne značajke baš u ograničenjima slobodnog korištenja. Ograničenja su usmjerena s jedne strane na krug korisnika, a s druge strane na obim i proceduru korištenja. Jer, nova odredba jasno luči pripadnike općine Siene od stranaca, tj. onih koji nisu pripadnici te općine. Nadalje ona polazi od principa da svaki ovlaštenik može koristiti samo onu dokumentaciju koja se njega lično tiče, tj. njegovih prava i obaveza, dok je korištenje građe u ime drugoga i za račun drugoga, uslovljeno posebnom dozvolom. Ovo je uostalom jedna opća i tipična odredba historijske epohe od XIV—XV stoljeća nadalje, te ćemo iz daljnjih izlaganja vidjeti kako je bila uobičajena i zakonski predviđena u tolikim statutarnim kodifikacijama i zakonskim zbornicima, u skoro svim srednjovjekovnim gradovima i općinama.

Iz iste godine 1544. potječu i odredbe, kojima se propisuju dužnosti petorice čuvara knjiga i spisa grada Siene, a i u tim se odredbama opet ponavlja, kako se prijepisi mogu izdavati samo uz dozvolu »Konzistorija«, kao vrhovnog organa općinske vlasti¹²⁰.

Ako je i prešla na ovakav sistem ograničavanja potpuno slobodnog korištenja građe u privatne svrhe, sienska je općina i dalje poklanjala najveću brigu, da se u njenom »općinskom arhivu« i prikuplja i čuva sva građa koja može da posluži što bolje, pored ostaloga i za zaštitu privatnih interesa. Treba u tom pravcu spomenuti njenu odredbu, također iz god. 1544, kojom se propisuje da svi notari i druge osobe, koje imaju kod sebe spise umrlih notara ili kakve druge »javne spise«, da ih moraju predati »općinskom arhivu« u Sieni, u roku od dva mjeseca, u cjelini i neoštećene¹²¹.

Treba posebno naglasiti veliku brigu ove općine oko što boljeg i pravilnijeg funkcioniranja notarske službe, te što efikasnijeg čuvanja notarskih spisa i knjiga¹²², jer su takve mjere, razumljivo, osobito bile važne za efikasno korištenje arhivske građe u privatne svrhe. Zapravo po obimu brige i pažnje, koja se u pojedinim gradovima i općinama poklanja baš notarijatu i čuvanju notarskih spisa i knjiga, može se i procjenjivati kakav je bio intenzitet i praksa korištenja građe u privatne svrhe. To je primarni kriterij jer notarska građa i nastaje prvenstveno iz privatnih potreba građana, te predstavlja glavni dio građe koja se koristila u privatne svrhe.

Knjige gradskih statuta i uopće zbornici propisa predstavljaju drugi dio najvažnije građe, koja je razumljivo interesirala sve građane, regulirajući sve važnije njihove životne odnose, a koju su i u privatne svrhe trebali češće da koriste. Općina je stoga morala da osigura što potpuniji publicitet ovakvoj dokumentaciji. U Sieni se tome poklanjala stalna briga. I ovdje je bio stalan običaj da se nove statutarne odredbe javno proglašavaju narodu. Pored toga, još je u 13. st. bilo određeno, da se izradi više kopija statutarne kodifikacije za potrebe raznih općinskih organa, a uz to, da se izradi jedan primjerak, ispisan »velikim slovima«, te da ga se

¹²⁰ Cecchini G., n. r. str. 256—257.

¹²¹ Isto, str. 254—256.

¹²² Archivio di Stato di Siena. Guida-Inventario... vol. I, str. XII—XIII.

javno izloži građanstvu u općinskoj palači. Da ne bi netko nepovlasno odnio tu knjigu, bila je privezana debljim lancem¹²³.

Konačno, javnosti arhivske građe i uopće pisane dokumentacije, pa i njenom lakšem korištenju i u privatne svrhe, doprinosili su ne samo izrađeni inventari i repertoriji »općinskog arhiva«, o kojima je bilo već riječi, već je tome na svoj način doprinosio i stalan sistem javnog oglašavanja mnogih važnijih odluka općinskih organa. Javno su se proglašavale ne samo nove statutarne odredbe, već i drugi propisi, privremene naredbe, sudske presude i razne odluke sudskih ili arbitražnih organa, prodaja nekretnina, zadužnice, licitacije, sanitarne mjere itd.

U cjelini uzevši princip javnosti arhivske građe bio je u srednjovjekovnoj Sieni razmjerno vrlo temeljito razrađen, brojnim propisima reguliran, i u velikoj mjeri osiguran. Vidjet će se to i iz uporedbe s propisima drugih gradova.

U gradu Pisi značajna je odredba iz god. 1241. Njome je propisano, da se najvažnija građa, tj. originali općinskih statuta, moraju čuvati na posebnom mjestu u općinskoj palači, pod ključem. No, kako se radi o temeljnom zborniku općinskih prava, u kojem su pored ostaloga precizirana najvažnija prava i obaveze samih građana, to je ujedno predviđeno da se mora sačiniti jedan prijepis toga Statuta, i taj prijepis mora biti javno izložen, svima na uvid¹²⁴.

I ovo predstavlja zapravo jednu klasičnu odredbu, koju vrlo često susrećemo, naročito baš u statutarnim kodifikacijama brojnih gradova i općina.

Iz god. 1302. potječe poznata, i već ranije citirana odredba Pizanske općine, po kojoj se svi općinski spisi, stariji od 3 god. moraju da pohrane na sigurno mjesto, te da im se stalno dodaju slični spisi stariji od 3 god; određeni su ujedno i posebni čuvari i notar za te spise, pa uz odredbu da se gradskim sucima moraju ti spisi podnositi na uvid kad god to zatreba, određeno je ujedno da se iz svih spisa moraju davati kopije *svim* zainteresiranima koji to zatraže. Da bi se pak osigurali i javni i privatni interesi, dakle i korištenje u službene svrhe i ono u privatne svrhe, zabranjena je svaka prodaja »javnih spisa«¹²⁵.

God. 1313. ponavlja se odredba o javnosti zakonskih zbornika pizanske općine. Kao i u Sieni, određeni primjerak, vezan lancem, stalno je izložen javnosti na uvid. O tome vodi brigu notar sudskog kolegija, koji je uz to dužan da »svakome tko to zatraži«, izradi prijepis pojedinih zakonskih odredbi, bez ikakve naplate za svoj rad¹²⁶.

U Pisi nije bilo kroz 14. st. ponovljenih propisa koji bi onako izričito naglašavali pravo svih građana, da u privatne svrhe mogu koristiti sve spise i knjige, kao što smo to vidjeli u slučaju Siene. Nema podataka ni za detaljnije praćenje procesa ograničavanja slobodnog korištenja građe, pa se pretpostavlja, da je ono i kroz 14. st. trajalo¹²⁷. Međutim, karakteristično je da se u tom razdoblju donose posebni propisi o mjestu

¹²³ Isto, str. 62.

¹²⁴ Luzzatto M., n. r. str. 216.

¹²⁵ Isto, str. 219.

¹²⁶ Isto, str. 220.

¹²⁷ Isto, str. 215.

i načinu čuvanja tajnih spisa¹²⁸, koji očito nisu bili svakome pristupni. S druge strane, za neke se vrste građe izričito propisuje kako su dostupne građanima, te »svaki« interesent može zatražiti prijepise iz te građe, plativši, po propisanoj tarifi, naknadu notarima ili kancelarima za izradu tih prijepisa¹²⁹. Ponegdje se uz to naglašava, da se uvid u građu ne može vršiti bez prisustva nadležnog kancelara ili notara¹³⁰. Korištenje u privatne svrhe notarskih spisa i protokola bilo je i trajno je ostalo pravilo, bez izuzetaka i ograničenja, i u Pisi kao i drugdje, pa to ne treba ponavljati ni u ovom niti u slijedećim primjerima.

Odredbama grada — republike **Firenze** iz god. 1289. bilo je propisano ne samo pažljivo čuvanje i sređenje građe, o čemu je već bilo riječi, nego je »custos actorum« obavezan:

... »deinde faciat et permictat haberi, sine ullo pretio, nisi de eo quo scripserit sua manu, copiam de ipsis et contentis in eis singulis petentibus, dum tamen in sui presentia, ita quod, se absente, nihil in ea valeat innovari«...¹³¹.

Uskoro je zatim god. 1296/7 slijedila srodna odredba:

... »providendi per omnem viam et modum, qua viderint convenire, super custodia omnium scripturarum et actorum factorum et fiendorum per aliquos officiales seu notarios Communis ad aliqua officia deputandos: maxime ad hoc, ut facilius quilibet, ad quem spectarent talia acta, possit eorum copiam habere, et ut possit etiam securius et convenientius custodiri pro Communi Florentie«¹³².

Kako vidimo, ovdje nema izričite norme da je baš sva građa pristupačna svima bez iznimke. Uvid u građu je besplatan, i moguć je jedino u prisustvu čuvara građe, kojemu se plaća samo izrada kopija. Međutim u drugoj odredbi sadržano je već i važno ograničenje: svatko može koristiti, ali samo onu građu koja se korisnika tiče. Intenzivne političke borbe u Firenzi, glavni su razlog ovakovog ubrzanja procesa ograničavanja veće slobode korištenja građe. To pokazuje i propis iz 1299. god. Tada je doduše određeno da od prikupljenih spisa one javnog karaktera mora notar Sinjorije registrirati, a privatne dokumente vratiti vlasnicima, ali je uz to propisano: spisi ranijih vrhovnih organa općine imaju se čuvati u kući sadašnjih vrhovnih organa, pod njihovim ključem, i ti će organi odlučivati kome se mogu dati prijepisi spomenute građe¹³³.

U čestim političkim borbama građu su uništavali i sami općinski organi, a ne samo odredi ratujućih strana. I privatnici su građu raznosili i prisvajali. Često se i prodavala. Odatle i potreba naredbe iz god. 1322-25:

... »Omnes homines et persone comunis acta habentes ipsa, vel ipsorum copiam saltem, custodibus actorum resignare teneantur, qui circa bonam custodiam attendere debeant et ipsa aliquo modo vendere, vel

¹²⁸ Isto, str. 221.

¹²⁹ Isto, str. 215, 221.

¹³⁰ Isto, str. 219—220.

¹³¹ Pampaloni G., n. r. str. 181.

¹³² Casanova E., n. d. str. 341—342.

¹³³ Isto, str. 342.

baractare non possint sub pena librarum mille f. p. pro qualibet vice si cotrafecerint¹³⁴.

Boljem čuvanju i korištenju građe teži i odredba iz god. 1355. Naređena je nabava novih ormara za općinski arhiv, kako bi se građa efikasnije čuvala, i to u sređenom stanju. Pri tom se naglašava da su javni spisi važni kako za zaštitu općinskih tako i privatnih interesa¹³⁵. God. 1415. zabranjuje se neovlaštenim osobama da se zadržavaju u prostorijama gdje se građa čuva. Uvid u građu i izradu prijepisa mogu vršiti samo nadležni općinski organi¹³⁶.

Sličnog je karaktera i propis iz 1448. god. Njime se konstatira kako se na čitavom području firentinske države slabo čuvaju spisi sudova za građanske i krivične parnice, odakle nastaju štete i povrede općih i pojedinačnih interesa i prava. Određuje se stoga svim nadležnim organima da nabave ormare ili velike škrinje, u kojima će se pod ključem držati spomenuti spisi; propisuje se tko će držati ključeve, naređuje se inventarizacija građe, te predaja građe novim sudskim funkcionerima, po inventaru, kako bi se uvijek znalo koja građa postoji, pa da njeno korištenje bude olakšano¹³⁷.

Karakteristično je za firentinsko arhivsko zakonodavstvo ovo ope-
tovano naglašavanje principa izjednačavanja općinskih i pojedinačnih interesa, dakle i korištenja građe u službene i privatne svrhe.

Za toskanski grad **Prato** značajna je odredba iz god. 1291. Određuje da se za potrebe ove općine mora izabrati »unus bonus et legalis notarius«, star najmanje 30 godina, s dužnošću »ad custodiendum et salvandum et tenendum acta et scripturas Communis Prati«. Uz zakletvu, i prihvaćajući kazne po nahođenju općinskog kapetana, on se mora obavezati da će svoje poslove obavljati ispravno i zakonito, te da će općinske spise »bene, solícite et legaliter custodire, salvare et tenere«, i uz to: da će spomenute spise svakome tko zaželi i zatraži pokazati, ili izraditi tražene prijepise, bez ikakve naknade. Međutim, kaže se dalje, za izradu pravovaljanih javnih isprava, ovaj notar može naplatiti 12 denara, ali nikako više od toga. Posebno se još dodaje: da notar ne smije dati nekom strancu, ili drugoj osobi za stranca, kopiju neke isprave, bez izričite dozvole i naloga kapetana općine Prato. Na kraju određuje mu se još i tačno radno vrijeme, kroz koje mora svakog dana uredovati u prostorijama gdje se čuvaju općinski spisi, a ponavlja se da je to potrebno stoga, kako bi zaista mogao taj notar: ... »copiam ex ipsis libris et actis facere cuique petenti et volenti, ut supra dictum est«¹³⁸.

Kako se vidi, stranci nisu izjednačeni s domaćim korisnicima, ali je nesumnjivo, da i grad Prato spada među one općine, koje su potkraj 13. st. najliberalnije regulirale korištenje građe u privatne svrhe.

U ovoj ranijoj epohi slične je odredbe imao i grad **Lucca**.

¹³⁴ Pampaloni G., n. r. str. 183.

¹³⁵ Isto. str. 186.

¹³⁶ Isto.

¹³⁷ Isto, str. 187. O notarskim spisima, njihovom čuvanju i korištenju u Firenzi v.: Panella A.: Scritti archivistici (Roma 1955), str. 163—191.

¹³⁸ Casanova E., n. d. str. 328—329.

U Statutu iz god. 1308, pored već ranije citiranih propisa, nalazimo i odredbu po kojoj su određeni općinski kancelari dužni da strankama izdaju kopije koje one zatraže. U pogledu posebnih kancelarijskih knjiga, spominjemo izričitu odredbu za »knjige prodaja«, za koje se određuje da se moraju predati općinskim notarima, i čuvati »ad perpetuam rei memoriam«, kako bi se mogle izdavati kopije interesiranim strankama¹³⁹. Posebna je pažnja poklonjena čuvanju notarskih spisa i protokola, koji su se također morali čuvati u općinskom arhivu¹⁴⁰, a bili su osobito važni za korištenje u privatne svrhe. U konkretnim prilikama grada Luce u 14. st. bilo je to od osobite važnosti. Teške borbe i ratni sukobi kroz koje prolazi ovaj grad dovele su i do velikog uništavanja arhivske građe i uopće javnih spisa, pa i notarskih. Razumljive su stoga brojne mjere i propisi o spašavanju preostale građe i njenoj koncentraciji u općinskom arhivu, te ponovljene odredbe o zabrani prodaje građe¹⁴¹.

Statutarne odredbe istoga grada od god. 1372. nalažu svim općinskim funkcionerima i notarima, da po isteku mandata njihove funkcije, moraju predati svoje spise i knjige u općinsku kancelariju¹⁴².

Od posebnog su interesa daljnje statutarne odredbe iz XV stoljeća, i baš iz god. 1446. Njima je ponajprije određeno da se i zemljišne knjige moraju pažljivo čuvati u općinskoj kancelariji, kako bi interesirane stranke mogle uvijek dobiti tražene prijepise¹⁴³, što je svakako za određeni vid korištenja građe u privatne svrhe bilo osobito važno i značajno. Međutim naročitu pažnju privlači propis čl. 43, istog Statuta iz god. 1446, pod naslovom: »De officio notariorum deputatorum ad custodiam librorum Archivii seu Camerae Lucane Civitatis«. Ovom se zakonskom odredbom određuje da notari i kustosi moraju pažljivo čuvati svu građu, da je moraju inventarizirati, te izdavati kopije interesentima. Kopije se mogu izdavati »in publicam formam, vel non publicam«, prema tome kako stranka zatraži. Svatko može dobiti kopije dokumenata koji se njega tiču. Za dobivanje kopija ostalih dokumenata stranka mora ishoditi saglasnost gradskog potestata ili »višeg sindika«. Konačno, »otvaranje i čitanje« knjiga u općinskom arhivu dozvoljeno je samo u prisustvu službenih čuvara te građe¹⁴⁴.

Dakle, uz priznanje prava strankama da traže kopije spisa i isprava što se čuvaju u »općinskom arhivu«, i ovdje vidimo da se pravo na traženje kopija, sa strane privatnika, dijelom veže uz dozvolu nadležnih organa, i to vrhovnih organa gradske uprave u gradu Lucci. Iz ovog primjera, kao i iz drugih srodnih primjera, može se zaključiti da u XV stoljeću počinje da se širi i prevladava sistem, po kojemu stranka ne može bez ograničenja dobiti prijepise, niti ih može dobiti uz saglasnost samih voditelja općinske kancelarije ili notarijata, već je za davanje dozvole mjerodavan vrhovni organ izvršne vlasti u gradskoj općini.

Mnogo ranije, i daleko radikalnije, primjenjuju se ovakova ograničenja izvan kruga autonomnih srednjovjekovnih komuna. Klasičan pri-

¹³⁹ Corsi D., n. r. str. 193—194.

¹⁴⁰ Isto, str. 195.

¹⁴¹ Isto, str. 196—198.

¹⁴² Isto, str. 198.

¹⁴³ Isto, str. 200.

¹⁴⁴ Isto, str. 200—201.

mjer predstavlja Napuljsko kraljevstvo sa svojim kraljevskim arhivima. Ponajprije treba reći da odredbe o tim arhivima, donesene već sredinom 14. stoljeća (1338—1347 god.), spadaju među najpomnije razrađene norme o arhivskoj službi ne samo u svom vremenu, nego i kroz duga kasnija stoljeća. Od čuvanja, preko sređivanja i inventarizacije, pa do arhivskog kadra, njegovog broja i opisa radnih dužnosti, sve je tu predviđeno na način, kakav drugdje nalazimo tek mnogo stoljeća kasnije¹⁴⁵. No, u pogledu režima korištenja građe ove su odredbe potpuni nazadak ako ih usporedimo s ranije opisanim propisima talijanskih komuna. U napuljskim se kraljevskim propisima iz 1347. god. ne radi, naime, o većem stepenu ograničenja slobodnijeg korištenja građe, već zapravo o potpunom zatvaranju arhiva javnosti. Njima se određuje: bilo kakvi prijepisi građe iz arhiva mogu se izdavati samo i isključivo po nalogu ili uz izričito odobrenje određenog državnog organa. Taj organ je vrhovni organ državnog računovodstva¹⁴⁶.

Već smo ranije naglasili opće momente koji su utjecali na ovaj proces povećavanja ograničenja slobodnijeg korištenja arhivske građe, na putu k apsolutnoj monarhiji, i njenim prethodnicima, te zatvaranju arhiva javnosti. U navedenom napuljskom slučaju pridolazi još jedan faktor. Tamošnji su vladari podredili arhivsku službu svojim financijsko-imovinskim interesima, tretirajući svoj arhiv prije svega kao jednu zbirku dokumentacije za obranu, ostvarenje i unapređenje spomenutih dinastičkih interesa. To je uostalom i razlog što su nadzor nad arhivom povjerali vrhovnom organu državnog računovodstva, a ujedno to objašnjava i onu veliku brigu oko dobre i detaljne organizacije arhivske službe.

Drugi, još drastičniji primjer zatvaranja kraljevskih arhiva nalazimo dvije stotine godina kasnije u Španiji Filipa II. Od sredine 16. st. ovaj kralj intenzivno nastavlja uređenjem poznatog arhiva kastiljske krune u Simancasu, što ga je 1543. god. osnovao Karlo V. Svestrano nastoji da tu prikupi građu iz svih posjeda španske krune. Međutim, sve to radi prvenstveno radi dokumentiranja prava svoje kraljevske kuće, te zabranjuje čak i svojim ministrima korištenje građe iz tog arhiva, bez njegove tj. kraljeve — i to pismene — dozvole¹⁴⁷.

Nastavljajući ilustrativnim primjerima iz prakse talijanskih srednjovjekovnih gradova potrebno je još nešto reći o korištenju građe u privatne svrhe u Veneciji.

Za **Veneciju** u osnovi vrijedi ono što je već rečeno pri razmatranju korištenja u službene svrhe. Dakle, statutarni propisi ne donose baš izričite, cjelovite i sistematizirane odredbe posvećene korištenju, kao što su npr. one u Sieni. Nalazimo, doduše, u njima dosta detalja o raznim vidovima korištenja za razne vrste građe, ali nedostaju opće i posebne norme koje bi sveobuhvatnije regulirale materiju korištenja građe u privatne svrhe i opće uslove tog korištenja.

¹⁴⁵ Casanova E., n. d. str. 344 i slijed., i tamo navedena ostala literatura, posebno: Ficker J., *Instruction für Archivare aus dem 14. Jahrhunderte* (Mittheilungen d. Inst. f. österr. Geschichtsforschung, vol. I, Innsbruck 1880, str. 121—123).

¹⁴⁶ Casanova E., n. d. str. 346.

¹⁴⁷ Isto, str. 358.

Mletačka je Sinjorija zaista često naglašavala: kako je »ostvarenje pravde univerzalni temelj svih gradova i država svijeta, a naročito ove naše dobro uređene Republike« o čemu da su se njeni preci uvijek brinuli predviđajući odgovarajuće mjere prema potrebama datog vremena¹⁴⁸; da je pravda »fortezza di tutto il mondo«¹⁴⁹; kako »prave države i vlade moraju slijediti pravdu, a ta se vrlina mora prvenstveno očitovati prema onima koji su slabi«¹⁵⁰, te da »pravda ne smije da strada pod okriljem ignorancije«¹⁵¹ i sl. Međutim, mletački je patricijat razmjerno rano čvrsto prigrabio i učvrstio svoju vlast, isključio ostale klase i društvene slojeve od svakog značajnijeg udjela u vlasti, zahtijevao od njih punu poslušnost¹⁵², prisvojivši si i zadržavši stoljećima ulogu isključivog arbitra u određivanju obima prava ostalih građana. To naročito vrijedi za društveno-politička prava. Tamo gdje ih je bar ponešto priznavao, patricijat ih je radije regulirao elastičnim praktičnim mjerama, nego li pisanim propisima. Sve to vrijedi i za važno pravo građana, da »svi« mogu koristiti »svu« državnu pisanu dokumentaciju za obranu svojih prava. U Veneciji, dakle, nije bilo društveno-političkih preduslova da nastanu, i da nađu svoje mjesto u statutarnoj kodifikaciji, onakvi propisi o korištenju građe u privatne svrhe, kakve smo vidjeli u primjeru Siene.

To dakako ne znači da su u Veneciji ovakve odredbe sasvim izostale. Njih je bilo, čak u mnogim detaljima, ali su se ograničavale na sferu imovinsko-pravnih odnosa i uopće privrednog poslovanja. Osnovna egzistencija i izvanredan razvoj ove države počivao je na njenoj moćnoj i sve intenzivnijoj trgovačkoj, pomorskoj i financijskoj ekspanziji, na ogromnom značenju tržišta njene metropole, a na čemu su, uz patricijat, imali tolikog udjela široki slojevi ostalih građana Venecije i stranci. Za uspješan razvoj tog golemog trgovačkog i uopće poslovnog mehanizma, bila su osobito potrebna, uz ostalo, i dva dobro poznata preduslova: što bolje organiziran i ekspeditivan notarijat, te specijalizirano i operativno pravosuđe. Sav poslovni svijet, bez razlike kojeg je društvenog položaja, domaći i strani, morao je u tim službama naći uvijek brzu i efikasnu uslugu, pa, dakako, i mogućnost da se uvijek i svestrano posluži pisanom dokumentacijom, što je nastajala radom tih službi. Bez toga bilo je nemoguće brzo i uspješno odvijanje privrednih poslova. Ne zbog zaštite nekih općih prava građana, već zbog zaštite tog poslovnog interesa¹⁵³ patricijat Venecije morao je posvetiti maksimalnu pažnju što boljoj organizaciji spomenutih službi, te pravno garantirati *svim* učesnicima poslovnog kruga korištenje njihovim uslugama i — *slobodno* korištenje *svom* dokumentacijom tih službi. Jer, i sam je dobrim dijelom

¹⁴⁸ Statuta Veneta (Venetia 1619), Lezze Pisana . . . , str. 200.

¹⁴⁹ Isto, lib. VI, cap. 82.

¹⁵⁰ Isto, Cons. ex Auctenticis XXXIX, str. 170.

¹⁵¹ Isto, lib. VI, cap. 12.

¹⁵² Isto, Cons. e. A. XLII, str. 172 kaže se, upozorava i određuje, npr. i ovako: »Cum firmamentum nostri status consistat in firma obedientia rerum, quae per nostra consilia capiuntur, et nihil periculosius, quam permittere aliquem civem sua auctoritate, aut pro suo officio, aut alio quo vis modo retractare, suspendere, vel impedire id, quod per consilia nostra, aut malus, aut rogatorum, aut decem, aut quadraginta deliberatum, aut terminatum sit«.

¹⁵³ Od brojnih primjera navodimo npr. i stalnu maksimu Velikog vijeća u Veneciji: . . . »Cum sit dignus dare omnem possibilem largitatem, et beneficium mercaturae, ubi cum honestate fieri possit« . . . (Isto, Cons. XLIII, str. 172).

bio neposredni učesnik tog privrednog poslovanja, a s druge strane čitava je egzistencija države mletačke Sinjorije počivala na spomenutom poslovnom interesu, bez obzira tko su mu sve nosioci. Drugim riječima: ekonomske nužnosti diktirale su i ostvarile određeni stepen i aspekt demokratizma. U pogledu korištenja građe u privatne svrhe nije to bila liberalizacija onog obima kao u Sieni, ali je ona ipak i u Veneciji imala prilično zamašne razmjere.

U pogledu notarijata, njegove organizacije, vrlo razgranate djelatnosti, specifikacije poslova, normiranja izrade i korištenja pojedinih vrsti notarskih instrumenata i sl., vrlo su brojni i iscrpni propisi mletačkih statutarnih odredaba od 13. st. nadalje¹⁵⁴. Iz tih propisa vidimo da je notarska služba u Veneciji vrlo stara, te da je u 13. st. već vrlo razvijena i izvanredno organizirana. Osim toga, što je za naše razmatranje najvažnije, analiza svih tih propisa nedvojbeno dokazuje, da se oni konstantno zasnivaju na dva temeljna principa, i to: 1) da je notar dužan svim strankama izvršiti sve notarske usluge što ih one zatraže¹⁵⁵ i 2) da su stranke ovlaštene koristiti građu notarskih spisa i protokola za svoje privatne svrhe i obranu svojih prava.

Iz obimnog sklopa ovih venecijanskih odredaba o notarijatu, spomenut ćemo neke zanimljivije.

Dok čl. 35 knj. I Statuta regulira neka opća pitanja što se javljaju kod narudžbi isprava notarima, u slijedećem čl. 36 propisuje se način donošenja isprave, koju je notar započeo pisati, ali ga je njegova smrt spriječila da je dovrši.

Osobito je karakteristična odredba iz god. 1485., zadirući u mnoga važna pitanja ove službe. Uvodno se najprije ističe njena opća važnost, pa se kaže:

»Neminem latet munus tabellionatus esse ingentis momenti, et importantiae, cum per illud tractetur, et transeat maior pars nobilium civium, et aliorum habitantium in hac civitate nostra. Et propterea expedit, quod dictum officium non exerceatur per homines imperitos, ineptos, et infames, ut de facili sequi posset, cum liceat unicuique etiam, quod sit advena, ignatus, ignorans, et infamis, et forsitan etiam exuli, venire ad hanc urbem nostram, et conficere instrumenta, ac hinc cum scripturis ex arbitrio discedere. Cui non vulgari, immo maximo inconvenienti est decurrendum«¹⁵⁶.

Kako bi se dakle izbjeglo da ovu tako važnu službu vrše poslu nevjeste, nečasne i osobe nedostojne javne vjere, propisuje se dalje, da se svi postojeći notari u Veneciji moraju podvrći ispitu, da se ima provesti revizija njihovih ovlaštenja za obavljanje notarske službe. Preispitat će se: njihova podesnost za notarsku službu, stručna vještina, iskustvo

¹⁵⁴ Iscrpan pregled o tome daje i »Prattica sommaria«... , posebno s. v.: »Nodari«, »Libri«, »Instrumenti«, »Carte«, »Cancellieri inferiori« i sl. (Isto, na kraju cit. djela).

¹⁵⁵ Isto, Cons. e. A. XXI spominju se »nedozvoljeni ugovori«, koje notar dakako ne smije sastavljati ni pisati. No, kako se pod naok legalnom formom mogu skrivati takvi nedozvoljeni ugovori, ovim se propisom određuje postupak u takvim slučajevima, i daju neki kriteriji za ocjenu. Vidi se to i iz naslova koji glasi: »Contra contractus illicitos, et fraudulentos auctoritas summaria omnibus iudicibus commissa, quod pro sua conscientia debeant procedere, considerata non scriptura, sed qualitate facti«.

¹⁵⁶ Isto, Cons. e. A. XX, str. 153—154.

u poslu, korektnost u životu i navikama, te kakav javni glas uživaju. Samo oni za koje rezultati ispitivanja i revizije budu pozitivni, te koji budu upisani u posebnu knjigu notara i dobiju odgovarajuću potvrdu, moći će ubuduće vršiti notarsku službu u Veneciji. Ostali je ne mogu vršiti, i to pod prijetnjom velike kazne od 100 dukata i jednog mjeseca zatvora za svaki prekršaj, a njihove su isprave bez vrijednosti. I za buduće nove notare provodit će se isti postupak ispitivanja. Izuzeti su od ovog postupka jedino notari Curiae maioris.

Istim je propisom određeno da se spisi i protokoli umrlih notara, kao i onih koji napuste svoju funkciju, ne smiju kao dosada predavati drugim notarima u Veneciji, nego »omnes integre portentur ad cancellariam nostram«, gdje će se posebnom brigom čuvati, na posebnom mjestu, inventarizirani, ... »sicut rei conditio, et importantia exigat«¹⁵⁷.

Daljnja važna grupa propisa odnosi se na odredbe o ispitivanju notarskih isprava. Pošto notar napiše ispravu, ona se podvrgava ispitivanju, s gledišta njene istinitosti i zakonitosti, sa strane posebnih egzaminatora (»examinatores«, »iudices examinatores«). Pronađu li je ispravnom, oni je moraju supotpisati, i tek tada je završena njena izrada i nastupa čas njene pravovaljanosti. To je stara odredba mletačkog pravnog sistema, u 13. st. brojnim statutarnim normama precizirana¹⁵⁸, a zadržala se i kroz kasnija stoljeća¹⁵⁹. U Veneciji je primjenjivana vrlo široko, pa i na kancelarske zapise i dokumente. Za pojedine vrste notarskih isprava posebno je izričito propisana, uz reguliranje postupka »ispitivanja«. Takav poseban propis, još iz god. 1288., donesen je za »aliqua carta manifestationis, et breviationis legis, iudicatus mulieris«, te »aliqua alia carte cuiuscunque alterius conditionis existat«. Nijedna takva isprava, kojom se može potraživati neka nekretnina, ne može se darovati, zamijeniti ili prenijeti na drugu osobu, ako nije ispitana od sudaca egzaminatora, te potpisana po bar dvojici od njih. Suci moraju ispitati da li se ispravom povređuju prava trećih osoba. Nadalje, moraju obavijestiti dužnika, ili njegov dom, ako je odsutan, o namjeravanom pravnom poslu (darovanja, zamjene ili prenosa); uz to moraju o istom dati javnu objavu u crkvi gradskog kvarta gdje dužnik stanuje, kroz dvije nedjelje, a istovremeno i javnu objavu na stepenicama Rialta i na trgu sv. Marka, te o tome sastaviti uredovnu zabilješku. Na kraju, ovim se propisom određuje kako treba obavijestiti sve suce u Veneciji, da u parnicama ne uzimaju u obzir isprave, koje nisu potpisane od bar dvojice egzaminatora, a ujedno se određuje obavješćavanje svih notara u Veneciji, da ne smiju izdavati isprave bez potpisa spomenutih egzaminatora¹⁶⁰.

¹⁵⁷ Isto. U pogledu obrazovanja notara u 13. i 14. st. u talijanskim i drugim gradovima v.: Hajnal I., *L'enseignement de l'écriture aux universités médiévales* (Budapest 1959), str. 154. i slijed.

¹⁵⁸ Statuta Veneta ... lib. I cap. 9 i 24; Cons. e. A. XVI i XVII i dr. Ne bi dakle bila točna tvrdnja M. Sufflaya, n. d. str. 108. gdje kaže da je ovaj pravni institut bio karakterističan za južnotalijanske gradove.

¹⁵⁹ Statuta Veneta ..., Cons. XVIII; Corr. Gritti c. I i dr.

¹⁶⁰ Isto, Cons. XVI.

Slično je propisano i za isprave o otuđenju vlasništva ili posjeda uopće¹⁶¹, za isprave o najmu kuća¹⁶² i za obaveze vezane uz nekretnine¹⁶³.

Konačno, spomenimo i niz odredaba koje se odnose na 30-godišnju zastaru notarskih isprava, a u kojima se preciziraju vrste tih isprava, te postupak obnavljanja njihove pravne valjanosti¹⁶⁴.

Sva je notarska građa javna i pristupačna korištenju, s izuzetkom oporuka, koje se čuvaju tajno — do smrti oporučitelja¹⁶⁵. Kada dođe vrijeme da se oporuka otvori, te postane izvršna, njen original ostaje kod notara... »ad ostendendum ipsam omni tempore ubicunque fuerit opportunum, et ut ex ipsa auctentica matre possit exempla sumere, facere, et exhibere omnibus petentibus, quibus in eodem testamento relicto fuerit dimissoria, et illis omnibus, qui aliquid per ipsum testamentum petere possent«...¹⁶⁶. Znači, original se čuva da bi se mogao pokazati »uvijek, gdje god to zatreba«¹⁶⁷, no, težište je ipak na korištenju sa strane onih, kojih se taj dokumenat tiče, dakle, ne sa strane svih građana bez razlike. Izričitih normi nema, ali, sva je prilika, da je i u Veneciji vrijedio princip, da je notarska građa pristupna za korištenje u privatne svrhe svim građanima, ali svakome samo ona građa koja se njega tiče, tj. iz koje izviru njegova konkretna prava. Dakako, po općem običaju, uz isplatu propisanih naknada notarima za njihove usluge. Po svemu sudeći taj je režim bio jednak i za poslovne strance, uvijek tako poželjne na mletačkom tržištu, a za koje nema izričite statutarne norme, kojom bi se eventualno ograničavala njihova prava u ovom pogledu.

Druga glavna grupa građe, pristupačna korištenju u privatne svrhe, su sudski spisi. O izvanrednoj razgranatosti i specijalizaciji mletačkog pravosuđa, i odredaba o sudskom postupku, govore vrlo brojne statutarne odredbe¹⁶⁸. Važnost pisane dokumentacije u sudskom postupku stalno se i ponovljeno naglašava, jer da je ona »glavna osnova« i »potvrda o razlozima i tvrdnjama« iznesenim u raspravi. Suci se obvezuju, da sve svoje odluke i rješenja pismeno fiksiraju, pogotovo kada to i neka od stranaka zatraži¹⁶⁹. Tužitelju se propisima garantira, da će imati uvida u sve podneske tuženoga, i obrnuto. Propisi potiču stranke na pismena dokazna sredstva, s jedne strane polazeći od klasičnog pravnog

¹⁶¹ Isto, Cons. XVII... »quod de caetero aliqua carta cuiuscunque materiei, conditionis, vel generationis existat, vel nominetur, non possit, nec debeat roborari per aliquem notarium Venetiarum, per quam aliqua proprietatis, tenute, vel possessio ipsius proprietatis perpetuo, vel ad tempus libere, vel conditionaliter in alium concedatur, transferatur, vel conferatur aliquo modo, vel ingenio, nisi primo duo iudices examinatorum ad minus se subscripserint in dicta carta«.

¹⁶² Isto, Cons. XVIII.

¹⁶³ Isto, Corr. Gritti cap. I, str. 182.

¹⁶⁴ Neke primjere vidi: Isto, lib. III, cap. 46—48; lib. VI, cap. 41—42.

¹⁶⁵ Isto, Cons. XIX... »non aperiantur, sive ostendantur alicui vivente testatore«...

¹⁶⁶ Isto, lib. IV cap. IV.

¹⁶⁷ Isto, str. 63 u talijanskom prevodu se kaže: ... »per causa de dimostrar quella in ogni tempo, e logo, dove sera bisogno«.

¹⁶⁸ Isto, u indeksu (»Prattica sommaria«), posebno s.v.: »Appellationi«, »Arbitrio, et Arbitri«, »Attore«, »Auditori vecchi«, »Auditori novi«, »Cause«, »Chiamori«, »Citationi«, »Giudici«, »Giudici di petitione«, »Giudici di proprio«, »Giudici de forastier«, »Giudici de procurator«, »Giudici de mobile«, »Giudici de piovego«, »Giuramento«, »Giustizia«, »Litiganti«, »Malefici«, »Pene«, »Prove«, »Reo«, »Sententie«, »Termini«, »Testimonij«, »Zudegadi«, i sl.

¹⁶⁹ Isto, Cons. V... »quod decaetero omnes iudices palatii quandocunque fecerint aliquam terminationem, teneantur (si de hoc per aliquam partem fuerint requisiti) ipsam terminationem poni facere in scriptis, ut semper scriptum appareat, quod determinatum est«.

principa: »Iudicia fiunt per lecta et approbata«, a s druge strane radi brzeg i ekspeditivnijeg postupka, tako potrebnog mletačkom poslovnom svijetu. U nekim se slučajevima i ex offio moralo pomagati stranci, da upotpuni dokaznu dokumentaciju, potrebnu za obranu njenih prava¹⁷⁰. U ogromnom venecijanskom trgovačkom žarištu rano se postavilo pitanje korištenja privatnih trgovačkih knjiga, kao dokaznog sredstva u sudskom postupku. Priznavano im je takvo svojstvo, a 1466. god. regulirano je posebnim propisom, koje od tih knjiga imaju trajnu, a koje vremenski ograničenu dokaznu vrijednost¹⁷¹.

Ukratko, mnogim je odredbama neposredna, ili posredna svrha, da unaprede korištenje sudskih spisa za potrebe građana. Da li je baš sva građa sudskih spisa bila svima dostupna, o tome nema izričitog generalnog propisa. No, sveukupne pojedinačne odredbe potvrđuju to za građansko-pravne spise, pogotovo one o privatnopravnim sporovima. Od krivičnih spisa, očito su postojala ograničenja za one političkih procesa, koji su se uostalom i vodili tajno. U cjelini pak za pristupačnu građu sigurno je i ovdje vrijedio princip: svakoj je osobi slobodno korištenje onih spisa, koji se odnose na njena osobna prava. Vjerojatno je to jednako vrijedilo i za strance, jer nema izričite norme po kojoj bi im bila određena neka posebna ograničenja za korištenje sudskih spisa. Treba međutim imati u vidu i to, da su u sudskim poslovima za stranca bili mjerodavni ne samo propisi mletačkog statuta, već i međunarodni ugovori Venecije sa zemljom kojoj stranac pripada¹⁷², ukoliko su takvi ugovori sklopljeni, i ukoliko je njima regulirana zaštita prava građana ugovornih strana.

Proglasivši u statutarnoj kodifikaciji princip po kojemu svatko u obrani svojih prava mora zasnivati svoje zahtjeve prvenstveno na statutarnoj normi, propisano je ujedno, istom kodifikacijom, da je svatko pozivajući se na statut »obligado de mostrar il statuto, del qual ha parlato, et altramente non sia a lui creduto«¹⁷³. Znači da je svatko morao poznavati statutarne odredbe, no, isto tako, da je imao i pravo i dužnost koristiti tekst Knjige statuta, kad god mu je zatrebalo da brani svoja prava. Radi općeg upoznavanja građana s propisima, i u Veneciji je, kao i drugdje, vrijedila praksa njihovog javnog proglašavanja, na određenim javnim mjestima. Neki su se propisi, naredbe i odluke vlasti i ponovljeno javno proglašavale — čitale. I za čitav niz upravnih i sudskih radnji i akata bilo je propisano, ili običajem utvrđeno, da se javno oglašuju, svima na znanje, putem stalnih općinskih službenika — glasnika.¹⁷⁴ Vremenom se sve više množio broj pravnih poslova, često isključivo od privatnopravnog interesa, za koje je bila obavezna takva javna objava. Nesumnjivo je to bilo jedno od sredstava koje je na svoja način olakšavalo korištenje građe u privatne svrhe, jer je veliki broj interesenata bio prethodno obaviješten o postojanju spomenute građe.

¹⁷⁰ Isto, Corr. Trivisan, cap. VI, str. 195. u parnici zbog lihve: ...»Che il gravato quando dara la querella sua contra il suo creditore insieme con quella debba produr le scritture querelate essendo in suo poter, et non essendo siano fatte dar da quelli, appresso li quali se ritrovassero, et sia tenuto presentar tutte le altre scritture che vlesse usar a favor suo«...

¹⁷¹ Isto, Cons. XXIV, str. 157—158.

¹⁷² Isto, lib. VI cap. LX.

¹⁷³ Isto, lib. VI cap. I ... »teneatur statutum, de quo locutus fuerit ostendere, et sibi aliter non credatur«.

¹⁷⁴ Vidi više primjera s.v. »Stride«, »Stridori«, »Ministeriali«, i dr. (Isto, u indeksu).

Ovakvom olakšanju korištenja svakako je praktički pomagalo i postojanje stalnih javnih službi: advokata i sollicitatora. Stranke su plaćale njihove usluge, ali im je i država davala određenu stalnu plaću, slično kao i notarima, kako bi se osiguralo redovno funkcioniranje tih službi i dovoljan broj pravnih zastupnika građanima.¹⁷⁵ Po prirodi svoga posla oni su mogli privatnim strankama mnogo pomoći u pronalazenju »sve« građe potrebne interesentima. U pravnom sistemu gdje nije taksativno navedeno koja je sve građa dostupna građanima, o djelatnosti ovih zastupnika mogao je u mnogome ovisiti obim građe koju su građani efektivno koristili.

Grad Trst se nalazio na granici talijanskih i južnoslavenskih zemalja, kao autonomna komuna, ali pod istom vrhovnom vlašću kao i slovenske zemlje njegova prirodno zaleđa.

U njegovu statutarnu kodifikaciju, iz god. 1348., uvrštene su odredbe o nizu važnijih vidova korištenja građe u privatne svrhe.

Prije svega tu su propisi o korištenju teksta samog statuta. Određeno je naime da se moraju izraditi tri primjerka knjige gradskih statuta. Jedan će se čuvati u »sacristia communis«, drugi primjerak kod gradskog potestata, a treći će biti u općinskoj palači stavljen »ad chatenam«, gdje se i stari statut nalazio.¹⁷⁶ Kod ovog trećeg primjerka očituje se poznata praksa da se jedan primjerak gradskog statuta izloži javno, u zgradi gdje je sjedište općinskih vlasti, da ga se priveže lancem kako ga ne bi netko nepovlasno odnio, te da tako izložen bude na uvid svim interesentima, svim građanima.

Na ovu se odredbu nadovezuje i propis o »Knjizi običaja« (»Liber consuetudinum«). U tu su se knjigu upisivale običajno-pravne norme, koje se poštovalo i primjenjivalo u koliko nisu bile protivne statutima Trsta, pa je ova knjiga bila važan izvor prava i dopuna knjizi gradskih statuta. O njenom korištenju propisano je slijedeće: kad god neka osoba zatraži da joj se dade pismeno tekst nekog običaja iz općinske »Knjige običaja«, određeni općinski funkcioner dužan je da stranci taj tekst vlastoručno prepíše.¹⁷⁷

Od osobite je važnosti odredba knj. I čl. 9 statuta, kojom se određuje da općinski kancelari moraju strankama izdati autentične isprave, na temelju svojih kancelarskih zapisa, ako to stranke zatraže.¹⁷⁸ Na to se nadovezuje i odredba iz knj. II čl. 41. Ona propisuje da stranka može tražiti ponovno izdavanje neke isprave. Taj zahtjev mora biti javno objavljen, pa pošto se tvrdi da nitko nema opravdana prigovora ponovnom izdavanju odnosno isprave, mora se udovoljiti zahtjevu stranke.¹⁷⁹

¹⁷⁵ Razmjerno brojnim propisima regulirana je njihova djelatnost. Iz propisa o advokaturi spominjemo: utvrđenje tarifa za važnije poslove advokata, te njihovu dužnost da besplatno zastupaju stranke kojih je siromašno imovno stanje na sudu utvrđeno (Isto, Corr. Gritti, cap. 8).

»Sollicitatori« su uglavnom pomoćnici advokata, koji se pripremaju za advokaturu i druge javne funkcije. Propisima se sprečavalo da službu sollicitatora vrše stranci, nevješti, infamni i sl. Morale su to biti osobe ... »di qualche eruditione, almeno quanta possa bastar per legger le scritture alli Avvocati, et volgarizar le latine nelle disputationi delle cause, et ne i consulti di che habbiano particular oblige« (Isto, Corr. Ciconia, cap. XIV).

¹⁷⁶ Szombathely M., Statuti di Trieste del 1350 (Trieste 1930), str. 27.

¹⁷⁷ Isto, lib. III cap. XXXIII »De consuetudinibus«, str. 338.

¹⁷⁸ Isto, str. 49.

¹⁷⁹ Isto, str. 346.

Svakako je mnogo općenitijeg i dalekosežnijeg karaktera propis iz knj. I čl. 9, kojim se određuje da općinski kancelari moraju što ekspeditivnije izdati u pismenoj formi tj. isprave o pravima («iura in scriptis»), osobama kojima to moraju učiniti, i kada to one zatraže.¹⁸⁰ Ovaj se propis odnosi zapravo na svu građu kojom općina raspolaže, a isto tako odnosi se i na sve korisnike, bez razlike, polazeći od poznatog pravnog principa: svakome treba omogućiti da se služi svojim pravima. Zaštita osobnih prava polazna je točka i glavni kriterij. Iako nije izričito propisano, logično bi se moglo zaključiti, i u ovom slučaju, da stranka ima pravo tražiti korištenje samo one građe, koja se nje tiče, tj. u kojoj su sadržana neka njena osobna prava.¹⁸¹

Na istom principu počiva zapravo i odredba iz knj. III čl. 35. Ovdje se, naime, govori o slučaju kada stranka u toku sudskog procesa podnese sudu razne svoje isprave i pravna dokazala. U nastojanju da se i opet zaštite prava građana, naređuje se sudu, da, po završenom procesu, mora sve te isprave i pismena vratiti stranci ako ona to zatraži.¹⁸²

Da bi se pravilno i na opću korist čuvali službeni spisi i knjige, koje će svima, a često i istim strankama u nizu slučajeva ponovljeno zatrebati, propis iz knj. I čl. 9. određuje, da se advokatima i zainteresiranim strankama ne smiju davati originalni spisi i knjige, ni isprava, što se čuvaju u općinskoj kancelariji. Mogu im se davati samo, prijepisi navedene građe.¹⁸³

Tršćanske statutarne odredbe nemaju propisa opće naravi u pogledu ograničenja korištenja tajnih spisa. Očito je da knjiga gradskih statuta polazi od stanovišta, da su po prirodi stvari takvi spisi isključeni od javnog korištenja, pogotovo kad se radi o tajnim spisima vrhovnih organa općinske uprave. Međutim, statutarne odredbe donose propise o nekim posebnim slučajevima tajnosti spisa. Tako se npr. u knj. I čl. 9. određuje, da se zapisnici o saslušanju svjedoka moraju uredno voditi, a uz to i držati tajnima, dok ne budu od nadležnih organa objavljeni.¹⁸⁴ U istoj knj. I čl. 20. određuje se pak, da općinski procjenitelji moraju svoje procjene držati tajnima, i ne iznositi ih na javnost, osim pred općinskim vlastima kada one to zatraže.¹⁸⁵ Konačno, u istoj knj. I čl. 22. sadržan je i dobro poznati opći propis, po kojem se oporuke moraju pohraniti zapečaćene kod određenog općinskog organa, odakle ih se ne može uzeti i objaviti prije smrti oporučitelja.¹⁸⁶

O notarskoj građi donosi tršćanska statutarne kodifikacija također nekoliko posebnih propisa.

Prije svega i ovdje nalazimo, u knj. I čl. 12., odredbu da notar čija funkcija prestaje, mora predati sve svoje notarske knjige općinskoj kancelariji, te ništa od njih ne može zadržati »in sua potestate et bailia«.¹⁸⁷

¹⁸⁰ Isto, str. 48, u propisu o zakletvi općinskog kancelara.

¹⁸¹ Na ovo upućuje logička interpretacija cjeline tršćanskih statutarne odredaba.

¹⁸² Szombathely M., n. d. str. 339. Odnosi se na procesne spise »in civilibus«. Za izvršenje odgovara gradski potestat, ili njegov zamjenik. Sankcija je u razmjerno velikoj novčanoj kazni od 100 libara novčića.

¹⁸³ Isto, str. 48.

¹⁸⁴ Isto.

¹⁸⁵ Isto, str. 73.

¹⁸⁶ Isto, str. 77.

¹⁸⁷ Isto, str. 55.

Zatim se detaljnije, u istoj knj. I čl. 22., govori o proceduri davanja prijepisa iz notarskih knjiga koje su pohranjene kod nadležnog općinskog organa. Radi zaštite tih knjiga, njihove sigurnosti u svakom pogledu, a naročito radi otklanjanja opasnosti da u njima netko nešto samovoljno mijenja ili dodaje, s dosta detalja određena je tehnička procedura izdavanja prijepisa. Kaže se naime, kako notari mogu samo »na prozoru« određenog ureda izrađivati prijepise strankama, te da se u nikojem slučaju notarske knjige ne mogu odnositi iz tog ureda. Odnijeti ih se može po nalogu općinskih vlasti, u slučaju kada su te knjige potrebne općinskim sindicima. Na kraju, ponovno se naglašava zabrana da se bilo kome daju u ruke originali notarskih spisa i protokola, a najmanje u svrhe da ih netko iznosi izvan spomenutog ureda.¹⁸⁸ Sličnog je karaktera i odredba iz knj. I čl. 43.¹⁸⁹ Propisi su dakle usmjereni na strogi režim čuvanja notarske građe, ali ne ograničavaju korištenje u privatne svrhe u sadržajnom pogledu, već obvezuju stranku samo na to, da poštuje spomenuti režim čuvanja, te da po općem običaju plati određenu notarsku tarifu kada traži da joj se izdaju neki prijepisi.

Zaključivši izlaganje primjerâ iz talijanskih gradova i iz Trsta, vratit ćemo se primjerima iz naših srednjovjekovnih gradova i općina, te njihovim propisima o korištenju građe u privatne svrhe.

U statutu grada **Splita** iz god. 1312. propisano je, u već ranije citiranoj odredbi, za građu koja se čuvala u gradskom tornju, da je njeno korištenje vezano uz znatna ograničenja i prethodne dozvole vrhovnih organa izvršne vlasti u općini. Vidjeli smo da su se ta ograničenja odnosila na korištenje u službene svrhe, pa su pogotovo vrijedila i za korištenje u privatne svrhe. Glavni kriterij pri odobravanju, naprije uvida a zatim i eventualnog korištenja građe, bilo je pitanje: da li će se korištenjem neke građe povrijediti interesi splitske komune.¹⁹⁰

Iako je za splitski statut iz 1312. god. rečeno da je donesen »ad commune privatuque commodum«¹⁹¹, a za rektora općine propisano da ne smije biti »partiarius«, »nec plus favere unī parti quam alteri«¹⁹², ipak je spomenuta diskreciona ocjena vrhovnog organa izvršne vlasti predstavljala teško ograničenje, osobito baš za korištenje građe u privatne svrhe.

Razloge opisanom strogom režimu, kao i u susjednom Trogiru i drugdje, treba tražiti u dinamičnim frakcijskim borbama između članova općinskog vijeća u razdoblju oko donošenja statuta¹⁹³, a posebno i u klasnom sudaranju plemića i naroda, sukobu koji je sve intenzivniji, pa u drugoj polovici 14. st. dobiva dramatične razmjere.¹⁹⁴

Za korištenje notarskih spisa i protokola u privatne svrhe nije dakako bilo tako strogih ograničenja. Nastala iz privatnih potreba, takva je građa i u splitskoj i u ostalim komunama na našoj obali bila pristu-

¹⁸⁸ Isto, str. 78—79.

¹⁸⁹ Isto str. 133.

¹⁹⁰ Hanel J. n.d. str. 54.

¹⁹¹ Isto, str. VII.

¹⁹² Isto, str. 31; lib. II cap. XX.

¹⁹³ Neki odrazi tih suprotnosti i borbi odražavaju se i u statutarnim odredbama: lib. II, cap. XXVII—XXIX, XXXII, XXXV i dr.

¹⁹⁴ Brandt M., Wyclifova hereza i socijalni pokreti u Splitu krajem XIV st. (Zagreb 1955), posebno str. 177 i slijed.

pačna privatnom korištenju. Sagledavajući opći razvoj notarijata, vidimo da je razdoblje od polovice XII st. do prve polovice XIII st. doba »usvajanja notarijata u Dalmaciji«. ¹⁹⁵ Notarska služba postaje sve stabilnija, stabilnija i bolje organizirana. Sve više prevladava princip, da se sve važnije pravno relevantne činjenice iz domene privatnopravnih odnosa preciziraju notarskim instrumentom, dakle, postepeno se i propisima utvrđuje za koje je poslove notarska isprava neophodna i nenadomjestiva. Ograničava se pravovaljanost samo na one notarske isprave, koje napiše općinski notar — kancelar, koji je općinski funkcioner — službenik. Ostali notari nisu ovlašteni za takve poslove, odnosno njihove isprave nisu pravno valjane. Usvaja se također i princip da se protiv notarske isprave može nastupiti samo s »cartam publicam«, a ne sa samim svjedocima. Fides publica notarskih instrumenata, u mnogim je gradovima učinjena ovisnom, o prethodnom pregledu tih instrumenata sa strane određenog općinskog funkcionera. To su tzv. »examinatores«, a u Budvi i Kotoru »auditores«. Češće su odredbe da se važenje notarskog instrumenta vremenski ograničava. Preteže praksa da je rok njegovog važenja 30 godina. Unutar toga roka može biti obnovljen, ako je podnesen nadležnim općinskim funkcionerima, te ponovno upisan u određenu općinsku knjigu, »koja ima da se pokaže svakome tko to hoće«. Tim je jasno naglašeno da ove knjige imaju s jedne strane javnu vjeru, a s druge strane da im je garantiran publicitet. Ta garancija je zajamčena pogotovo u slučaju kada je i općinskim statutom pismeno fiksirana. Ponegdje se ovo obnavljanje pravne valjanosti notarskih instrumenata ne proteže na sve vrste notarskih isprava, već samo na određene, taksaativno nabrojene. Konačno, istovremeno nalazimo često odredbe, kojima se predviđaju sve teže kazne za »lažne notare«, odnosno za javno korištenje lažnim notarskim ispravama. ¹⁹⁶

Uz ove opće odredbe, koje, kako je rečeno, nalazimo u praksi rada ili skoro u svim statutima naših obalnih općina u srednjem vijeku, u splitskoj općini nalazimo niz detaljnih statutarnih odredbi koje vrijedi spomenuti.

Važnije su ove:

— Notar mora stranci napisati ugovornu ispravu, kada ona to traži, i to u roku od 3 dana. Ako to ne učini, plaća novčanu kaznu od 20 sol.; i stranka plaća kaznu, ako notaru ne isplati naknadu za njegov trud. Utvrđuje se visina tih naknada, uz povoljniju tarifu za siromašne građane. Stranac plaća dvostruku tarifu ¹⁹⁷.

— Kad god notar bude pozvan da napiše neki ugovor, on mora sobom ponijeti svoj »quaternum« te još dok su stranke prisutne mora upi-

¹⁹⁵ Kostrenčić M., Fides publica (javna vera) u pravnoj istoriji Srba i Hrvata do kraja XV veka (Beograd 1930; Posebna izdanja SKA knj. LXXVII), str. 71 i slijed.; Vilfan S. — Otorepec B., Les archives notariales en Yougoslavie (»Archivum«, vol. XII—1962, Pariz 1965, str. 105 i slijed.).

¹⁹⁶ Isto.

¹⁹⁷ Hanel J., n.d. str. 53; lib. II cap. LIX. Od ovog općeg pravila, koje se zapravo odnosilo na sve vrste isprava, ima ipak izuzetaka. Tako npr. notar ne smije napisati oporuku, u kojoj bi bilo riječi o ispaši na zemljištu »a Vissocha a S. Maria de Zgnano«, bez dozvole gradskog kneza, ili njegova vikara, i sudaca njegove kurije (Isto, str. 284). Nadalje, isprave o prodaji nekretnina moraju se javno objaviti, prije njihovog izdavanja, zbog zaštite interesa vjerovnika i srodnika. Bez te javne objave ovakve su isprave pravno nevaljane (Isto, str. 297 305, 306).

sati čitav tekst ugovora, i to u prisustvu dva svjedoka i egzaminatora, upisavši i njihova imena. Zatim mora u prisustvu svih navedenih da pročita upisani tekst ugovora, kako ne bi bilo kasnije sumnje o sadržaju ugovora. Stranka mora odmah da plati notarar naknadu za njegov rad. Prekršitelji se novčano kažnjavaju¹⁹⁸.

— Ako notar izradi lažnu ispravu, u javnoj formi, ili je napiše »in actis«, plaća 200 libara kazne, a uz to plaća i dvostruku vrijednost štete stranci »quem leserit ex sua scriptura«. Ako ne može da plati novčanu kaznu, odsijeca mu se potpuno desna ruka kojom je pisao, te više nikada ne može doći u grad Split. Ništavne su sve isprave koje bi taj notar poslije kažnjavanja izradio. Tko na sudu podnese lažnu ispravu kažnjava se novčano s 50 libara, i proglašava se zauvijek infamnim¹⁹⁹.

— Tko izgubi javnu notarsku ispravu, pa traži da mu notar sačini novi primjerak iste isprave, mora se ponajprije zakleti pred rektorom grada Splita, da je ispravu zaista izgubio. Zatim se protustranci daje rok za prigovor »quare dictum instrumentum non debeat iterum publicari«. Ako ne bude zakonitog prigovora, rektor će narediti notarar da izradi traženi novi primjerak isprave. Njegov vlasnik se mora zakleti da će izgubljeni primjerak, ako ga ikad pronađe, vratiti notarar, »et illud instrumentum coram rectore totaliter destruat« — »ut de uno debito, vel contractu preiudiciali non possint reperiri plura publica instrumenta«²⁰⁰.

— Pri naplati naknada za svoj rad notar se mora držati tarifa propisanih statutom. Kako ima dosta vrsti isprava za koje nije precizirana tarifa, to će za njih odrediti tarifar gradski knez sa svojom kurijom. Notar koji ne će da se pridržava propisane tarife neka si potraži drugu službu, a općina će potražiti drugog notara²⁰¹.

— Ako prodavalac ima neke isprave koje se odnose na prodanu stvar, a pogodne su te isprave za obranu prava na toj stvari, tada ga se može prisiliti da izradi i dade kupcu kopiju tih isprava, na trošak kupca²⁰².

Iz niza ostalih splitskih statutarnih odredaba o notarskim ispravama²⁰³, spomenut ćemo još dvije. U jednoj se određuje da prokuratoru koji zastupa stranku nije dovoljan generalni mandat, već mora imati specijalni mandat, pored ostaloga, i u slučaju kada traži novi primjerak isprave, koje se izvornik istrošio.²⁰⁴ U drugoj se odredbi reformacija splitskog statuta iz god. 1359. određuje, da zakleti notari splitske općine mogu strankama, »quibuscunque et quandocunque expedierit«, izdavati

¹⁹⁸ Isto, str. 53.

¹⁹⁹ Isto, str. 160.

²⁰⁰ Isto, str. 74.

²⁰¹ Isto, str. 289, cap. LXXXVII iz god. 1372.

²⁰² Isto, str. 91.

²⁰³ Tako npr. o egzaminatorima: lib. II cap. 39 (Isto, str. 39), Ref. cap. 16 (Isto, str. 265), Ref. cap. 72 (Isto, str. 284); o obaveznosti izrade javne isprave za određene pravne poslove: lib. III cap. 8 (Isto str. 70), lib. III cap. 17 (Isto, str. 75); o dokaznoj vrijednosti javne isprave u odnosu na dokaznu snagu svjedoka: lib. III cap. 11 i 12 (Isto, str. 72—73); o vrijednosti oštećene isprave: lib. III cap. 14 (Isto, str. 74); o slobodi oporučitelja da izmijeni svoju raniju oporuku: lib. III cap. 25, po principu: »nemo potest sibi ipsi legem imponere, a qua non licet sibi recedere« (Isto, str. 80); o mogućnosti obnove pravnog važenja isprave, prije isteka roka od 30 godina, nakon kojega bi inače prestala njena pravovaljanost: lib. III cap. 115 (Isto, str. 121).

²⁰⁴ Isto, lib. III cap. 100, str. 112.

isprave na temelju svih postojećih i budućih »nota« i »protokola«, koji se nalaze »in camera dicti communis«.²⁰⁵

Što se tiče korištenja u privatne svrhe ostalih općinskih spisa, već je ranije spomenuto kakav je režim, i to strogi režim bio propisan u srednjovjekovnom Splitu. Tome treba dodati i ograničenja koja su se odnosila na korištenje tajnih spisa. Njihovo je naime korištenje bilo ograničeno na uži krug vrhovnih organa općine. Razvidno je to iz izričitih odredbi statuta od god. 1312, gdje se propisuje čuvanje službene tajne.

Na prvom mjestu treba spomenuti propise koji govore o čuvanju službene tajne sa strane određenih općinskih funkcionera. Tako se npr. za gradskog potestata, i njegove najbliže suradnike, određuje da pri nastupu svojih funkcija moraju položiti zakletvu, kojom će se, uz ostalo, obvezati:

... »Item iurabunt tenere secreto omnes credentias dicti communis, nec reuellare eas, aut manifestare alicui persone in damnum et obprobrium dicti communis; sed eas in secreto tenebunt, donec fuerint reuellande, quum scriptum est: »qui archana pandit et secreta reuellat, ipsum in proximo multa infortunia sequentur« ...».²⁰⁶

Slično se obvezuju i općinski vijećnici: »Et quod omnes credentias, quae eis imponuntur, non reuellabunt, nec manifestabunt in dedecus et preiudicium dicti communis, sed ipsas credentias in secreto tenebunt, donec fuerint publicande«.²⁰⁷

I u sudskom postupku su određeni poslovi, i spisi, proglašeni tajnama, u određenom vremenskom razdoblju — fazi postupka. Tako: izjave svjedoka, po diskrecionoj ocjeni sudaca²⁰⁸, te upućivanje apelacionih spisa sudskim kolegijima u Bologni, Padovi ili Perugi.²⁰⁹

S tim u vezi posebno se treba još osvrnuti na režim korištenja sudskih spisa u splitskoj općini.

Osnovna je odredba statuta iz 1312. god. (lib. II cap. LVII), kojom se propisuje, da svake godine mora biti izabran jedan notar, čija je dužnost: ... »scribere omnia acta civilium questionum hominum dicte civitatis et omnium personarum, que in civili causa habent aliquam litem vel questionem coram potestate, rectore, iudicibus et officialibus civitatis Spalati«. Za neke mu se poslove određuje konkretna tarifa, a za ostale će primati naknadu po odluci potestata i kurije, a prema obimu posla. Ako ovaj notar nanese nekome, svojim nemarom ili prevarom, neku štetu, mora je naknaditi, i uz to plaća novčanu kaznu od 10 libara. Osam dana prije isteka roka njegove funkcije mora u Vijeću grada Splita da preda »suos quaternos«.²¹⁰

U postupku suda za građanske sporove stranka može podnijeti razna dokazna sredstva, pa tako i isprave. Protustranka ima pravo da dobije kopije takvih isprava.²¹¹

²⁰⁵ Isto, Ref. cap. 68 iz god. 1359., str. 283.

²⁰⁶ Isto, lib. II cap. 16, str. 28.

²⁰⁷ Isto, str. 32.

²⁰⁸ Isto, lib. III cap. 8, str. 71.

²⁰⁹ Isto, Statuta nova, cap. 28, iz god. 1367, str. 255—257.

²¹⁰ Isto lib. II cap. 57, str. 51—52.

²¹¹ Isto, lib. III cap. 1, »De ordine causarum civilium«, str. 63

I u civilnom i u krivičnom postupku nakon saslušanja svjedoka, mora se pozvati stranka protiv koje su oni svjedočili, da vidi te izjave — zapisnike. Zakletve i izjave svjedoka moraju se ustvari »aperiri et publicari« pred obim strankama, kako bi one znale što je putem svjedoka utvrđeno — dokazano, a što nije.²¹²

O advokatima koji mogu mnogo pomoći strankama, a posebno u pronalazenju i korištenju dokumentacije, kojom će se najbolje zaštititi prava stranaka, također su razmjerno iscrpne statutarne odredbe. Prije svega je za općinske advokate (»Advocati communis Spalati«) propisano da su dužni: ... »advocare et advocacionem facere fideliter et legaliter pro omnibus hominibus et personis, qui eos requisiverint pro advocacione facienda«. Ne može ih se prisiliti da zastupaju određenu svoju rodbinu, a isto ni »facere advocacionem contra inimicos suos capitales«. Ne moraju se prihvatiti zastupanja ni onda kada je u pitanju nepoštena — nepravdna stvar (»mala causa«), no, dokazavši prethodno pred gradskim rektorom, i pod zakletvom, da se radi baš o takvom slučaju.²¹³

Tarifa za advokatske usluge detaljno je normirana. Za sporove bagatelne vrijednosti od oko 5 libara dobivaju ipak jedan groš, »ut fideliter et solícite faciant ipsam causam, quia, si nihil haberet ad ipsam causam, non attenderet diligenter, et sic iura pauperum hominum posent facilius deperiri«. Za sporove sasvim bagatalne vrijednosti, do iznosa od 40 solida, advokatu ne pripada nikakva naknada. Za sporove veće vrijednosti od 5 libara, tarifa progresivno raste po određenim granicama vrijednosti spora. Stranac u parnici sa Splitsaninom plaća za advokatsko zastupanje dvostruku tarifu²¹⁴, itd.

Uz to advokat mora zapriseći: da u ime naknade od stranke ne će primiti ništa više od propisane tarife, iz bilo kojeg naslova, ili na bilo koji drugi način; da ne će sprečavati sporazum parbenih stranaka; da ne će podnijeti »falsam allegationem«, protiv svoje savjesti i istine, te da će napustiti zastupanje čim uvidi, da je klijentova stvar »iniusta et falsa«.²¹⁵

Kasnija statutarna odredba, iz god. 1352, načelno je riješila pitanje statusa stranaca u Splitu, propisavši:

... »quod amodo deinceps illud ius et iusticia, quod et quae fiet civibus et habitatoribus Spalati in quacunq[ue] curia et foro cuiuscunq[ue] civitatis, terrae vel loci, illud simile ius et iusticia et per similem modum et formam fiat in curia et foro civitatis Spalati illis hominibus et personis illius civitatis, terrae vel loci, statuto aliquod alio non obstante«²¹⁶.

U Splitu je dakle sredinom 14. st. za tretman stranaca propisan režim faktičnog reciprociteta, a sva je prilika da se taj režim odnosio na sva materijalno-pravna i formalno-pravna pitanja, uključujući dakle i režim korištenja sudskih spisa u privatne svrhe.

²¹² Isto, str. 69.

²¹³ Isto, lib. III cap. 101, str. 113.

²¹⁴ Isto, str. 113—114.

²¹⁵ Isto, str. 114.

²¹⁶ Isto, Statuta nova, cap. 17. »Quod simile ius fiat forensibus in Spalato, quod fit Spalatensibus in eius foro«, str. 246.

U svim navedenim primjerima o korištenju sudskih spisa uglavnom je riječ o spisima suda za građanske sporove («causarum civilium»), no oni su za privatne stranke spadali među najvažniju građu, potrebnu građanima za zaštitu važne oblasti njihovih privatno-pravnih imovinskih odnosa i prava.

U cjelini uzevši, sve što je rečeno o mogućnostima korištenja u privatne svrhe notarskih i sudskih spisa, možemo reći, da je ono bilo u srednjovjekovnom Splitu razmjerno dosta slobodno. Obuhvativši pak dvije važne grupe dokumentacije, od posebnog interesa za građane, opisanim su propisima dosta ublažene one odredbe o strogom režimu ograničavanja korištenja građe, sadržane u uvodno citiranoj statutarnoj normi iz knj. II čl. 61 starog Statuta iz god. 1312. Naglašavamo da se radilo samo o izvjesnom ublažavanju, jer u čitavom komunalnom ustrojstvu, u svim važnijim pitanjima komunalnog života, ostala je u Splitu vrlo izrazita moć i diskreciona ocjena šefa izvršne vlasti. To vrijedi posebno i za period od 15. st. nadalje, kada se učvršćuje mletačka vlast u Splitu, pa s njom i autoritet mletačkog komesa — potestata.

Statutarni propisi grada **Trogira** srodni su, i u pitanjima korištenja građe u privatne svrhe, onima splitske općine.

U prvom redu treba podsjetiti na strogu odredbu iz knj. III čl. 51 trogirskog statuta iz 1323. god. o načinu čuvanja i davanja na uvid općinskih kancelarskih i notarskih knjiga. Ovako se nabrajaju te knjige: »notae communis seu brevaturae scriptae per notarium communis«; »et omnes libri condemnationum et reformationum«; »et aliorum actorum (communis, et omnes libri actuum)«; »et libri rationum camere communis«.²¹⁷ Praktički su ovim obuhvaćene sve važnije knjige općinske kancelarije.²¹⁸

Zatim se istim propisom određuje, da se sve te knjige i spisi imaju čuvati u posebnoj kasi, u određenoj prostoriji općinske palače, pod dva ključa, od kojih jednog drži općinski kamerarius, dok se drugi nalazi kod plemića, izabranog od kneza i kurije svaka tri mjeseca, u vrijeme kada se biraju i ostali općinski funkcioneri. Uz to se propisuje, da se sve te »notae vel scripturae« ne mogu nikuda iznositi izvan spomenute prostorije («extra cameram»), osim za potrebe samog trogirskog kneza, a i to: »ex aliqua iusta causa«.²⁹¹

Konačno, što je za naše razmatranje najvažnije, određuje se, da se sve te »notae seu scripturae«, ne smiju davati nikome, («nulli omnino dentur») tj. davati na uvid, bez dozvole trogirskog kneza («sine licentia comitis»), i bez prisustva bar jedne od gore navedenih osoba koje drže ključeve («unius clavariorum») spomenute kase.²²⁰

Prema tome, ovaj strogi režim korištenja građe propisuje, za sve vidove korištenja (tj. i za službene i za privatne svrhe) da o diskrecionoj

²¹⁷ Strohal I. n.d. str. 121. »De notis et scripturis communis salvandis«.

²¹⁸ Pod notarskim zapisima, među nabrojenim knjigama, misli se očito na kancelarske knjige, koje je pisao općinski notar zadužen za vođenje određenih općinskih službenih kancelarskih knjiga. Kako su se vodile te »note« vidi se iz Luciusovog djela *Memorie storiche di Tragurio (In Venetia 1674)*, str. 127, i na drugim mjestima gdje ih citira. Ne radi se dakle o notarskim protokolima u kojima su notari zapisivali imbrevijature isprava, po traženju privatnih stranaka.

²¹⁹ Strohal I., n.d. str. 121.

²²⁰ Isto.

ocjeni baš samog kneza, a ne kneza i kurije, zavisi korištenje svih važnijih knjiga i spisa trogirske općinske kancelarije.

Druga temeljna odredba sadržana je u knj. II čl. 104 statutarne kodifikacije. Njome se propisuje: da se iz općinskih knjiga i statuta (*»de notis seu statutis communis«*) ne smije ispisati niti redigirati »u javnoj formi« (*»summi nec redigi in publicam formam«*), nikakve izvatke ili kopije, ili neki »reskript«, bez »dozvole, naloga i ovlaštenja« općinske kurije »odnosno kneza i njegovih sudaca, ili njihove većine«. Prekršitelj se kažnjava zamašnjom svotom od 50 libara novčića, a dobivena kopija je nevažeća.²²¹

Dakle, i ova druga statutarna odredba upotpunjuje spomenuti strogi režim korištenja. Ako u ovom drugom slučaju i nije ostavljena odluka samom knezu, već njemu i kuriji, no zato je ovom odredbom obuhvaćen čak i tekst Knjige statuta grada Trogira. To daje osobitu težinu ovom propisu. Jer, vidjelo se, skoro iz svih ostalih opisanih primjera, i bila je zaista opća praksa u svim komunama, da se statutarni tekstovi učine što pristupačnijim javnosti, na razne načine, a posebno javnim proglašavanjem — čitanjem, izlaganjem jednog primjerka statutarne kodeksa na uvid svim građanima i sl. Ta je praksa polazila od fundamentalnog principa pravnog života komune: da svaki građanin mora poznavati zakone, da nepoznavanje zakona ne ispričava, da su u statutarnoj kodifikaciji sadržana osnovna prava građana, te ih ovaj može uspješno obraniti prije svega pozivom na statutarne odredbe. Očito su, dakle, sasvim izuzetni i krupni politički razlozi utjecali što se u trogirskom statutu nalaze tako neuobičajene stroge mjere, koje teško ograničavaju slobodnije korištenje statutarne tekstova.

Objašnjenje je u zaista krupnim i dugotrajnim klasno-političkim borbama, što se u Trogiru odvijaju, uz izvjesne prekide, od konca 13. st., pa skoro kroz čitavo 14. st., a naročito u toku prve polovine 14. st. Opisao ih je, ponekad s dosta detalja, poznati historiograf I. Lucius.²²² Bile su to teške borbe, praćene prognanstvima grupa građana i plemića, konfiskacijama imovine, zavodenjem tiranije, mijenjanjem statutarne propisa, redukcijom zakonitosti itd. Iz Luciusovog opisa podsjetit ćemo na neke podatke. Tako on bilježi kako su negdje početkom 20-tih godina 14. st. spaljene mnoge kancelarijske knjige, posebno baš one u kojima se navodio trogirski puk kao faktor vlasti.²²³ Na drugom se mjestu, po dokumentu iz god. 1326, opet navode brojne počinjene... »offensiones, vulnera, damna, iniuriae, spoliations bonorum fructuum, captiones, retentiones, ac repulsiones illatae, et habitae in personis, vel rebus«...²²⁴, a zatim se navodi i važan zaključak tada pobjedničke protupučke stranke. Određeno je naime: da se svi statuti, naredbe, izmjene ranijih propisa, zabrane, zaključci općinskih vijeća i sl., doneseni proteklih godina protiv izgnanika, a zapisani su u općinskim kancelarijskim knjigama ili drugdje, imaju brisati, poništiti i u cjelini opozvati.²²⁵ To je i izvršeno,

²²¹ Isto, str. 93, pod naslovom: *»De pena illorum, qui reducunt in formam publicam vel notas communis sine licencia (curiae)«*.

²²² Lucio G., *Memorie storiche...*, str. 150 i slijed.

²²³ Isto str. 161.

²²⁴ Isto, str. 184.

²²⁵ Isto, str. 185.

kaže dalje Lucius, pa su zaista brisani mnogi testovi i upisi u »knjigama zapisnika vijeća, u protokolima ispravâ, i u sudskim spisima«, pa da je odatle i došlo do toga da »manjkaju mnoge isprave iz tih vremena, a među onima koje su preostale, vide se na njima brisanja i poništenja«. ²²⁶

Već i ovih nekoliko podataka potpuno objašnjava kako je i zašto došlo do naprijed opisanih odredaba o korištenju »svih« općinskih knjiga i spisa, i to u statutu redigiranom 1322. god., dakle baš u jeku najžešćih političkih borbi u Trogiru. Inače u samom tekstu ove Knjige statuta iz 1322. god. nema toliko neposrednog spomena i izričitog odraza tih borbi. ²²⁷

Opisani režim velikih ograničenja korištenja građe bio je rezultat određene historijske situacije, određenog odnosa političkih snaga, u trogirskoj komuni. Uporedo s kasnijom stabilizacijom vlasti gradskog plemstva ipak je ponešto ublažen. Stabilizacija je sporo tekla, pa su citirani statutarni propisi (knj. III čl. 51, i knj. II čl. 104) zadržani, ali su interesi poslovnog života i ovdje nalagali bar izvjesno ublažavanje tih propisa. Posebno se to vidi također iz režima predviđenog za korištenje notarskih i sudskih spisa.

Govoreći o notarskim spisima treba najprije spomenuti razmjerno brojne trogirске statutarne odredbe opće naravi, kao što su: notar, kao ni ostali općinski funkcioneri, ne smije biti odsutan iz Trogira, bez dozvole kneza ²²⁸; notar mora stranci napisati javnu ispravu u roku od mjesec dana od postavljenog zahtjeva, inače plaća globu, a isto tako i stranka ako notaru ne plati naknadu za njegov rad ²²⁹; protiv izrade i podnošenja lažnih isprava ²³⁰; obaveznost »cartae notarii« kod određenog pravnog posla ²³¹; javna notarska isprava ne može se pobijati svjedocima; isprave koje nisu redigirane »u javnoj formi« ne uvažavaju se, kao ni one s brisanim tekstom, ispravljane i sl., tek one s brisanim tekstom uslovno ²³²; egzaminatori notarskih isprava i njihova djelatnost, koja se proteže i na ispitivanje sudskih presuda ²³³; isprave — zadužnice zastaraju nakon 30 godina ²³⁴; izrada oporuka na selu ²³⁵; o načinu izrade oporuka, neophodnosti svjedoka pri oporučivanju, novim oporukama, otvaranju oporuka i njihovom izvršenju ²³⁶ itd.

²²⁶ Isto, str. 190.

²²⁷ Važnijeg i neposrednijeg odraza spomenutih i kasnijih borbi nalazimo u ovim statutarnim propisima:

— u knj. II čl. 1: nijedan knez, a ni građani, ne smiju pokretati sudske postupke o krivičnim djelima ili prekršajima počinjenim u prošlosti, a posebno onima od prije 1320. god. (Strohal I., n.d. str. 54);

— u Ref. knj. I čl. 50: o zabrani bratovština i udruženja, jer ... »que quidem fraternitates seu societates esse possent origo, causa, initium et generatio erroris et scandali« ..., te o ustrojstvu i radu jedine preostale bratovštine (Isto, str. 169—172);

— u Ref. knj. II čl. 18 o izboru »župana« bratovštine (Isto, str. 226).

²²⁸ Strohal I., n.d. str. 85.

²²⁹ Isto, str. 93.

²³⁰ Isto, str. 64.

²³¹ Isto, str. 121.

²³² Isto, str. 22—23.

²³³ Isto, str. 32, 155, 220, 222.

²³⁴ Isto, str. 116—117.

²³⁵ Isto, str. 219.

²³⁶ Isto, str. 104—105, 158—159, 223.

Od posebnog su interesa za naše izlaganje:

— propis iz knj. III čl. 9: kako se čuva oporuka; otvara se tek nakon smrti oporučitelja, i prije toga nikome se ne smije izdati kopija; nakon otvaranja može tražiti kopiju samo onaj »qui aliquod ius habet in ipso testamento«, ali i on može dobiti prepis samo onog dijela teksta »quod spectat ad ipsum et non de toto testamento«²³⁷;

— propis iz »Reformacija«, knj. I čl. 40: uvažavajući štete koje trpe građani koji »non habent sua instrumenta in publicum penes se«, a u nastojanju da se osigura »ut quilibet habeat iura apud se«, određuje da notar mora u roku od 2 mjeseca izraditi javnu ispravu naručenu od stranke i predati je onome »cui pertinet dictum instrumentum«; stranka mora platiti notaru za njegov trud odmah čim je ugovor sklopljen; uz to se određuje i notarska tarifa za izradu nekih vrsti isprava²³⁸;

— propis iz »Reformacija«, knj. II čl. 32: polazi od konstatacije: »Cum notae cancellariorum et notariorum praeteritum per utramque cancellariam fuerint et sint hic inde dispersae, et aliquae sint totaliter perditae, et aliae quamquam possunt cum difficultate reperiri, quoniam vadunt per manus plurium cancellariorum; et si huiusmodi scripturae sive notae essent in manibus unius, melius conservarentur et haberetur melior cura earumdem; quod vertitur in dispendium, damnum, sinistrum et praeiudicium personarum et iurium ipsorum«...; određuje se stoga: da se »omnes notae instrumentorum, testamentorum, obligationum, procurationum et contractuum aliorum«, imaju sakupiti i držati u općinskoj kancelariji, na čuvanju kod općinskog kancelara; istome se daje ovlaštenje, da može iz svih tih knjiga »in forma publica instrumenta extrahere, sumere, scribere, publicare et in formam publicam relevare«; ubuduće nitko drugi osim općinskog kancelara ne može izrađivati »testamenta, codicillos, procurationes, obligationes, contractus et alia quaecunque instrumenta«, te svaka takva isprava sačinjena od nekoga drugoga nevažeća je²³⁹;

— propis iz »Reformacija«, knj. II čl. 73: polazi od činjenice da su nastali mnogi sporovi, naročito u poslovima otuđenja nekretnina, jer stranke pored javnog ugovora sklapaju još i tajne ugovore i dogovore, s dodatnim tajnim uglavcima; kako je potrebno doskočiti tim »fraudibus et malitiis quae in dies occurrebant«, to se određuje: nitko, ni domaći niti stranac, ne smije sklopiti neki »tajni« ugovor, dogovor ili obećanje, »per chirographa vel aliter«, već se ugovarati može samo putem javnih isprava, koje sačinjava općinski kancelar²⁴⁰.

Iz svega se vidi da je notarska služba u Trogiru bila razvijena, te da se razmjerno brojnim propisima nastojalo unaprediti izradu i korištenje notarskih isprava, korištenje i starih notarskih protokola, pa da se ostvari princip: »Ne homines in habendo sua iura et instrumenta producantur in longum«²⁴¹, kao i princip: »ut quilibet habeat iura apud se«.²⁴² Naročito se u 15. st. stabilizira slobodno korištenje notarske građe

²³⁷ Isto, str. 105—106.

²³⁸ Isto, str. 162.

²³⁹ Isto, str. 237. Propis je iz vremena oko god. 1430.

²⁴⁰ Isto, str. 268. Propis je iz god. 1491.

²⁴¹ Isto, str. 155.

²⁴² Isto, str. 162.

u privatne svrhe. Interesi poslovno-trgovačkog svijeta nametnuli su tu slobodu kao nužnost, i kao jedan od važnih preduslova ekonomskog prosperiteta trogirске komune. Osim toga, vidjeli smo, i ovdje je dominiralo načelo, da svatko može koristiti onu građu, koja se odnosi na njegova osobna imovinska prava.

Isti momenti utjecali su i na režim slobodnijeg korištenja sudskih spisa u Trogiru.

Tako npr. iz propisa od god. 1435. razvidno je postojanje širokih mogućnosti strankama, da upućuju brojne podneske sudovima. Svakako je dobar dio tih podnesaka nastajao i korištenjem starijih sudskih i ostalih spisa. Kako su bili učestali slučajevi namjernog odugovlačenja sudskih procesa, uz ostalo i time što su sudovi obasipani prekobrojnim i stvarno suvišnim podnescima, regulirana su ta pitanja u interesu ekspe-ditivnijeg pravosuđa.²⁴³

Drugim propisom garantirano je strankama u apelacionom postupku, da mogu dobiti prepise potrebnih sudskih spisa, a koji će im se izdati »sub sigillo domini comitis«.²⁴⁴

Statutarnom odredbom, iz knj. III čl. 58, propisano je pak, da se ovlaštenoj osobi — interesentu mora ex offo izdati »carta represali-arum«²⁴⁵, itd.

Konačno, korištenju sudskih spisa u privatne svrhe i u Trogiru je moglo pomoći pravo stranaka, da se u zaštiti svojih prava posluže pro-kuratorima i općinskim advokatima. Općinski su advokati redovno bi-rani, uz druge općinske funkcionere; nisu mogli odbiti izbor, niti samo-voljno napustiti zastupanje klijenata.²⁴⁶

Na kraju treba još spomenuti i nekoliko značajnijih odredaba o radu trogirске općinske kancelarije.

Još je u statutarnoj kodifikaciji iz 1322. god. među dužnostima općin-skog kancelara naglašena i njegova obaveza, da »piše« isprave i za po-trebe privatnih stranaka, uz naplatu usluga »secundum statuta et con-suetudines civitatis«.²⁴⁷ Potkraj 15. st. detaljno je razrađena tarifa za kancelarske usluge građanima, po vrstama poslova. Posebna je stavka predviđena i za izdavanje kopija.²⁴⁸

Propisujući vođenje nekih posebnih kancelarijskih knjiga, u jednoj reformaciji iz god. 1335. određeno je vođenje nove knjige, u koju će se upisivati sve općinske tražbine i dugovanja, plaće općinskih funkcionera i sl., a propisan je i način njenog vođenja.²⁴⁹ Karakteristično je međutim, da se u ovoj odredbi ne ponavlja, da bi i za ovu novu knjigu vrijedio onaj strogi režim čuvanja i korištenja, propisan statutarnom normom iz knj. III čl. 51. S druge strane treba spomenuti, da je u trogirskoj

²⁴³ Isto, str. 244.

²⁴⁴ Isto, str. 256.

²⁴⁵ Isto, str. 123. Postupak naknade štete pravnog instituta »represalija« bio je vrlo uobičajen u srednjem vijeku.

²⁴⁶ Isto str. 25—26, 154, 216, 234, 245, gdje su propisi s nekim detaljima o položaju i dužnostima pravnih zastupnika.

²⁴⁷ Isto, str. 45.

²⁴⁸ Isto, str. 264—267. Propis je iz god. 1490. Tarifa za kopije određena je ovako: »Pro copia omnium scripturarum sive processus sive instrumentorum pro singulis sex binis sive lineis, in quibus sint sillabae ad minus XXV pro bina, (cancellario) solidum unum«.

²⁴⁹ Isto, Ref. lib. I čl. 5, str. 133.

kancelariji vođena, uz ostale, i važna knjiga zvana »Zavod«, a predstavljala je dragocjenu zemljišnu knjigu, »registro delle terre coltivate« — kako kaže Lucius.²⁵⁰ God. 1327. dovršena je njena nova redakcija, u kojoj su anulirane »uzurpacije« općinskog zemljišta, izvršene za protjeklih političkih borbi.²⁵¹ Začudo, o ovoj knjizi, tako važnoj i potrebnoj građanima, i o njenom korištenju, nema spomena u statutarnoj kodifikaciji!

U svakom slučaju možemo tvrditi, da opisani režim korištenja notarskih i sudskih spisa, pa i odredbe o općinskoj kancelariji, pokazuju da je zaista postepeno bio ublažen onaj strogi režim korištenja građe u Trogiru, prikazan u uvodno citiranim statutarnim propisima iz 1322. god.

Odredbe statuta i reformacije općine **Hvar** donose prilično detalja o korištenju građe u privatne svrhe. Ponajprije, i ovdje nalazimo u statutu iz god. 1331. odredbe o čuvanju službene tajne. Tako s jedne strane obavezu općinskog vijećnika, da drži tajnom ono što mu knez kao takovo povjeri²⁵², a zatim i obavezu općinskog kancelara, koji je također dužan držati tajnom ono što mu se naredi od općinskih organa.²⁵³

U pogledu notarskih spisa i protokola isti statut određuje, da stranke mogu dobiti otpravke, ali samo onih isprava koje se na dotične stranke odnose (»illis, quorum erunt«).²⁵⁴ U dodatnoj odredbi iz god. 1458. konstatira se kako su ranije neki notari izdali dosta isprava o prenosu raznih pokretnina i nekretnina, no da čitav postupak nije bio pravilan. Nepravilnost da je u tome što odnosni pravni poslovi nisu bili prethodno javno objavljeni, te interesirane osobe nisu bile u mogućnosti da stave svoje prigovore, a zatim, odnosne isprave nisu upisane u odgovarajuće knjige općinske kancelarije. Ostavši tako tajnima, i nepoznate zainteresiranim strankama, te su isprave često bile na štetu drugih stranaka. Stoga se određuje strogo pridržavanje određenog postupka pri sastavu spomenutih isprava, i obaveza njihovog upisivanja u određene knjige općinske kancelarije.²⁵⁵

Za korištenje građe u privatne svrhe svakako je važna i dodatna odredba iz god. 1432. Njome se određuje da iz knjiga općinske kancelarije treba dati izvratke i prijepise strankama koje to traže, a pogotovo onima koje to traže iz sudskih spisa, pa su im spomenuti prijepisi neophodni za pokretanje apelacionog postupka.²⁵⁶

Posebnu pažnju privlači i odredba iz god. 1470. U njoj se najprije konstatira kako je uveden jedan vrlo rđav običaj, da neki hvarski građani dobivaju od državnih organa u Veneciji razna rješenja i isprave u različitim sporovima koje imaju s drugim građanima, pa ta rješenja i isprave drže u tajnosti, te u nezgodnom času za protivnika istupaju s tim dokumentima tražeći izvršenje. Stoga se određuje, da ubuduće svatko tko dobije takve isprave, mora ih u roku od dva mjeseca predočiti općinskim vlastima u Hvaru.²⁵⁷

²⁵⁰ Lucio G., n.d. str. 207—208.

²⁵¹ Isto. Autor kaže da je novi »zavod« bio izrađen ... »nella forma, che si vede nel libro grande in pergamina, che in Cancellaria civile si conserva« ...

²⁵² Ljubić S., n.d. str. 175.

²⁵³ Isto.

²⁵⁴ Isto.

²⁵⁵ Isto, str. 236—237.

²⁵⁶ Isto str. 233—234.

²⁵⁷ Isto, str. 243—244.

Čuvanje građe, pa time i njeno korištenje, bilo je stalni problem i u ovoj općini. Karakteristična je u tom pogledu odredba iz god. 1532. Ona utvrđuje kako vlada veliki nered u pogledu korištenja građe u općinskoj kancelariji, te se množe pritužbe građana s tim u vezi. S kancelarijskim knjigama se postupalo »troppo licentiosamente«; jedna od njih, i to »extraordinario secondo«, iz savremene epohe, ukradena je iz kancelarije, »con altre laceration et arrobamenti de processi, carte, sententie et altre scripture«, odakle su nastale silne štete raznim osobama. Nadalje se konstatira, kako se sve to zbilo zato, jer nije bilo dužne pažnje sa strane općinskog kancelara i njegovog pomoćnika, i jer se postupalo protivno izričitim odredbama, još od ranije donesenim za poslovanje općinske kancelarije. Zbog toga se i određuje: ubuduće nitko, bez razlike, ne smije da dira knjige u općinskoj kancelariji, ako nisu prisutni kancelar i njegovi pomoćnici, koji će interesima pokazati knjige; nitko ne smije ni ući u prostoriju kancelarije, niti izrađivati kakav prijepis iz knjiga, pisama ili drugih spisa, bez izričite dozvole općinskog potestata, a prepise dokumenata mogu izrađivati samo općinski kancelar i njegovi pomoćnici; prekršitelji će se kazniti, a isto tako će se kazniti i onaj, tko se zateče da gleda i drži spomenute kancelarijske knjige u času kada nisu prisutni kancelar ili njegovi pomoćnici²⁵⁸.

I u hvarskoj je općini dakle tekao onaj već ranije spomenuti i poznati proces ograničavanja mogućnosti korištenja građe u privatne svrhe. Opći momenti koji su uslovlili taj proces ograničavanja, a ne samo konkretne prilike i poteškoće s neredom u općinskoj kancelariji, doveli su i ovdje do toga, da je spomenuto korištenje postojalo sve više ovisno o dozvoli vrhovnog organa izvršne vlasti u općini.

Nadalje je važna i odredba iz god. 1542. u predmetu predaje notarskih knjiga umrlog notara općinskoj kancelariji. Ova odredba konstatira kako se to ranije redovno vršilo, ali da se od nekog vremena prestalo s tom praksom, pa su mnogi notarski protokoli i spisi nestali, a ostali su i u privatnim rukama, na veliku štetu mnogih osoba. Stoga se određuje da svi koji imaju takve protokole i spise, moraju iste u roku od 15 dana predati u općinsku kancelariju, pod prijetnjom određenih kazni. Notari ili kancelari, nastavlja ova odredba, davat će interesiranim strankama izvatke — prijepise iz spomenutih protokola i spisa, ali smiju to činiti samo iz onih protokola i spisa koji su prezentirani općinskoj kancelariji²⁵⁹.

Kako vidimo, i u ovom je slučaju potvrđeno i osigurano pravo privatnih stranaka da se služe notarskom građom za svoje privatne svrhe, ali je to uslovljeno određenim režimom čuvanja notarskih spisa i knjiga, odnosno jednog njihovog dijela.

Važna je i odredba iz god. 1552. I ona polazi od činjenice da u općinskoj kancelariji ne vlada baš poželjan red. Njome se konstatira da originale spisa neizvršenih presuda često uzimaju advokati za potrebe svojih klijenata, odakle nastaju mnoge nezgode i nepravilnosti, a kako je ta pojava učestala, to nastaju razne »depennature de lettere, ditioni et acconciamenti de scritture«. Kako bi se doskočilo takvom samovoljnom

²⁵⁸ Isto, str. 260.

²⁵⁹ Isto, str. 271—272.

prepravljanju spisa i izmjenama njihovog sadržaja, određuje se: u-buduće nitko, bez razlike, ne smije se usuditi da uzima iz općinske kancelarije spise ni izvršenih niti neizvršenih presuda, ni sam ni preko druge osobe, ni s reversom niti bez njega, već jedino može tražiti i dobiti autentične prijepise od kancelara ili njegovih pomoćnika. Osim toga kancelar ili njegovi pomoćnici ne smiju davati van kancelarije nikakve spise presuda, ni izvršenih ni neizvršenih, nijednom advokatu ni stranci niti bilo kojoj drugoj osobi²⁶⁰.

Konačno vrlo je važna i odredba iz god. 1555. koja i opet govori o manjkavostima u radu općinske kancelarije. Konstatira, naime, kako se događalo više puta, da su kancelar i njegovi pomoćnici davali raznim osobama prijepise iz zapisnika vijeća plemića ili zborova pučana, a bez znanja i odobrenja općinskog potestata. S tim u vezi se određuje da se ubuduće, pod nikakvim izgovorom, ne mogu davati takvi prijepisi, bez izričite dozvole potestata, i to njegovog pismenog i vlastoručnog potpisnog naloga. Kancelar ili njegovi pomoćnici, koji prekrše ovu naredbu, odmah se uklanjaju s dužnosti, koju više nikada ne mogu vršiti u hvarskoj općinskoj kancelariji, a uz to će prekršitelji dobiti »di tratti tre di corda da esserli dati tosto«²⁶¹.

U Dubrovniku nalazimo prve odredbe, bar posredno važne i za korištenje građe u privatne svrhe, već godine 1228., i to u ranije citiranoj zakletvi općinskog notara Pascala. Precizira se to na slijedeći način:

... »Et si aliquis Raguseus crediderit aliquid alicui Raguseo extra nostram ciuitatem, per nullos testes super debitorem cartam faciam, nisi debitor coram (m)e et coram iurato iudice confessus fuerit, se debere aliquid alicui Raguseo secundum usum nostre ciuitatis. Et si aliquis Raguseus habuerit aliquam querimoniam extra nostram ciuitatem cum aliquo Sclauo de qualicunque causa, non faciam cartam per nullos testes super Sclauum, nisi fuerit laudatione domini comitis et consiliariorum. Et si ad presens non fuerit dominus comes, facienda est carta laudatione illius, qui uice domini comitis fuerit et consiliariorum. Et si aliquam cartam tabelii alicui(!) inuenero falsam, secundum meam conscientiam manifestabo illam domino comiti et illius consilio, uel qui uice domini comitis fuerit. Si uero aliquis Raguseus adduxerit aliquem Sclauum coram me facere cartam super ipsum, mutuationis uel uenditionis, nisi certus fuero per idoneos testes esse Sclauum, quem se dixerit fore non faciam cartam super ipsum. Et nichil minuam vel addam de suprascriptis, nisi cum laudatione domini comitis et curie cum sonitu campane«²⁶².

Što se općenito tiče korištenja notarskih spisa u privatne svrhe vrijedi i za Dubrovnik ono što je ranije rečeno za sve dalmatinske srednjovjekovne općine, tj. da je to korištenje bilo stalna i nesumnjiva praksa i pravo građana. Treba međutim napomenuti da dubrovačka statutarna odredba iz god. 1341. posebno govori o pitanju zastare notarskih isprava. Ona propisuje da nakon trideset godina zastaraju, ali samo isprave o dugu ili o darovanju. Ovakve se isprave, znači, moraju ponovno prikazati,

²⁶⁰ Isto, str. 284.

²⁶¹ Isto, str. 288.

²⁶² Codex diplomaticus... sv. 3, str. 279; Jireček C., Die mittelalterliche Kanzlei... str. 185.

i to knezu i trima sucima njegove kurije, a nakon što su prikazane odmah se moraju upisati u »općinski kvaderam« tako »da se mogu pokazati svakome tko ih želi vidjeti«. Uz to ovaj propis nadodaje, da se ova odredba ne odnosi na isprave o mirazu, posjedu i na bilo koje druge isprave koje u gornjem propisu nisu specificirane²⁶³. Dakle, kako vidimo ova dubrovačka statutarna odredba ne prihvata princip zastare svih notarskih isprava, već samo određenih, a uz to, što je za naše razmatranje osobito važno, ona ponovo naglašava opće važeći princip, da su notarski spisi svakom pristupni, predviđajući pri tome prvenstveno baš njihovo korištenje u privatne svrhe.

Za ovaj vid korištenja važni su i propisi iz dubrovačke »Knjige svih reformacija«, doneseni u prvoj polovici XIV st. Njima se propisuju takse koje može naplaćivati kancelar i notar. Takse se navode po vrstama poslova odražavajući određeni vid ograničenja slobodnog korištenja, uslovljavajući ga isplatom određene takse kancelaru ili notaru. Međutim, treba naglasiti da plaćanje ovih naknada nije bilo vezano uz sve poslove koje strankama kao usluge vrše kancelar ili notar. Kod određivanja ovih naknada za kancelara određeno je, naime, da on nema prava naplatiti ništa za: a) primanje spisa u depozit, i b) traženje spisa²⁶⁴. U odredbama o taksama za usluge notara također se njegove naknade fiksiraju po vrstama poslova, a zatim se i ovdje određuje da on nema prava naplatiti ništa za: a) traženje spisa »in castaticis notariae«, koji vremenski sežu do 20 godina unatrag, dok za svaku godinu preko tih 20 smije naplatiti po jedan groš, i b) ako stranka naznači godinu traženog spisa, i notar nađe spis u toj godini, ne dobiva ništa za to traženje. Dodaje se uz to: ako stranka traži bilješku o datumu spisa koji je interesira, notar joj to mora dati »na maloj pergamentskoj cedulji«, a za svaku takvu cedulju može naplatiti dva folara²⁶⁵.

Naplaćivanje određene tarife za spomenute notarske usluge bila je opća praksa u svim srednjovjekovnim općinama. To naplaćivanje imali su u vidu i općina koja je angažirala notara u svoju službu, a i sam notar kod prihvaćanja notarske funkcije u određenoj općini. I jedna i druga strana računala je na ukupni prihod koji će notar ostvariti od sličnih poslova prigodom određivanja onog fiksnog dijela plaće, koji je općina davala takvom notaru. Međutim, svakako treba naglasiti ove dubrovačke odredbe po kojima za određene poslove, posebno za pronalaženje građe koju će privatne stranke koristiti, notaru ne pripada nikakva naknada, jer, takve su odredbe bile od nesumnjivog značenja za opći režim i uslove korištenja građe u privatne svrhe. One su te uslove činile povoljnijima.

Za korištenje notarskih spisa u privatne svrhe važno je nadalje spomenuti i nekoliko odredaba Dubrovačke Republike iz sredine XV st.

U prvoj se odredbi kaže kako treba doskočiti zlim namjerama, te otklanjati štete, nezgode i skandale, koje mogu uzrokovati zlonamjerni ljudi. Povod i predmet vidi se iz dispozitiva tog propisa koji određuje: Ni jedan Dubrovčanin ne smije ubuduće učiniti darovanje inter vivos

²⁶³ Bogišić B. — Jireček K., n.d. str. 221, lib. VIII cap. XC.

²⁶⁴ Solovjev A., n.d. str. 114.

²⁶⁵ Isto, str. 115.

neke nekretnine, osim putem dubrovačke notarije ili kancelarije, kada se nalazi u Dubrovniku ili na području njegovog distrikta. Ako se pak nalazi izvan toga područja, gdje se ne može naći notara, kao npr. u Bosni ili u drugim zemljama zaleđa i sličnim mjestima, mora to darovanje učiniti pismeno i vlastoručno, ako zna pisati; ako pak ne zna pisati neka to napiše njemu povjerljiva osoba s tim, da tu darovnicu potpišu pet dobrih i prikladnih svjedoka — jamaca. Drugačije napisane darovnice bez ikakve su vrijednosti²⁶⁶.

U drugoj se odredbi, iz 1460. god., opet aludira na izvjesne zloporabe koje mogu nastati u vezi s notarskim i kancelarskim ispravama, a u vezi s pitanjem njihovog brisanja — poništavanja. Određuje se, da se nijedna notarska ili kancelarska isprava ne može smatrati »pro cassa sed pro viva«, ako nije brisana — poništena od notara u notariji ili od kancelara u kancelariji grada Dubrovnika, te ako se ne vidi iz bilješke, napisane rukom notara ili kancelara, uz tu ispravu, kada je i zašto ta isprava brisana — poništena²⁶⁷.

Treća je odredba, iz istog vremena, naročito zanimljiva s gledišta uslova za efektivno i ekspeditivno korištenje građe u privatne svrhe. U njoj se naime konstatira kako su dubrovački notari mnogo zaposleni, pored ostaloga i time što moraju ići na rasprave suda za sporove o pokretnoj imovini, radi obavljanja službenih poslova. Utvrđuje se kako to zapravo nije potrebno da ih se tamo angažira, jer se na tom sudu i ne presuđuju pitanja, koja nisu fiksirana javnom ispravom. Osim toga, ako notari odlaze na te rasprave »sa svojim knjigama«, onda to stvara velike neprilike »svim osobama« koje imaju i žele obaviti određene poslove u notarijatu. To je nezgodno, nastavlja odredba, i za »našu Sinjoriju«, jer, pošto je jedan notar najveći dio vremena zauzet poslovima u Malom vijeću, a drugi notar svakog dana zauzet kod suda za građanske parnice, to je onda notarski ured skoro stalno zatvoren, što je od velike štete po interese svih osoba koje imaju da obave svoje poslove u notariji. Stoga je određeno da u spomenutim sudskim procesima notare moraju zamjenjivati dubrovački kancelari, osim u slučajevima kada sud baš izričito zahtijeva da mora doći sam notar, pa će tako otpasti navedene poteškoće u radu notarskog ureda, on ne će biti skoro stalno zatvoren, te će stranke moći lakše i brže da obavljaju sve poslove u tom uredu²⁶⁸.

Od daljnjih odredaba koje su slijedile kroz XV st. i početak XVI st., potrebno se prije svega zadržati na opširno razrađenoj tarifi za kancelarske i notarske poslove, što ju je Dubrovačka Republika propisala god. 1473.

Ovim se propisom uglavnom ponavljaju tarife određene najprije za kancelarske poslove, u ranije citiranoj »Knjizi svih reformacija«, s tim da se sada i za rubriku »razne isprave« specificira koje su to isprave, a dodaju se i tarife za pisanje presuda i uopće detaljnija tarifa za sudske kancelarske poslove kod suda za građanske sporove. Dodaju se i odredbe za slučaj da dođe do spora o tarifi između kancelara i stranke o visini

²⁶⁶ Liber legum dictus Viridis, cap. CCCCXXXVII.

²⁶⁷ Isto cap. DV.

²⁶⁸ »Croceus liber« ... ch. XII »Quod notarii non vadant ordinarie ad Curiam de mobili«.

naknade za pisanje sudskih spisa, pa se određuje da će te sporove riješiti suci odnosnoga suda. Nadalje, dodane su i odredbe u slučaju spora o tarifi između stranaka i kancelara koji im je pisao isprave o diobama, pa se kaže da će u takvim sporovima odlučiti knez i Malo vijeće. Napokon, i ovom prilikom se spominje da mora postojati tabla, javno objavljena na uvid svakome, a na kojoj su tačno ispisane naknade za sve navedene vrste kancelarskih poslova, čime su stranke zaštićene od nepropisne primjene tarife.

Posebno se zatim u ovom propisu reguliraju i naknade za notarske usluge. Tarifa se navodi redom po vrstama notarskih spisa. I ovdje nalazimo odredbu da za samo traženje notarskih dokumenata iz perioda od zadnjih 20 godina, notar ne dobiva ništa. Za svaku godinu preko toga dobiva po jedan groš. Ako pak stranka naznači godinu, i dokument se nađe u toj godini, notar ne dobiva ništa za posao traženja. Zatim se određuje da notar mora dati svakome, tko to traži, na jednoj pergamentskoj cedulji napisan datum isprave koja stranku zanima, a za taj posao da notar ima pravo naplatiti dva folara. Nadalje određuje se, da autenticirane oporuke moraju notari u roku od 15 dana nakon autentifikacije »metter in scriptis«, i to bez ikakve naplate. Konačno, ako dođe do spora između notara i stranke u pogledu tarife za pisanje isprava koje nisu nabrojene niti spomenute u ovoj tarifi, o tom sporu odlučit će knez i Malo vijeće.

Zatim se u ovom propisu posebno govori o tarifama za usluge koje vrše strankama kancelari suda za krivične parnice. Opet se navodi tarifa redom po vrstama kancelarskih poslova, uz odredbu da stranke ne plaćaju ništa kancelaru za pisanje tužbi o prekršajima i za ispitivanje — pregled takvih spisa. Pored toga i ovdje se naglašava da i ovaj kancelar mora, stranci koja to traži, napisati pergamentsku cedulju s datumom spisa koji stranku zanima, naplativši za taj posao 2 novčića. Ako pak stranka navede tačnu godinu spisa i on je pronađen pod tom godinom, kancelaru ne pripada nikakva naknada. Jednako mu ne pripada nikakva naknada ni za samo traženje spisa koji se odnose na tužbe zbog prekršaja.

Posebno se poglavlje ovog propisa iz 1473. god. odnosi na tarife koje smije da naplaćuje »slavenski kancelar«, tj. kancelar koji piše spise i isprave na narodnom jeziku. Određuje se da ovom kancelaru »di lettera schiava« pripada tarifa »po običaju«, tj. kao i dosada. Nadalje, da on ne mora zapisivati u knjige presude o sporovima do vrijednosti od jednog perpera. No, ako stranka najavi apelaciju protiv takve presude tada mora i takvu presudu »poner in scriptis«. Sve presude o sporovima veće vrijednosti moraju se uvijek zapisati u odgovarajuće kancelarske knjige. Napokon, određuje se ovom kancelaru tarifa za: tužbu, ispitivanje svjedoka, i za presudu. Ako za pisanje presude naplati više od te tarife, presuda je ništava!

Na kraju, ova odredba iz 1473. god. određuje kazne navedenim kancelarima i notarima za slučaj da prekrše ovako propisanu tarifu. Ta kazna je novčana, i razmjerno velika. Uz to se određuje da sve popisane tarife zajedno s predviđenim kaznama za kancelare i notare, moraju biti tačno napisane na tablama. Na jednoj tabli za notare i njihove

usluge, a na drugoj tabli za sve kancelare. Table moraju biti obješene u uredima tih notara i kancelara, a sam knez i Malo vijeće moraju se pobrinuti, da ovo bude što prije izvršeno²⁶⁹.

Iz god. 1510. potječe važan propis, kojim se reguliraju neka bitna pitanja rada notara i kancelara. Određeno je, naime, da notari i kancelari ubuduće ne mogu postupati tako, da najprije zapišu u neke svoje privremene zabilješke, ili na neki »tajni list« izjave stranaka koje sklapaju neku »čistu obligaciju«, ili ugovor o trgovačkom društvu, ili druge obvezne ugovore, ili punomoći, ostavljajući da naknadno, kasnije, izrade takve isprave i upišu ih u javne knjige. Oni moraju takve isprave najkasnije u roku od 3 dana nakon sporazuma stranaka, upisati u potpunom tekstu u javne knjige — »koje može svatko da vidi, i da čita«. Za svaki prekršaj ovog propisa kaznit će se novčanom kaznom od 100 perpera, a sve isprave neupisane u propisanom roku, ne mogu prejudicirati pravima trećih osoba, kojih su isprave ranije propisno upisane. Konačno, upisivanje isprave ne smije biti započeto, a ne dovršeno, već se mora najkasnije kroz tri dana dovršiti²⁷⁰.

Značajna je ova odredba kako po modalitetima koje propisuje za uredno registriranje važnih isprava, za njihovu pravnu valjanost i sigurnije korištenje sa strane interesiranih osoba, a tako isto i po tome, što se i ovdje naglašava temeljni princip publiciteta notarskih isprava, i to univerzalnog publiciteta. Jer, i ovom zgodom je naglašeno da notarske knjige, kao javne knjige svakome stoje na uvid, i svatko ih može da čita.

Ugrožavanje građe privatno-pravnog karaktera, a time i njenog korištenja u privatne svrhe, moglo je nastajati ne samo zbog neurednog rada notarijata ili općinske kancelarije, već i na druge načine. Jedan takav slučaj opisuje dubrovački kroničar Ranjina, pod god. 1381. On opisuje kako su tri plemića htjela zapaliti kuću Marina Dobre Binciola. Jedan od napadača bio je naime dužan napadnutome veliku svotu novaca, pa su napadači, kako kaže Ranjina, htjeli postići »accioche le scritture fusseno in quel impeto abbrusate«²⁷¹. Mogle su te opasnosti nastati i zbog raznih nezakonitih namjera samih notara, van njihove uredovne dužnosti. Po svemu sudeći, o tome se radilo i u slučaju koji također opisuje Ranjina, pod god. 1538. Tamo se kaže kako je dubrovački notar Mario, »de natione Romano«, priredio gozbu grupi domaćih ljudi i stranaca, te kako su gosti tom zgodom bili otrovani. Spomenuti je notar osuđen na dvije godine zatvora »con ferri a piedi«, te na doživotni progon iz Dubrovnika²⁷².

Dubrovačka republika donijela je međutim tokom XIV st. i niz vrlo važnih odredaba koje se tiču korištenja u privatne svrhe cjelokupne građe, a ne samo notarske.

Prije svega treba spomenuti odredbu Velikog vijeća iz 1331. god. u kojoj se konstatira kako u općinskoj kancelariji radi jedan kancelar.

²⁶⁹ Isto, ch. XLII »Ordo super cancellariis et notariis, et solutione scripturarum«.

²⁷⁰ Isto, ch. CXLVII »Ordo pro vocibus scripturarum obligatoriarum et procurarum, que solent dari notariis et cancellariis nostris per speciales personas pro scribendo in actis publicis«. Termin »vox« znači ovdje »consensus«. Tako ga tumači i F. Gundulić, pa sumira ovaj propis: »Notarii et cancellarii nullum consensum in memoriali, vel alio secreto folio describendi causam illum in publico notare possint«.

²⁷¹ Nodilo S., *Annales ragusini*... str. 238.

²⁷² Isto, str. 291.

Usljed malog broja kancelarskih sila dešava se, da stranke same pretražuju knjige, tražeći dokumentaciju koja im treba. Kako time mogu nastati štete po interese drugih osoba, određuje se da treba imenovati i jednog pomoćnika kancelara, pa da nadzor nad strankama bude pravilan, te stranke same ne pretražuju po knjigama²⁷³. Dopunjena je ova odredba novim propisom iz iste godine. U njemu se kaže kako spomenuti pomoćnik kancelara mora lično da traži dokumentaciju u knjigama za stranke, »a ne smije dati ni on ni kancelar knjigu ili katastik u ruke bilo koje osobe radi traženja«²⁷⁴. Daljnja dopuna ovom režimu korištenja došla je novim propisom iz god. 1365. Propisuje da treba imenovati dva posebna činovnika za nadzor nad katasticima. Ti činovnici moraju uvijek biti prisutni kada kancelar iz katastika izrađuje ispravu — izvadak za stranke. Katastik ne može uzeti u ruke sama stranka radi čitanja, već se on mora uvijek nalaziti u rukama spomenutih činovnika za nadzor, ili kancelara²⁷⁵.

Temeljna je međutim i najvažnija, za korištenje građe u privatne svrhe, odredba donesena u prvoj polovici XIV st., a sadržana u »Knjizi svih reformacija«. Evo njenog teksta:

...»quod a modo in antea nostri notarii et cancelarii qui sunt et qui pro tempore futuro erunt, non debeant ostendere alicui aliquam scripturam notarie vel cancelarie, nisi illam scripturam que pertinebit petenti illam, sub pena sacramenti et iperperorum XXV pro quolibet notario et qualibet vice. Et quicumque accusabit aliquem notarium seu cancelarium contrafacientem huic ordini, habeat medietatem pene, si per eius accusam poterit veritas reperiri. Et si aliquis petet aliquam scripturam que videretur sibi prima facie non pertinere, et cancellarius seu notarius non sibi ostendet, vadat ad dominum rectorem et suam curiam ad faciendum illam ostendi sibi, quam scripturam notarius sive cancellarius de mandato domini rectoris et sue curie tunc ostendere teneatur. Verumtamen testamenta, sententie seu vendiciones rerum stabilium et domorum lignaminis et registra instrumentorum que sunt registrata in libro de pergaminis, debeant ostendi cuicumque illa et illa (sic!) videre volenti«²⁷⁶.

Kako vidimo, ova temeljna norma polazi od principa: notari i kancelari ne smiju nikome drugome pokazati kakvu ispravu ili spis iz notarije ili kancelarije, već samo onome, koga se pojedina isprava ili spis tiče, tj. samo onoj osobi na koju se konkretna građa odnosi, sadržavajući prava ili obaveze te osobe. Međutim, taj princip ne vrijedi apsolutno, jer ova temeljna norma uz to kaže, da se određene vrste isprava, i to taksativno nabrojene (tj. oporuke, presude, prodaje nekretnina i registri isprava), koje se nalaze zapisane u pergamentskim knjigama, moraju pokazati bilo kome, tko ih zaželi vidjeti. Dakle, ova taksativno navedena građa podleži režimu neograničenog korištenja u privatne svrhe. Osim toga i za onu ostalu građu, podložnu ograničenju korištenja samo za

²⁷³ Foretić V., n.r. str. 323.

²⁷⁴ Isto, str. 323—324.

²⁷⁵ Isto, str. 325—326.

²⁷⁶ Solovjev A. n.d. str. 91.

neposredno interesirane stranke, postoji mogućnost da bude korištena i od ostalih interesenata. Citirani propis naime predviđa, da osoba kojoj notari i kancelari uskrate korištenje neke građe, može ponoviti svoj zahtjev pred knezom i njegovom kurijom, pa ako oni narede, stranci će se pokazati građa koju želi vidjeti.

Ocjenjujući u cjelini ovu temeljnu odredbu dubrovačkog zakonodavstva, treba reći da ona odražava dosta liberalan režim korištenja, koji se među ostalim opisanim primjerima najviše približava sijenskom primjeru maksimalne liberalizacije korištenja građe iz konca XIII st. Iako je ovaj propis donesen u Dubrovniku nakon »zatvaranja Velikog vijeća« i utvrđenja čvrste vlasti dubrovačke vlastele, on svakako predstavlja vrlo zanimljiv primjer liberalizacije korištenja građe. Ipak, uza sve te činjenice, kao i one što proizlaze iz logičnog tumačenja citiranog zakonskog teksta, za namjere dubrovačkog zakonodavca vrlo je zanimljiva stilizacija naslova ovog zakona. On naime glasi: »De scripturis non monstrandis per cancelarios«. Kad bi se po naslovu sudilo, reklo bi se da je težište ove zakonske norme na ograničavanju korištenja, a ne na slobodi korištenja; proizlazilo bi, da je ratio legis u ograničavanju, a ne u širenju slobode korištenja građe. Da li je do ovakve stilizacije naslova zakona došlo uslijed toga, što je donošenju zakona prethodio režim veće širine neograničenog korištenja građe, ili je do njega došlo uslijed nespretne stilizacije sa strane kancelara, to je teško sa sigurnošću utvrditi. Karakteristično je svakako da i dubrovački pravnik Sigismund Đorđić, početkom XVI st., sumirajući tekst ovog zakona, čini to na temelju njegovog naslova, a ne samog teksta²⁷⁷. Isto tako postupa i poznati dubrovački pravnik Frano Gundulić, u drugoj polovici XVI st. pri izradi sumarija za ovaj zakonski propis²⁷⁸. U svakom slučaju prije svega je važan sam tekst ovoga zakona, a on, kako smo već naglasili, odražava jedan dosta liberalan režim korištenja građe u privatne svrhe, režim, kojim se dubrovačke statutarne odredbe odlikuju pred statutima ostalih dalmatinskih gradova.

I u Dubrovniku su dakako tajni spisi isključeni od korištenja u privatne svrhe. Vidi se to iz niza odredaba u samom statutu iz god. 1272. Tako npr. iz zakletvi što ih pri nastupu svoje funkcije polažu općinski advokati²⁷⁹, ili npr. iz zakletvi što ih polažu članovi Velikog i Malog vijeća²⁸⁰. Razgranati poslovi ove naravi u Dubrovačkoj republici, tražili su da se ovim pitanjima poklanja sve veća pažnja, kako je to već rečeno u izlaganju o korištenju građe u službene svrhe, pa je iscrpnije regulirano pitanje vođenja i korištenja tajnih spisa²⁸¹. Sankcije protiv

²⁷⁷ Vidi bilješku br. 85. Đorđić to ovako sumira: »Carte et instrumenta non sunt ostendenda nisi ei cui pertinent: his exceptis«.

²⁷⁸ Solovjev A., n. d., str. 222.

F. Gundulić sumira ovako:

»De scripturis per cancellarios non monstrandis.

Scripturae notariae vel cancellariae a notariis et cancellariis nemini ostendenda. Limita nisi ad petentem pertinent, quo casu ostendi potest. Scriptura primo aspectu ad petentem non pertinens ipse vadat ad Rectorem, et eo mandante ipsa, a notario ostendatur. Secundo limita regulam de qua supra n° 1 non procedere in scripturis testamentorum, sententiarum, venditionum et instrumentorum, quae registrata sunt in charta, quae unicuique ostendenda sunt«.

²⁷⁹ Bogišić B. — Jireček K., n. d. str. 31.

²⁸⁰ Isto, str. 29.

²⁸¹ Isto, str. 230.

prekršitelja bile su vrlo stroge. I o tome je već ranije bilo riječi, a ovdje možemo dodati još dva primjera iz zapisa dubrovačkog ljetopisca Nikole Ranjine. Pod god. 1483. on nam bilježi kako je N. Palmotić uhapšen, jer da se u Hercegovnom dogovarao s Turcima o predaji grada Stona Turskoj. Pogubljen je stoga u atrijumu kneževe palače u Dubrovniku, a pri osudi se naglasila krivnja, što je kao poslanik u Turskoj više puta »havesse parlato de piu secreti de fatti de Ragusei«²⁸². Pod god. 1486. zbog slične stvari pogubljen je i N. Resti, o čijoj su veleizdaji Firentinci dojavili dubrovačkoj vladi. Konfiscirana su i obiteljska dobra njegove obitelji, a sinovi su mu izagnani time, da pod prijetnjom smrtno kazne ne mogu stanovati ni na području Dubrovačke republike ni na području Turske²⁸³.

Kao i drugdje, tako su i u Dubrovniku uz notarske spise bili sudski spisi najvažniji izvor za korištenje u privatne svrhe. Takvo korištenje sudskih spisa bilo je slobodno. Među ostalim, to se najbolje vidi iz brojnih propisa o sudskom postupku, te prava koja su u tom postupku data strankama, da mogu imati uvid u sve podneske protustranaka, radi obrane svojih prava. Posebno je to garantirano u apelacionom postupku. Takav postupak ne bi bio moguć, kada stranka koja ulaže apelaciju ne bi mogla da se koristi spisima prethodnog sudskog postupka. Odatle i odredba iz god. 1445. kojom se regulira apelacioni postupak, a u kojoj se među ostalim određuje: tužena stranka ima pravo da kod kancelara čita i ispituje podnesak tužitelja, te da si dade izraditi kopiju tog podneska ako želi; isto tako i tužitelj ima isto pravo u pogledu podnesaka tuženoga; nakon presude suci moraju narediti da se ona zapiše, a uz nju da se registriraju i svi podnesci stranaka, pa da sve bude pismeno fiksirano; uz to, regulira se i pitanje naknade kancelarima za pisarske usluge što ih vrše strankama²⁸⁴.

Jednako je zanimljiv i propis iz god. 1504. On polazi od konstatacije da je bilo slučajeva postojanja nekih razlika između teksta presude napisanog na konceptu neposredno nakon završetka sudske rasprave, i onog teksta presude koji je kasnije kao čistopis upisan u knjigu sudskih presuda. Osim toga da je bilo i nekih nezgoda i nepravilnosti u pogledu drugih spisa što ih sudski kancelari ili notari pišu parbenim strankama. Stoga je određeno: ako se ubuduće ustanovi da je neka presuda sudaca za civilne sporove upisana u knjigu presuda na način, da se upisani tekst razlikuje od onoga zapisanog na »listu«, na kojem je najprije bila zapisana i iz kojega je proglašena, pa se stoga takva presuda bude morala brisati, kancelar koji je to skrivio plaća sucima njihove troškove izrečene presudom; isto toliko plaća još i općini, ako bude uložena apelacija protiv te presude; nadalje, plaća strankama sve parničke troškove, a stranci na čiju je štetu presuda brisana, plaća onoliko koliko odredi Dubrovački senat; uz to plaća još novčanu kaznu općini u iznosu od 25 perpera, a osuđuje se i na jedan mjesec zatvora. Konačno ovom je odredbom zabranjeno kancelarima i notarima suda za civilne sporove, da oni

²⁸² Nodilo S., *Annales ragusini* ... str. 267.

²⁸³ Isto, str. 269.

²⁸⁴ *Liber legum* ... dictus Viridis, cap. CCCLVII.

pišu strankama razne spise²⁸⁵. Ovakvi su poslovi povjereni drugim kancelarima i notarima u Dubrovniku, kako bi se osigurala korektnost rada sudskih kancelara i njihova nepristranost.

Na kraju treba reći da je i u Dubrovniku bila vrlo raširena i organizirana praksa javnog proglašavanja zakona, važnijih odredaba i uopće mnogih važnijih pravnih akata, kojih je javno proglašavanje, uz ostalo, mnogo pomagalo građanima, da budu s njima upoznati, pa da ih kasnije mogu iskoristiti u privatne svrhe, za obranu svojih prava, kada im to zatreba. Bila je to, dakle, jedna mjera koja je utjecala na olakšavanje korištenja građe u privatne svrhe. To je vrlo raširena mjera i nalazimo je što na temelju običaja, a što po pisanim propisima, u praksi svih srednjovjekovnih općina. Primjera radi mogli bismo ovdje spomenuti i odredbu iz statuta grada Skradina. Ona određuje da svakom prigodom, kad se mijenja općinska kurija, te izaberu novi općinski suci, oni su dužni narodu pročitati statut, kako bi se svi upoznali s njegovim propisima i ne bi postupali protivno statutarnim odredbama²⁸⁶. Ili npr. u statutu grada Korčule, gdje se određuje, kako se sklapanje ugovora za sve »venditiones, donationes, cessiones, permutationes, recuperationes et obligationes, livellationes et pignorationes rerum stabilium«, ne smije vršiti potajno, već uz prethodno javno oglašavanje s određenim rokom za primjedbe interesenata²⁸⁷. Slično je npr. određeno i u novigradskom zborniku starohrvatskog običajnog prava. U njegovom čl. 22 kaže se, kako je kod prodaje ili zaloga plemenštine obavezna trokratna javna objava tog pravnog posla kroz 30 dana; ako nitko ne prigovori u tom roku, tada vlasnik može svoju plemenštinu slobodno prodati ili založiti²⁸⁸, itd.

Statutarne odredbe grada **Kotora** odlikuju se također brigom, naročito za uredno vođenje notarskih spisa i protokola, pa potom i za korištenje takve građe u privatne svrhe.

Prve vijesti o općinskoj kancelariji u Kotoru bilježe nam sačuvani izvori iz god. 1200. Izgleda da tada baš nije bilo osobitog reda u toj kancelariji, jer se spominje kako su traženi neki dokumenti, pa ih se nije moglo naći²⁸⁹. Međutim u toku XIII st. organizirana je postepeno sve bolje i bolje notarska služba. I ovdje nalazimo propise o posebnim općinskim funkcionerima koji su vršili ispitivanje isprava, prije njihovog konačnog donošenja, dakle srodno radu egzaminatora u drugim općinama²⁹⁰. Da bi se osigurala što sigurnija pravovaljanost isprava, vlasti kotorske općine određivale su i reviziju isprava²⁹¹. Općina je formirala i poseban »caticum«, tj. javnu knjigu u koju su se unosili prijepisi svih dokumenata, da bi se u slučaju gubitka izvornika mogao izdati duplikat. Ako se tekst neke isprave nije slagao s tekstom u katicumu,

²⁸⁵ »Crocus liber«... ch. CXXVIII »Ordo super libellis per cancellarios non faciendis et super sententis registrandis«.

²⁸⁶ Ljubić S., n. d., str. 136, cap. LXXII.

²⁸⁷ Hanel J., Statuta et leges civitatis et insulae Curzulae (Monum. hist. - iurid. Slav. Merid., vol. 1., Zagreb 1877) str. 246.

²⁸⁸ Barada M., Starohrvatska seoska zajednica (Zagreb 1957), str. 170.

²⁸⁹ Sindik I., Komunalno uređenje Kotora od druge polovine XII do početka XV stoljeća (Beograd 1950, posebna izdanja SAN knj. CLXV) str. 108.

²⁹⁰ Isto, str. 103—104.

²⁹¹ Isto, str. 105.

isprava nije važila, a donosilac je bio kažnjen i nikada mu se više nije vjerovalo²⁹². Po kasnijoj odredbi iz god. 1458. katastik se čuvao pod ključevima, koje su držala tri vlastelina kotorska. Kotorski pučani su tražili međutim da se držanje ključeva ovako rasporedi: jedan knezu, jedan kod određenog vlastelina, a jedan kod osobe koju će odrediti mletačka vlada. Međutim mletačke vlasti nisu udovoljile tom zahtjevu, te su odredile: jedan ključ će držati kotorski knez, a druga dva treba da drže određena dva kotorska vlastelina²⁹³.

U pogledu izdavanja notarskih isprava prema notarskim imbrevijaturama vrijedio je određeni red. Svaki je notar bio ovlašten da iz svojih imbrevijatura ispostavi stranci novi otpravak isprave, ako protustranka nema prigovora tome. Kod ovakvog ponovnog izdavanja iste isprave trebalo je paziti na opasnost, da se ne bi novim otpravkom omogućilo podizanje prevarne ponovne tužbe za naplatu već naplaćenog duga. Stranka koja je primala novi otpravak, morala je položiti zakletvu, da će vratiti notar, radi poništenja, onaj prvi otpravak ako se naknadno nađe, kako ne bi istovremeno postojalo više primjeraka iste isprave o dugovanju. U Kotoru je bilo određeno, da biskup mora u svim crkvama javno objaviti gubitak neke isprave, te pod prijetnjom crkvene ekskomunikacije prisiliti nalaznika izgubljene isprave da je vrati vlasniku. Posebno je pitanje nastajalo u slučajevima, kada je trebalo da se izda bilo prvi, bilo novi otpravak iz imbrevijature umrlog ili nekog ranijeg notara. U takvom slučaju trebala je prethodna dozvola suda za izdavanje isprave, a izdavao ih je notar određen od općinske kurije. Taj se notar morao strogo i doslovno držati teksta sadržanog u odnosnoj imbrevijaturi — protokolu²⁹⁴.

U statutu grada **Budve** nema općih propisa koji bi cjelovitije regularizirali korištenje građe u privatne svrhe. Statut se ograničava na to da regulira samo neke određene slučajeve. Tako o posebnom režimu čuvanja knjige općinskog statuta²⁹⁵, uz praksu da moraju postojati dva primjerka statuta potpuno jednakog teksta. Jedan će se čuvati u općinskoj blagajni, a drugi kod suda, da se po njemu sudi²⁹⁶. Ovaj primjerak kod suda pristupan je svakom građaninu, koji mora poznavati statutarne odredbe, jer izričito se određuje: nitko se ne smije ispričavati da ne pozna odredbe općinskog statuta²⁹⁷.

Bilo je izgleda slučajeva nepovlasnog prisvajanja građe, važne za sve građane. Odatle statutarne odredbe kojom se pozivaju svi građani, kod kojih se možda nalaze neki općinski privilegiji, da ih moraju vratiti općinskim sucima²⁹⁸. Uz to, i budvanske se statutarne odredbe osvrću na pitanje čuvanja službene tajne. Određuju naime: tko bude saopćavao javno ono što je izgovoreno ili zaključeno u općinskom vijeću, plaća

²⁹² Isto, str. 106.

²⁹³ Isto.

²⁹⁴ Sufflay M., n. d., str. 102—103.

²⁹⁵ Ljubić S., n. d. str. 45.

²⁹⁶ Isto, str. 6.

²⁹⁷ Isto, cap. VI koji glasi:

»De quelli, che non sanno le usanze.

Ordinemo, che nisun homo non possa scusarsi, che non sa questi statuti, tanto terrier quanto forestier, ma paghi la pena, secondo che havera offeso«.

²⁹⁸ Isto, str. 18.

novčanu kaznu, i nikada ne može biti izabran za nekog općinskog funkcionera²⁹⁹.

I u Budvi nalazimo statutarni propis da notar ne može izrađivati prijepise isprava iz katastika svojih prethodnika, bez naloga općinskih sudaca³⁰⁰. Isto tako i u ovoj općini bila je propisana tarifa za kancelarske usluge, a da se stranke zaštite od protuzakonite primjene te tarife, određeno je da ona mora biti čitko napisana »na velikom papiru«, te izvršena u prostoriji općinske kancelarije³⁰¹.

Zanimljive su i odredbe grada **Zadra** iz XV—XVI st.

I ovdje je bilo dosta problema s određivanjem, a naročito s praktičnom primjenom kancelarskih tarifa, za usluge privatnim strankama. Tako se npr. god. 1422. konstatira, kako su bili nezasitni zahtjevi kancelara pri naplati njegovih usluga (»si facevano paghar inghordamente«). Polovina utrška od tih usluga išla je kancelaru, a druga polovina općinskoj blagajni, pa su na to kancelari počeli naplaćivati dvostruku tarifu od uobičajene, kako bi njima ostalo više. Stoga se traži od mletačkih vlasti u Veneciji, da zabrane takve naplate, veće od propisane tarife. Iz Venecije je odgovoreno: općinska uprava treba da fiksira tačnu tarifu, vodeći računa i o njenoj pravednosti prema svima, pa i prema kancelarima, i ta se tarifa mora zatim poštovati³⁰². No, već god. 1451. ponovno se ističe, kako su tarife za kancelare i notare utvrđene, ali se ne poštuju. Mletačke su vlasti ponovno potvrdile: tarife se moraju poštovati, a svaki općinski funkcioner mora vršiti svoj posao, ne zadirući u poslove drugih³⁰³.

Iz dokumenata od god. 1451. razvidno je vrlo slabo stanje čuvanja građe u zadarskoj općinskoj kancelariji. U dokumentu se, naime, kaže: poslije smrti notara sve autentične isprave i svi njihovi protokoli bili su u prošlosti pohranjeni bez ikakve pomnje i brige u nekim sanducima i ormarima; nitko nije bio zadužen za njihovo čuvanje, pa se s njima manipuliralo po volji korisnika, a na način, da su sve te knjige i spisi vrlo oštećeni i poderani, izvana i unutra, čime su nastale velike štete pojedincima i ustanovama, a i čitavoj zadarskoj općini. Uređena je stoga nova kancelarija s ormarima, u kojima bi se morali čuvati svi ti spisi, postojeći i budući. Općina je zaključila, da općinski kancelar mora svu postojeću građu sakupiti, srediti alfabetski (»per alfabet«), te je pohraniti u spomenute ormare, pod ključem, koji mora držati taj kancelar. Kada netko želi da dobije dokument koji se na njega odnosi (»qualche sua scrittura«), općinski kancelar mora da potraži taj dokument, te, ako stranka to zahtijeva, da joj izradi kopiju »in publica forma«, koju treba da potpiše sudac-egzaminator — »secondo l'usanza«. Za ovakvu kopiju kancelaru se plaća 15 solida, dok se za druge vrste kopija plaća po važećoj tarifi³⁰⁴.

Centralni organi mletačke države u Veneciji odobrili su, da općinski kancelar sredi spise, i da ih čuva pod ključem. Dodali su tome da svu

²⁹⁹ Isto, str. 20.

³⁰⁰ Isto, str. 29.

³⁰¹ Isto str. 69. u propisu iz god. 1552.

³⁰² Ducali della Serenissima Signoria . . . , str. 15—15!

³⁰³ Isto, str. 24.

³⁰⁴ Isto, str. 27—27!

građu treba iskazati u dva jednaka primjerka inventara, od kojih jednoga drži općinski kancelar, a drugoga kancelar zadarskog rektora. Isto je tako određeno da spomenuti kancelari drže po jedan ključ od prostorijske u kojoj se čuva građa³⁰⁵.

Suprotnosti i sporovi između zadarskih plemića s jedne strane, a građana — pučana s druge strane, našle su svog odraza i u pitanjima oko notarijata i korištenja građe.

Početkom XVI st. zadarski su plemići postavili zahtjev, da se zadarski notar bira iz njihovih redova. Mletački državni organi, gradeći svoju dominaciju na ulozu arbitra između spornih strana, nisu u ovom slučaju udovoljili zahtjevima plemića. Odgovorili su, da se nikada nije u Zadru birao notar iz redova zadarskih plemića, pa da se ni sada ne mogu uvođiti »nikakve novotarije«, već da se izbor mora izvršiti kao i ranije³⁰⁶.

Uskoro je međutim došlo do novog spora. Plemići su u svom vijeću donijeli određeni zaključak. Građani su pak htjeli da na taj zaključak odgovore svojim primjedbama, pa su tražili kopiju teksta plemićkog zaključka, što im je međutim uskraćeno. Vijeće deseterice u Veneciji riješilo je spor povoljnije za plemiće, i to na slijedeći način: kada vijeće plemića donese neki zaključak, kojega će proslijediti u Veneciju na potvrdu, ono nije dužno dati građanima kopiju tog teksta, već će zadarski rektor samo saopćiti građanima sadržaj teksta, i to u slučaju ako se odnosnim zaključkom plemića tangiraju interesi građana, a inače im to neće saopćiti. Ako građani smatraju da neki zaključak plemića ugrožava njihove interese, oni mogu dati svoj »odgovor« zadarskom rektoru, koji će ga proslijediti u Veneciju. Ako žele, građani mogu uputiti svoje predstavnike u Veneciju radi rješenja spornog pitanja.³⁰⁷

Svakako je ovaj primjer iz Zadra vrlo očita ilustracija kako klasni odnosi utječu na važno građansko pravo korištenja dokumentacije iz općinske kancelarije.

Nakon nešto opširnijeg opisa statutarnih propisa o korištenju građe u privatne svrhe u razvijenijim gradovima i općinama, odnosno u onim općinama gdje su takvi propisi našli značajnijeg mjesta u statutarnim kodifikacijama, potrebno je tome dodati još i nekoliko najsumarnijih podataka iz propisa nekih manjih općina.

U statutu otoka Brača iz god. 1305. nalazimo također propise o čuvanju službene tajne.³⁰⁸ Osim toga zanimljiva je i odredba iz god. 1431., iz koje su razvidne pritužbe na slab rad općinske kancelarije. Pritužbe su naročito usmjerene na ličnost općinskog kancelara, koji da nije vješt poslu, ne pozna mjesne prilike, a ni jezik stanovništva, pa stoga nastaju razne teškoće i štete stanovnicima.³⁰⁹ Već je u toku ranijih izlaganja naglašeno kako je pitanje pismenosti stanovništva bitno utjecalo na mogućnost efektivnog korištenja građe u privatne svrhe. Dakako da su još veće teškoće nastajale stoga, što kancelari, kao što je to slučaj evo i na Braču, nisu poznavali jezik stanovništva, a nije bilo mogućnosti kao u

³⁰⁵ Isto,

³⁰⁶ Isto, str. 96—96!

³⁰⁷ Isto, str. 105—105!

³⁰⁸ Kadlec K., n. d., str. 17, lib. I cap. V u tekstu zakletve općinskog vijećnika; lib. I cap. VI u tekstu zakletve općinskog kancelara.

³⁰⁹ Isto, str. 122—123. ... »e si stanno li cittadini in grande pericolo delle scritture loro«.

većim gradovima i općinama, da se putem drugog mehanizma, posebno pomoću prokuratora i pravnih zastupnika, u značajnijoj mjeri pomogne privatnicima kada žele da koriste građu u svrhe zaštite svojih prava.

U maloj seoskoj općini otoka **Lastova** nalazimo također nekoliko odredaba. U propisu iz god. 1376. određeno je da ni jedna isprava ni zapis u kvadernima općinske kancelarije nisu valjani, bez potpisa lastovskog kneza.³¹⁰ U drugoj odredbi iz god. 1480. predviđeno je, da se stranci koja želi uložiti apelaciju protiv presude lastovskog kneza, mora odmah izdati kopija presude protiv koje će se uložiti apelacija, i to kopija pod pečatom kneza.³¹¹

U statutarnim odredbama otoka **Raba** nalazimo prije svega propise o čuvanju službene tajne. Tako se npr. općinski vijećnik morao zakleti... »et nullum secretum in consilio dictum alicui personae manifestabo sine praecepto domini comitis vel eius arbensis curiae«...³¹² Slično je predviđeno i u zakletvi općinskog »comercarius«.³¹³ I u tekstu zakletve općinskog notara se također kaže:... »In primis omne secretum, quod scivero, verbis vel literis a domino comite vel iudicibus vel consiliariis in ipso loco constitutis, in nulla parte mundi manifestabo, nisi mihi a dictis dominis esset data licentia«...³¹⁴ Uz to se općinski notar još obvezuje:

- da iz notarskih imbrevijatura drugih notara ne izrađuje isprave, bez dozvole općinske kurije;
- da ne izdaje kopije isprava, bez naredbe općinske kurije, i
- da će u roku od 15 dana izraditi strankama isprave koje one naruče.³¹⁵

Iz opisanih primjera vidimo kako navedene općine reguliraju statutarnim propisima samo neka najvažnija pitanja koja se nešto neposrednije odnose na korištenje građe, unoseći u statutarne kodifikacije samo one odredbe, koje su smatrale osobito važnima, a ostavljajući praktičnim mjerama reguliranje tekuće prakse u svojoj općinskoj kancelariji.

Za grad **Rijeku** nema sačuvane statutarne kodifikacije iz vremena prije XVI st. Iz sačuvanih izvora do tog vremena vidi se ipak, da se u toku XV st. poklanjalo dosta brige pitanju pismenog fiksiranja, osobito određenih vrsti, privatno-pravnih ugovora,³¹⁶ te sudskih presuda.³¹⁷

Živa riječka trgovina u 15. st. razvila je i forme pravnog života. Riječki kancelari — notari obavljaju poslove ne samo za građane Rijeke,

³¹⁰ Radić F., Knjiga o uredbama i običajima skupštine i općine otoka Lastova (Zagreb 1901, Monum hist.-iurid. Slav. merid.), str. 22.

³¹¹ Isto, str. 48—49.

³¹² Inchiostri U.-Galzigna A. G., n. d., str. 397.

³¹³ Isto, str. 400.

³¹⁴ Isto, str. 402.

³¹⁵ Isto, str. 403.

³¹⁶ Zjačić M., Knjiga riječkog kancelara i notara Antuna de Renno de Mutina (Vjesnik Drž. arhiva u Rijeck, sv. III, Rijeka 1955—1956), str. 13.

³¹⁷ Isto, str. 11—12. Propisana je i obaveza proglašavanja presuda na javnom trgu. Što je toliko stradala riječka arhivska građa do 16. st. to treba nesumnjivo u najvećoj mjeri pripisati teškim stradanjima Rijeke od mletačkih napada početkom 16. st. Naročito napadima god. 1509., kada je mletački komandant skoro potpuno spalio Rijeku, pa se zatim pred mletačkim senatom hvalio: »Ne će se više nikada govoriti: ovdje je Rijeke, nego: ovdje bijaše Rijeke«. I naš glagoljaš kroničar zabilježio je o tome, da je bila...« i Rika požgana i vsa Istrija razsuta«... (Hauptmann F., Rijeka, Zagreb 1951, str. 56).

već i za stanovnike obližnjih mjesta: Kastva, Lovrana, Mošćenica, Trsata, Grobnika, Bakra i dr.³¹⁸

U statutu iz god. 1530. nema općih propisa o korištenju građe. Od detaljnih odredaba, koje se neposredno ili posredno odnose na korištenje, ili su mogle znatnije utjecati na korištenje, treba najprije spomenuti propise o ispravama, kao što su propisi o vjerodostojnosti: javnih isprava koje su upisane »in quaterno magno Cancellariae«; isprava izrađenih od notara izvan riječke komune; knjigâ kraljevskih službenika; knjigâ riječkih općinskih funkcionera; knjigâ riječkih bratovština, te knjiga riječkih trgovaca.³¹⁹ Poseban propis regulira pitanje vjerodostojnosti isprava-spisa pisanih »vlastitom rukom« građana.³²⁰ Isto tako i o: ponovnom izdavanju iste isprave³²¹; poništavanju i vraćanju isprave o dugovanju nakon podmirenog duga,³²² te protiv lažnih isprava i spisa.³²³ Krivičnopravni propisi riječkog statuta posebno reguliraju i slučajeve utaje, oštećenja ili uništenja tuđe javne ili privatne isprave ili spisa, te naknade pretrpljene štete vlasniku, kao i o načinu dokazivanja duga, sadržanog u takvim dokumentima.³²⁴ Ovakvu izričitu krivično-pravnu normu rijetko nalazimo u drugim statutarnim kodifikacijama. Konačno, važna je i odredba po kojoj se uz ostale hitne poslove, može u dane službeno određene za praznike, vršiti i prepisivanje i izdavanje isprava »judiciali autoritate«.³²⁵

Drugu važnu grupu čine statutarne odredbe o riječkom općinskom kancelaru. Temeljna je odredba u knj. I čl. 6, koja kancelaru propisuje: da mora »sve spise, kako općinske tako i one privatnih osoba, pomno čuvati u općinskoj kancelariji«; da se pri naplati naknada za svoj rad mora pridržavati statutom propisane tarife; da mora koncem svake godine uredno povezati spise građanskih i krivičnih procesa, uz oznaku godine kojoj pripadaju, da se lakše pronađu kada zatrebaju; da mora naknaditi štetu, koja bi nastala time, što se radi njegove nemarnosti ili lijenosti ne bi mogli pronaći potrebni spisi u općinskoj kancelariji, posebno u slučaju ako se spisi njegovom krivnjom izgube, itd.³²⁶ Posebnim propisom, i vrlo detaljno, utvrđena je tarifa za kancelarske usluge strankama. Za poslove koji nisu taksativno spomenuti, tarifu mu određuje gradski vikar. Isto vrijedi i za slučaj kada kancelar sastavlja i piše ugovore strancima i trgovcima, pri čemu vikar ocjenjuje... »inspecta

³¹⁸ Fest A., Fiume nel secolo XV (»Bullettino della Deputazione fiumana di storia patria, vol. III, Fiume 1913), str. 7 i slijed.

³¹⁹ Herkov Z., Statut grada Rijeke iz god. 1530 (Zagreb 1948) str. 379—380.

³²⁰ Isto, str. 380—381.

³²¹ Isto, str. 397.

³²² Isto, str. 429—430... »et quilibet creditor cui satisfactum fuerit per debitorem debitum contentum in aliqua scriptura seu instrumento publico, teneatur statim soluto debito dictam scripturam seu instrumentum suo debitori restituere incisum seu cancellatum«...

³²³ Isto, str. 494—495.

³²⁴ Isto, str. 484—485, ... »quod si aliqua persona subtraxerit alicui instrumentum ali-quod, vel scripturam publicam, vel privatam, seu inciderit, seu cancellaverit, vel illud instrumentum scripturas habuerit in custodia a Patrono, vel Dominis earum, cadat ad poenam librarum XXV et ultra dictam poenam teneatur ad omne damnus, expensas, et interesse quod quis passus fuerit occasione dictarum scripturarum. Et quod de quantitate debiti contenti in dictis scripturis, seu instrumentis sic ablati, incisi vel cancellati stetur solo juramento creditoris absque aliis probationibus, attenda tamen quantitate de qua juratur, et qualitate facti, et conditione personarum; et hoc sit in arbitrio Domini Capitanei et Domini Vicarii super credulitate«...

³²⁵ Isto, str. 364.

³²⁶ Isto, str. 333—334.

quantitate et qualitate facti et conditione personarum«. Tarifa inače ima posebnu stavku i za davanje na uvid knjiga i spisa.³²⁷ Razrađene krivičnopravne odredbe riječkog statuta predviđaju kažnjavanje i krivičnog djela počinjenog protiv općinskog kancelara, i to za slučaj da ga netko napadne »riječima ili djelima«.³²⁸

Slijedi niz odredaba o čuvanju službene tajne, pa time i tajnih spisa. To je obaveza: gradskih vijećnika³²⁹; sindikâ³³⁰; kancelara³³¹; sudaca³³²; i gradskih procjenitelja.³³³

Cjelokupni propisi riječkog statuta o pravosuđu upućuju stranke na pismena dokazna sredstva, posebno na javne isprave i spise, te potiču korištenje u privatne svrhe baš takvih dokazala. Spomenimo: odredbe o javnim ispravama i javnim spisima kao dokaznim sredstvima, iz druge knjige statuta³³⁴; propis o »knjigama i spisima tužitelja o potraživanju«, kao mogućem dokaznom sredstvu³³⁵; propise koji reguliraju uslove pod kojima isprave pisane »vlastitom rukom« privatne stranke mogu biti priznato dokazno sredstvo³³⁶; propise sudskog postupka o građansko-pravnim parnicama, koji određuju da sud mora ex offo, ili po zahtjevu, stranci dostaviti prijepise podnesaka protustranke³³⁷, i sl. Na sve to se nadovezuju propisi o advokatima³³⁸, kojih je djelatnost također poticala korištenje građe u privatne svrhe, a treba naglasiti, da su u Rijeci i stranci mogli biti pravni zastupnici parbenih stranaka³³⁹. Jednako treba naglasiti, da je i u Rijeci postojala stalna praksa javnog proglašavanja važnijih javnih akata, a statut posebno to propisuje za važnije sudske akte i odluke.³⁴⁰

Što se tiče stranaca, riječki statut usvaja također princip faktičnog reciprociteta, izrazivši ga već i u naslovu čl. 54 knj. II: »Quod illud idem jus servetur forensibus quod forenses servant nostris«³⁴¹. Bila je to praktički važna odredba za privlačenje trgovaca u Rijeku, s jedne strane iz hrvatskog i slovenskog zaleđa, a s druge strane iz drugih hrvatskih luka, kao i onih iz prekomorskih zemalja.

Dodajmo na kraju još nekoliko ilustrativnih primjera iz manjih istarskih općina.

³²⁷ Isto, str. 435—437.

³²⁸ Isto, str. 468—469.

³²⁹ Isto, str. 352, 463.

U knj. III čl. 13 str. 463) se kaže: ... »quod nullus civis, qui est, vel pro tempore erit de consilio terrae fluminis, audeat, neque praesumat revelare, aut manifestare ea, quae gesta sunt in Consilio, seu ordinata, facta, aut dicta, que concernunt statum et honorem Regiae Majestatis, et Serenissimi Principis Domini nostri, et bonum statum terrae fluminis, alicui personae seu aliquibus forensibus, sub poena perpetuae privationis de consiliis terrae fluminis« ...

³³⁰ Isto, str. 345.

³³¹ Isto, str. 333.

³³² Isto, str. 352. Treba spomenuti i propis (str. 332) koji im zabranjuje da pišu pisma upućena »extra terram fluminis«, bez dozvole gradskog kapetana.

³³³ Isto, str. 342.

³³⁴ Isto, knj. II čl. 3, 4, 6, 7, 21, 24, 48, 53.

³³⁵ Isto, str. 365.

³³⁶ Isto, str. 374—375, 380—381, 431—432. Temeljnu normu sadrži propis iz knj. II čl. 14 »De fide danda scripturis de manu propria«.

³³⁷ Isto, str. 346, 372, 375, 376, 377.

³³⁸ Isto, str. 348, 433—434.

³³⁹ Isto, str. 434.

³⁴⁰ Isto, str. 386, 402, 446—447, 511.

³⁴¹ Isto, str. 441.

U statutu općine **Grožnjan** iz god. 1558. određeno je ponajprije, da notarske isprave moraju biti, radi sigurnosti, supotpisane od rektora općine. Nadalje, da notar mora voditi protokol svojih isprava, a ako umre bez nasljednika, imaju se njegovi protokoli pohraniti u kasi, gdje se čuvaju »le scritte dell'università nostra«³⁴². Zatim se notar obvezuje, pod prijetnjom novčane kazne, da na zahtjev stranke mora napisati oporuku »in volgare«³⁴³, a drugom se odredbom propisuje da se oporuke uopće moraju pisati »in lingua volgare«, da bi se izbjegli sporovi³⁴⁴. Slijede i daljnje odredbe o oporukama kao: oporuka se pohranjuje, zaključana i zapečaćena, u uredu općinske kancelarije, u kasi, sve do smrti oporučitelja, jer je u protivnom nevažeća; kancelar nipošto ne smije otvoriti ni objaviti oporuku prije smrti oporučitelja, pod prijetnjom novčane kazne³⁴⁵; po smrti oporučitelja notar objavljuje oporuku, sačinjava o njoj javnu ispravu, te je dužan da u roku od 15 dana obavijesti sve nasljednike i ovlaštenike; isto vrijedi i kod izvršenja kodicila³⁴⁶.

Posebnom statutarnom odredbom propisano je, da se kod kupnje nekretnina ili sklapanja ugovora o zamjeni, darovanju ili drugih ugovora o nekretninama, moraju ti pravni poslovi u roku od jednog mjeseca javno objavljivati, na znanje svima. Notar ili kancelar ne može sačiniti javnu ispravu o tim poslovima, ako nisu uredno izvršene i protekle spomenute javne objave, i ako nisu protekle bez prigovora trećih osoba³⁴⁷.

Jednako je posebnom statutarnom odredbom regulirana i tarifa za usluge koje općinski kancelar vrši strankama. Uvodno se u tom propisu ponajprije naglašava opravdanost plaćanja naknade za rad kancelara, pa se kaže: »Kako se priliči i kako je pravedno da dobije nagradu onaj tko se trudi, i kao što je nepravedno prisvojiti tuđi trud, tako isto poštenje traži, da onaj koji radi ne dobije više nego što mu pristoji«. Stoga, da se izbjegnju mogući sporovi, propisuje se detaljna tarifa za razne kancelarijske poslove, kako u civilnim tako i u krivičnim poslovima³⁴⁸.

Srodni su propisi i u statutu **Dvigrada** iz druge polovice XIV st. U njima nalazimo odredbu po kojoj općinsko vijeće mora pronaći »dobrog i prikladnog kancelara«, koji će voditi općinsku kancelariju, te »qui scribat necessaria quecunque, tam comunis quam singularis persone«³⁴⁹. Precizirajući dužnosti notara određuje se, da on mora u roku od 15 dana u javnoj formi redigirati dokument naručen od stranke, i predati ga stranci, a ova je dužna u roku od daljnjih 15 dana platiti notar u naknadu za njegov rad³⁵⁰. Od posebne je važnosti bio propis iz člana 129. U njemu se najprije konstatira, kako su raniji kancelari, po isteku svoje funkcije, odlazeći iz Dvigrada odnosili sobom izrađene imbrevijature, na veliku štetu stranaka. Propisuje se stoga, da ubuduće oni moraju uredno upisati sve pravne poslove u knjigu imbrevijatura, pored toga

³⁴² Klen D., Statut Grožnjana... sv. VIII—IX, str. 232.

³⁴³ Isto, str. 213.

³⁴⁴ Isto... sv. X, str. 203.

³⁴⁵ Isto, str. 203.

³⁴⁶ Isto, str. 205.

³⁴⁷ Isto, sv. VIII—IX, str. 221—222.

³⁴⁸ Isto, str. 229—230.

³⁴⁹ Zjačić M., Dvigradski statut («Vjesnik Hist. arhiva u Rijeci», sv. VI—VII, Rijeka 1961—1962), str. 245.

³⁵⁰ Isto, str. 276.

što i strankama moraju izraditi odgovarajuće isprave. Knjige se moraju čuvati u općinskoj kancelariji, a stranka koja izgubi ispravu, moći će zatražiti, da joj se iz imbrevijatura izradi kopija³⁵¹. U kasnijoj odredbi iz god. 1441. spominje se kako jedan kancelar nije izvršio spomenutu naredbu, tj. nije uredno vodio knjigu imbrevijatura. Zbog toga je kažnjen novčano, uz nalog da u datom roku naknadno izvrši sve potrebne upise u registar, pa tako naknadi sve što je propustio da upiše, bilo za privatne stranke bilo za općinu³⁵².

I u ovoj je općini posebnim propisom regulirana tarifa za kancelarske poslove time, što su tarifni stavovi obračunati »pro imbreviando et extrahendo«. Tarifa je razrađena prema vrstama poslova, a značajno je što određuje, da za spise i zapise u krivičnim stvarima kancelaru ne pripada nikakva naknada³⁵³.

I terminacije za **Barban-Rakalj** iz god. 1556. i 1557. također se bave pitanjem tarife za rad kancelara. U prvoj se konstatira kako je ranije tarifa bila »troppo ingorda«, a uz to i protivna »običaju«. Stoga se tačno fiksira takva tarifa, redom po vrstama kancelarskih poslova. Naglašava se kako tarifa vrijedi za zapis u kancelarsku knjigu. Ako pak stranka hoće uz to i otpравak u obliku javne isprave, tada za to plaća još polovicu od navedene tarife. No, stranka se ne smije prisiljavati da naruči izradu takve isprave³⁵⁴. Drugom je terminacijom detaljno razrađena tarifa za kancelarske poslove u krivičnim stvarima³⁵⁵.

Kakvi su se sve problemi javljali u praksi notarske službe, i u njenim odnosima prema kancelarskoj službi, pokazuje nam zanimljiva naredba od god. 1537. s područja općine **Labin** u Istri. Bilo je naime ustanovljeno da su neki labinski notari »pisali i izrađivali isprave, inventare, presude i druge javne spise« tj. da su vršili poslove koji spadaju u djelokrug općinske kancelarije. Uz to ih se okrivljuje da su protokole takvih zapisa držali »u tajnosti«, pa ih interesirane stranke nisu mogle naći u općinskoj kancelariji, kao što bi bio red — »et uti nequeunt de iuribus suis contra ipsos actos per eosdem notarios confectos«. Stoga se određuje: ubuduće notari mogu pisati samo oporuke, a sve ostalo izrađuju i pišu kancelari labinske općine; sve što bi notari napisali od tih kancelarskih poslova nevažeće je i ima se poništiti³⁵⁶. U ovom se propisu i njegovu obrazloženju dosta govori o interesima »jadnih stranaka«, ali je prvenstveno bio u pitanju rivalitet između notara i kancelara, i njihovo otimanje oko vršenja određenih poslova, pa i oko naplate usluga strankama. Stranci — kancelari, što su ih u Labin dovodili stranci — knezovi poslani iz Venecije da upravljaju labinskom općinom, nastojali su da što više isključe od spomenutih poslova i prihoda — domaće labinske notare. Ovaj labinski primjer zapravo je dio šire akcije mletačkih vlasti, koje nastoje da u Istri suzbiju, naročito notarsku službu na hrvatskom jeziku i glagoljskom pismu, odnosno da je bar ograniče na samo pisanje

³⁵¹ Isto, str. 277.

³⁵² Isto, str. 292—293.

³⁵³ Isto, str. 289—290.

³⁵⁴ Klen D., Dopune objavljenim kodeksima loredanskih terminacija za Barban i Rakalj (»Vjesnik Hist. arhiva u Rijeci«, sv. VI—VII, Rijeka 1961—1962), str. 325.

³⁵⁵ Isto, str. 327—328.

³⁵⁶ De Franceschi C., Statuta communis Albonae (»Archeografo triestino«, vol. IV, ser. III, Trieste 1908), str. 228.

oporuka³⁵⁷. Hrvatski glagoljski notarijat bio je još od 13. st. razvijen i u Istri, a posebno na području Hrvatskog primorja³⁵⁸.

Završit ćemo nizanje ilustrativnih primjera prikazom statutarnih odredbi istarske općine **Buzet**, prema njenom statutu iz god. 1435. U ovom slučaju navest ćemo sve odredbe ukoliko se, ma i sasvim posredno, odnose na korištenje građe u privatne svrhe. Evo tih odredaba: o dužnosti notara da strankama piše isprave, i dužnosti stranaka da notaru plate za njegov trud³⁵⁹; o kazni za notara koji napiše lažnu ispravu³⁶⁰; o kažnjavanju onih koji dadu sastaviti lažnu ispravu³⁶¹; o kazni za podnošenje lažnih isprava sudu³⁶², te o kazni za nanošenje uvrede notaru³⁶³.

* * *

Opisani primjeri korištenja građe u privatne svrhe pokazuju nam, da u srednjovjekovnom periodu s ovog aspekta korištenja treba zapravo lučiti dvije osnovne grupe građe.

S jedne strane to je građa vladara, knezova, gospoštija i sl., a s druge strane je građa slobodnih, odnosno u većoj ili manjoj mjeri autonomnih gradova.

Prva grupa građe nastajala je prvenstveno kao izvor dokumentacije za obranu i unapređenje dinastičkih ili gospoštijских interesa, i užeg kruga njihovih nosilaca. Za takve interese ona se prije svega koristi, sa strane svojih vlasnika. Njeno korištenje i u službene svrhe, raznih organa odnosnih vladarskih ili gospoštijских teritorija, bilo je ograničeno i vezano uz dozvolu vlasnika. O njenom korištenju u privatne svrhe drugih osoba jedva se može govoriti, a i u tim izuzetnim slučajevima apsolutno je pravilo, da je za takvo korištenje potrebna dozvola vlasnika ili njegovih najbližih odnosno najbližih organa i ovlaštenika.

U mnogome je drugačija situacija kod druge grupe građe. Slobodni i autonomni gradovi nastajali su kao svojevrсни ekonomsko-društveni i politički organizmi feudalne epohe. Bitna je oznaka ovih srednjovjekovnih komuna, da su one »zajednice ljudi« (»universitates hominum«) povezanih određenim ekonomsko-političkim interesima, kojih je egzistencija neodvojiva od postojanja, čuvanja i zaštite određenih gradskih

³⁵⁷ Kako je npr. u Draguču tekao ovaj proces v. Štefančić Vj., Glagoljski notarski protokol iz Draguča u Istri (»Radovi Staroslovenskog instituta«, knj. 1, Zagreb 1952), str. 102.

³⁵⁸ Strohal R., Nekoliko riječi o hrvatskim glagoljskim notarskim knjigama i o glagoljskim ispravama (»Vjesnik hrv. arheol. društva«, n. s., sv. XI, Zagreb 1911), str. 4—12. Autor donosi i popis (str. 4—8) »notara, kancelira, svećenika, javnih pisara, žakana i dijaka«, koji su pisali glagoljske isprave u razdoblju od 14.—18. stoljeća.

O hrvatskom glagoljskom notarijatu na otoku Krku v. Štefančić Vj., Glagoljski rukopisi otoka Krka (Zagreb 1960, Izd. JAZU, djela knj. 51), str. 18—20. Za razdoblje od god. 1100—1815. autor je utvrdio 120 glagoljskih pisara javnih isprava.

³⁵⁹ Zjačić M., Buzetski statut (»Vjesnik Hist. arhiva u Rijeci i Pazinu«, sv. X, Rijeka 1964—1965), str. 197.

³⁶⁰ Isto, str. 151.

³⁶¹ Isto.

³⁶² Isto.

³⁶³ Isto, str. 154. Tekst glasi: »Ako neka osoba rekne notaru: »krivotvorac«, ili »saočinio si lažnu ispravu ili lažni spis«, ili sličnu uvredu, neka plati deset malih libara, koje treba podijeliti među buzetskom i mletačkom općinom, osim ako bi taj notar bio zbog toga javno poznat ili ako bi mu to dokazao«.

prava i slobodina. Bitni sastavni dio tih općinskih prava i sloboda, su ponajprije izvjesna opća prava i slobode skoro svih članova komunalne zajednice, a zatim i posebna prava i ovlaštenja određenih društvenih slojeva komune. Zaštita općih i pojedinačnih interesa i prava nerazdvojna je cjelina. Dokumentacija koja nastaje životom komune mora služiti takvoj zaštiti, pa iako ne potpuno, ali svojim pretežnim dijelom, ona mora služiti svim ili najvećem broju članova komunalne zajednice. Ova dokumentacija po pravilu, ne može biti ograničena da služi samo jednom ili užem krugu korisnika.

Govoreći o korištenju građe u privatne svrhe zadržali smo se na primjerima iz zakonodavstva i prakse komuna, jer je u njima ovaj vid korištenja dolazio do većeg izražaja. Primjeri se dakle odnose na slobodne ili autonomne komune, a ne odražavaju opće stanje režima korištenja građe u srednjem vijeku.

Prema tome uvodno je rečeno, da je korištenje građe u privatne svrhe drugi najosnovniji vid korištenja građe, ali to vrijedi za komune, a ne na čitavom državnom području. U komunama je i korištenje građe u službene svrhe bilo slobodnije i bolje organizirano negoli na ostalom teritoriju, a korištenje građe u privatne svrhe se praktički u trajnijoj i značajnijoj mjeri uglavnom samo u komunama i očitavalo. Za veliki dio građe u komunama je jednak tretman kod oba vida korištenja, tj. i korištenja u službene svrhe i onog u privatne svrhe. I mjere, ranije opisane a usmjerene unapređenju izrade, čuvanja i pripreme građe za korištenje zajedničke su, i donošene su — što je često izričito naglašeno — u interesu oba vida korištenja.

Analizirajući opisane primjere prema statutarnim propisima i praksi srednjovjekovnih komuna, jasno se uočava da režim korištenja građe u privatne svrhe počiva na pravnom statusu građana i obimu njihovih osobnih prava.

»Iura communitatis (civitatis)«, kako je već ranije naglašeno, dobrim su dijelom »iura civium«. Osnovno je u tim pravima: garantiranje imovine građana i općinske imovine; određeni režim slobodnog bavljenja trgovinom i obrtom; samostalnost u primanju novih građana komune, i samostalna sudbenost. Sva su se ta najosnovnija prava stapala u jedan izuzetni položaj komune u odnosu na suverena datog državnog teritorija, i u odnosu na stanovnike ostalog državnog teritorija istog suverena.

Ekonomska osnova ovih »iura civium« je opći poslovni interes. Taj poslovni — trgovački interes je osnova egzistencije cijele komune, dakle i vladajućih, koji stoga moraju ostalim građanima osigurati onaj obim osobnih prava, koji diktira taj i tako značajan poslovno-trgovački interes. Njega mora da zaštite kako *lex municipalis*, tako i *consuetudo civitatis*, *usus civitatis*, *pacta* i *judicata*.

Jedno od glavnih prava građanina sastoji se u tome, da mu njegov grad pruža pravnu zaštitu gdje god se on nalazio. Osnovno je njegovo pravo — pravo na zaštitu njegovih interesa. Svaki je građanin ovlašten, i mora biti ovlašten, da brani svoja prava. Kao što općina brani svoja prava, tako i pojedinci moraju da brane svoja prava, jer, u interesu cjeline, oni ih se i ne mogu odreći.

Spomenuta zaštita obuhvata: zaštitu prava građanina prema drugim građanima; zaštitu istih prava prema strancima, i obratno; zaštitu prava građanina prema općini, i obratno. Kad se nekom novom pripadniku komune podjeljuje »civitas«, on je dužan »iurare fidelitatem«, i obavezati se na snošenje općinskih tereta, pa da postane sudionik građanskih prava i korisnik pravne zaštite koju pruža komunalna zajednica. Jedna je od glavnih prerogativa komune, jedan od glavnih sastavnih dijelova pojma »libertas civitatis«, da podjeljuje građanstvo, i to po slobodnoj diskrecionoj ocjeni svojih nadležnih organa.

Na pitanje dokle su sezala u detaljima sva ovlaštenja građana u pojedinim komunama u pogledu zaštite njihovih osobnih prava, nemamo u pisanim izvorima uvijek i u svakom pojedinačnom slučaju izričitog odgovora. Praksa se međutim odvijala po određenim općim principima, koji su proizlazili iz pravnog sistema ove feudalne epohe. Koliko god, u cjelini uzevši, pravna praksa te epohe pokazuje sliku jednog mozaika najrazličitijih pravnih stanja i odnosa, njome su dominirali određeni principi, koji su i sami stvarali takvu šarolikost odnosa, ali koji su određene odnose i uniformno rješavali, i bili su posvuda poštovani.

Jedan od takvih principa jest: da se svatko ima pravo služiti svojim ličnim ovlaštenjima i svim pravima, koja proizlaze iz njegova ličnog statusa, pravima koja njemu lično pripadaju, bez obzira da li i u kojoj mjeri, ostali općinari imaju ista ili slična prava. To je jedan od dominantnih principa. Dosljedno tom principu: svatko mora biti ovlašten da koristi i pisanu dokumentaciju iz koje su razvidna njegova prava. No, iz tog principa logično slijedi dalje: da se svatko koristi samo onom pisanom dokumentacijom, koja govori o njegovim pravima, a ne i onom ostalom koja govori o pravima drugih osoba. Takva praksa prevladava, jer, kako je već naglašeno, svi građani i nemaju ista prava.

Treba ponovno naglasiti važnu činjenicu poslovnog interesa koji je neodložno tražio pravnu sigurnost, i provodio je u praksi. Kad je to jednom pretvoreno u pravni sistem, ovaj živi i razvija se, prelazi u shvaćanja koja također postaju faktor održanja tog sistema, i nezavisno od ekonomske baze na kojoj je nikao, a ponekad i sukobljavajući se s tom bazom i njenim promjenama.

Primjeri koje smo naveli pokazuju nam kako je tekla opća linija razvoja zaštite osobnih prava građana, i njihovih ovlaštenja da koriste odgovarajuću pisanu dokumentaciju za tu zaštitu. Od opisanog sijenskog primjera liberalizacije korištenja iz 13. st., kreće se ta opća linija razvoja prema ograničenjima slobodnog korištenja, koja postaju izrazitija u 15—16 st. Vidjeli smo da je bilo i ranijih izuzetaka u vidu ponekad i vrlo strogih ograničenja. Međutim, spomenuta opća linija razvoja nije time bila bitno narušena, usprkos određenih izuzetaka i povremenih oscilacija. Izlaganje opisanih primjera pokazalo nam je, nadalje, što je sve uslovljavalo takvu opću liniju, pa i njene oscilacije i izuzetke. Jasno se pokazalo da su glavni faktori razvoja bili: ekonomsko-društveni i politički odnosi; obim autonomije komune; ustrojstvo komunalnog mehanizma, te pravno-politički sistem fiksiran statutarnom kodifikacijom pojedine komune.

Koliko god se očitovala raznolikost normi, ipak je praksa vodila u nizu pitanja na istovjetna, ili srodna ili slična rješenja za režim korištenja građe u privatne svrhe.

To se posebno očitovalo za režim korištenja: 1) zakonskih zbornika; 2) notarnih spisa i knjiga, i 3) sudskih spisa. U osnovi za sve ove tri grupe građe prevladavao je princip slobodnog korištenja. I u okviru opisane opće linije razvoja, za ove tri grupe građe i ne opaža se tokom stoljeća porast ograničenja u odnosu na slobodniji režim potkraj 13. st. Dapače, sve razvijenije forme poslovnog — trgovačkog poslovanja, pravnih poslova i tehnike parničenja, učvršćivali su to slobodno korištenje, pa čak i proširivali, u razvojnom procesu od 13. do 16. st.

Vidjeli smo nadalje da i građa čiste privatne provenijencije (trgovačke knjige i sl.) upotpunjuje i proširuje takav režim slobodnog korištenja. U izvjesnoj mjeri dopunjuje ga i praksa depozita privatne građe u općinskim kancelarijama, koja je ponegdje i izričito normirana.

Za navedene tri grupe građe prevladavalo je pravilo da je i stranci mogu koristiti. Takvo pravilo počivalo je na principu faktičnog reciprociteta, prema odredbama statuta, ili prema odredbama međunarodnih ugovora što su ih komune sklapale, predviđajući češće u njima i reguliranje pitanja pravne zaštite svojih građana.

Izvjesna ograničenja koja su ipak postojala za korištenje spomenutih triju grupa građe sastojala su se: od plaćanja naknada za slučajeve kada nije u pitanju samo uvid u građu nego i zahtjev da se izrade prijepisi dokumenata; u određivanju vremenskog roka kroz koji izvjesna građa nije pristupačna korištenju, ali uz taksativnu naznaku vrsti takve građe.

Neka izuzetna ograničenja javljala su se k tome, po pravilu, u manjim općinama, gdje nije bila dovoljno odvojena notarska služba od kancelarske službe, i to one kancelarske službe koja radi za službene potrebe komune. Kako se pak sva građa čuvala u istoj općinskoj kancelariji, to se događalo djelomice, da su se i strože mjere ograničenja, tipične za građu koja služi službenim potrebama, ponekad protezale i na onu građu koja je prvenstveno namijenjena korištenju u privatne svrhe. Prema tome i sama organizacija općinske kancelarije i notarijata, odnosno organizacija načina čuvanja građe, ili stanje u »općinskom arhivu«, moglo je utjecati na stepen slobodnog korištenja građe u privatne svrhe.

Najveća ograničenja, i trajnija ograničenja, su ona što ih postepeno donosi gorespomenuta opća linija razvoja, a odnosila su se na ostale općinske spise. Tu građu ne obuhvaćaju navedene tri grupe o kojima je bilo do sada riječi. Unutar tih ostalih općinskih spisa treba posebno spomenuti: knjige i spise vrhovnih i važnijih organa općinske zakonodavne, sudske i izvršne vlasti, tj. zapisnike raznih općinskih vijeća i važnijih organa (kneza, potestata, providura, blagajnika i sl.); međunarodne ugovore, diplomatsku prepisku, uputstva poslanicima, političke procese i sl., te naročito — tajne spise općine. Ne samo u periodu do 16 st., kojega smo razmatrali, već i kroz slijedećih nekoliko stoljeća, povećavat će se ograničenja korištenja ove građe, a pravni propisi će ih sve preciznije regulirati.

Korištenje građe kao historijskog izvora

Uz korištenje u službene i privatne svrhe i ovaj se vid korištenja građe javlja u srednjem vijeku. Nešto intenzivnije se to očituje u zapadnoevropskim zemljama potkraj srednjega vijeka, ali se ponegdje i ranije javlja. Uklapa se to u opću ljudsku težnju, da i pismeno zabilježi ne samo ono što je »pravno relevantno«, već da ostavi trajnijeg traga, svom kazivanju o životu. Razvijala se ta težnja od kraćih marginalnih ili sličnih bilješki i zapisa, do nešto opširnijih tekstova; od lapidarnog bilježenja suvremenih zgoda i prilika, prema pokušajima rekonstrukcije prošlih zbivanja, pa čak i sve tamo od »stvaranja svijeta«. Uz pomoć usmene tradicije i legendi, koje tako dugo ostaju i glavni izvor i nadahnuće, postepeno se počinju koristiti i pismom fiksirani podaci. Kako se opisana opća težnja pismenog bilježenja događaja povezuje s određenim praktičnim ciljevima, koje se želi postići zapisanim tekstom, tako raste i praksa korištenja spomenutih pismenih podataka, pa djelomično i onih iz isprava, spisa i knjiga.

Iz vladarskih krugova potekle su glavne inicijative ovog karaktera. Ne samo zbog činjenica što su se u tim krugovima nalazili ljudi koji su mogli da pismeno bilježe, i ne samo zato što su raspolagali pisanom dvorskom dokumentacijom, već i stoga što su se ovdje odmah i očitovali spomenuti praktički ciljevi zapisivanja tekućih i prošlih zbivanja. Veličanje vladara i raznih dinasta i gospodara, njihovih djela i zasluga, ugleda i podviga, te panegirici o njihovoj slavi i moći, prožimaju se ilustriranjem njihovih interesa i prava, teritorijalnih i ostalih, stvarnih i željenih. Dinastički i državni interesi osnovna su podloga i poticaj stvaranju ovakvih ljetopisnih i sličnih djela. Ti interesi određuju i obim i način korištenja pisanih dokumenata u takvim djelima.

Na značajne tradicije bizantske historiografske literature ove vrsti, koja cvjeta u prvoj polovici srednjega vijeka, nadovezala se u Evropi osobito već franačka, pa zatim i ostala dvorska, ili dvorovima namijenjena, literatura. Kroz drugu polovicu istoga vijeka dalje se usavršavala, kako u svojim pragmatističkim tendencijama i ciljevima tako u formama i tehnici rada, pripremvši osnove za poznati razvoj novovjeke službene — državne historiografije.

Kakva se briga poklanjala i njenoj dokumentarnoj osnovi, pokazuju nam, uz ostalo, npr. i ranije navedena nastojanja španskog kralja Filipa II. On je u kraljevskom arhivu sabirao dokumentaciju da potkrijepi teritorijalna i ostala prava svoje krune, pa tu građu ni njegovi ministri nisu mogli koristiti bez posebne kraljeve dozvole, no naglašavao je istovremeno, kako se dokumentacija sabire i zato, kako bi osobe zadužene da pišu »historije i kronike« dobile tačnija saznanja o događajima³⁶⁴.

Slične su intencije poticale i brojne druge evropske dinaste i knezove, odnosno bogatije i moćnije obitelji i pojedince. Neke evropske zemlje angažiraju u 15. st. poznatije talijanske humaniste, vješte peru

³⁶⁴ Casanova E. n. d., str. 357—358. U odnosnom tekstu se kaže: ... »que los encargados de escribir la historia y las cronicas, no poseian los conocimientos necesarios para dar una relacion exacta y circunstanciada de los sucesos; que de los papeles recogidos, no se habia sacado relacion ni se tenia entendido lo que en ellos se contenia; y que de las cosas pasadas convenientes al Estado no habia la noticia que convenia para la buena direccion de las presentes«.

i adekvatnom stilu, za historiografski rad³⁶⁵. Spomenimo u tom okviru i nastojanja cara Maksimilijana I, da u Innsbrucku, odnosno u Beču, formira svoj centralni dvorski arhiv³⁶⁶, i njegove brojne poticaje historiografskom radu³⁶⁷. Njegov dvorski historiograf Suntheim, uz ostali rad, proputovao je npr. niz evropskih zemalja tražeći arhivsku građu s podacima za genealoške table Habsburgovaca i drugih njemačkih kneževskih rodova³⁶⁸. Uopće treba naglasiti da su radovi na genealogiji u znatnoj mjeri pojačali interese za arhivsku građu i za njeno korištenje u evropskim zemljama 15—16. stoljeća³⁶⁹. Uz to, ovakvi se radovi, i ne samo genealoški, nego i ostali literarno-historiografski naponi, često najtješnje povezuju ne samo s korištenjem građe u službene svrhe, već i s onim u privatne svrhe, radi obrane i zaštite osobnih i obiteljskih prava. S druge strane i radovi na području geografije i kartografije također su pojačavali interes za arhivsku građu. Osobito u srednjovjekovnim pomorskim državama i centrima, u vezi potreba za izradom pomorskih karata i atlasa, te raznih priručnika za navigaciju³⁷⁰.

Iako su nastala iz određenih praktičkih ciljeva, u većoj ili manjoj mjeri pragmatističko-panegirički intonirana, literarna i historiografska djela ove epohe predstavljaju u svojoj cjelini zanimljiv izvor za historijska i druga istraživanja. Uočavanje i same njihove tendencije već je značajan podatak istraživaču. Mnoga od tih djela donose velik broj podataka nepoznatih nam iz drugih izvora. U mnogima se pak spominje, koristi ili citira, razna arhivska građa koja je kasnije nestala. Ova potonja djela su, naravno, i danas od posebnog naučnog interesa, baš zbog toga što spominju ili reproduciraju arhivske dokumente, ma kako proizvoljno postupali njihovi autori pri odabiranju građe i njenom korištenju.

Obzirom na opisane tendencije i ciljeve ovakvih djela, mogli bismo reći da se ovdje bar djelomično, i ne radi baš o nekoj posebnoj kategoriji korištenja građe, već o jednom svojevrsnom vidu korištenja u službene ili privatne svrhe.

U svojoj cjelini, i s gledišta naših razmatranja, zanimljivija je srodna djelatnost u srednjovjekovnim komunama, iako se nešto kasnije javlja.

I u komunama su počeci ovakve historiografske djelatnosti bili dijelom što potaknuti, a što opet direktno naručeni od vladajućih. Kako se učvršćivala vlast patricijata, tako je to bivalo sve izrazitije. I gradska su vlastela nastojala da pronađu i iskažu: svoje pravavno porijeklo; kontinuitet svoje komune od prastarih municipija; što davnije porijeklo

³⁶⁵ Löher F., *Archivlehre* (Paderborn 1890), str. 117—118. Iscrpniji pregled ranije a posebno humanističke historiografije u evropskim zemljama daje: Fueter E., *Storia della storiografia moderna*, vol. I (Napoli 1944), i tamo navedena literatura za pojedine zemlje. Kroz 15. st. i na prelazu iz 15. u 16. st., u mnogim zemljama, sve je veći broj autora poznatih djela, izrađenih i korištenjem arhivske građe, kao npr.: Ph. Commines (o. 1447—o. 1511) u Francuskoj; P. Martire (1457—1526) u Španiji; Th. More-Morus (1478—1535) u Engleskoj itd.

³⁶⁶ Bittner L., *Gesamtinventar des wiener Haus-, Hof- und Staatsarchivs*, Bd. 1 (Wien 1936), str. 12, gdje se spominju carske naredbe od 10. II 1501. i 9. I 1512. god. O takvim nastojanjima, ali iz fiskalnih razloga, potkraj 15. st., vidi i: Tille A., *Zum Versuch, unter Maximilian I. ein Reichsarchiv zu schaffen* (»Mitteilungen d. Instituts f. österr. Geschichtsforschung«, Bd. XXII, Innsbruck 1901, str. 296—298.

³⁶⁷ Löher, F., n.d. str. 117.

³⁶⁸ Isto.

³⁶⁹ O historiji genealogije u evropskim zemljama od 13. st. nadalje v. Isenburg W. K., *Historische Genealogie* (München—Berlin 1940), str. 18 i slijed.

³⁷⁰ U pogledu pomorskih karata v. Nordenskiöld A. E., *Periplus* (Stockholm 1897).

privilegiranog položaja komune prema okolnim teritorijama, te isto takvo porijeklo svog privilegiranog položaja unutar komune prema drugim društvenim slojevima; posjedovanje dijelova vangradskog teritorija od što starijih vremena, ili čak ab immemorabili; valjan posjed drugih teritorija i »fidelitas« njihovih stanovnika; faktičke i pravne naslove za razna druga ovlaštenja i privilegije, i sl. Uporedo s tekućom, službenom i privatnom, praksom da se mnogi od tih ciljeva i želja nastoje ponekad potkrijepiti i lažnim ispravama³⁷¹, u gradskim se kronikama i ljetopisima literarno variraju često isti ciljevi i želje. Sve te tendencije nisu dakako uvijek tako očite ni jasne, pogotovo kada su isprepletene tolikim legendama i pričama, ili začinjene svakovrsnim detaljima, prepisanim odlomcima iz starijih zapisa, te općim shvatanjima svoga vremena, vjerovanjima, tradicijama i običajima. Jer, nisu samo spomenute tendencije davale poticaja ovom literarnom radu. Ne manju ulogu imali su pri tome: »honor civitatis«, »amor patriae«, te »consuetudo« i »usus civitatis« u širem smislu, i sve ono što se željelo naglasiti kao privrženost svojoj zajednici (»universitas hominum nostre civitatis«) i kao razliku ili prednost prema drugim komunama.

Što je vlast gradskog patricijata bivala čvršća i ekskluzivnija, to je službena inicijativa za pisanje gradskih kronika bila određenija i organiziranija. Klasičan je primjer Venecija. I suviše je bilo osjetljivih pitanja politike i postupaka mletačke Sinjorije, u unutarnjim i vanjsko-političkim poslovima, a da bi pismeno bilježenje, i slavni i onih drugih zbivanja, ona preputila slobodnom nahođenju svojih građana, pa makar to bili i članovi vladajućeg patricijata.

Razmjerno je znatan broj mletačkih kroničara u razdoblju od 13. do 16. stoljeća. Ističu se: Marin Sanudo il vecchio-detto Torsello, Martino da Canale, Pietro Giustinian, čuveni Andrea Dandolo, Giacomo Caroldo, Nicolò Trevisan, Lorenzo de Monaris, Domenico Malipiero, Pietro Delfino, Marcantonio Coccio-Sabellico i dr., te na kraju, na prelazu iz 15. u 16. st., poznati Marin Sanudo il giovane, te slavni humanist Pietro Bembo. Po svom položaju bili su to pretežno važni državni funkcioneri. Njihov je kroničarski rad dozvoljavala mletačka vlada, i poticala ga, i nadzirala, a za kasniji period spomenutog razdoblja sačuvani su podaci i o direktnom imenovanju službenih državnih kroničara-historiografa mletačke države³⁷². Već po svom položaju saznavali su oni detalje o tekućim zbivanjima, a za ona prošla bila im je pristupna državna arhivska građa, no očito ne sva takva građa, jer nalazimo posebne odredbe mletačkih vlasti, kojima se odobrava pojedincima korištenje baš određene građe³⁷³. I napisane kroničarske tekstove nadziru i cenzuriraju državni organi, čuvajući ih, po pravilu, kod sebe. Od kraja srednjeg vijeka sve je veća briga tih organa, da se bez njihove dozvole ne bi

³⁷¹ Bloch M., Feudalno društvo (Zagreb 1958), str. 117 prikazuje tradicije i raširenost upotrebe lažne dokumentacije.

³⁷² Molmenti P. G., La storia di Venezia nella vita privata (Torino 1880), str. 184. O velikoj i sistematskoj brizi mletačke vlade oko službene historiografije, te o radu važnijih humanističkih historiografa u Veneciji i: Fueter E., n.d. str. 34-44.

³⁷³ Nani Mocenigo F., Fonti storiche veneziane (L'Ateneo Veneto, a. XXVI, vol. I fasc. I, Venezia 1903), str. 45. O dozvoli koju je mletačko Vijeće desetorice dalo P. Bembo za korištenje arhiva vidi: »Nuovo Archivio Veneto«, N. S. vol. IX, str. 335.

nešto slično štamptom umnožilo. Tako propisuje i jedna zakonska odredba iz sredine 16. st.: štampanje i davanje u štampu, te prodaja u drugim gradovima štampanih »knjigâ, djelâ, proricanjâ, historijâ, pjesama, pisama ili drugih sličnih stvari«, zabranjeno je vršiti, bez redovne dozvole, pod prijetnjom određenih novčanih kazni. Posebno se prijeti i teškim šestomjesečnim zatvorom onima, koji bi prodavali »historije, ili druge slične štampane stvari bez dozvole«³⁷⁴. Razlozi ovim strogim mjerama i prema historiografskom radu su, pored općih motiva cenzure, ne samo u tome da se preduhitre historijske interpretacije neprilične interesima Sinjorije, nego svakako i u tome što su autori koristili određenu državnu dokumentaciju i arhivsku građu. Određena mjerama opreza bila je ovdje neizbježna, jer su kronike, a posebno i »Dnevnici« M. Sanuda mlađega, obrađivali nove i najnovije događaje, koristeći i najnoviju građu. No mletački je zakonodavac daleko prešao tu mjeru, u apsolutnom je smislu generalizirao, podvrgavši uz to svojoj diskrecionoj ocjeni i konačne rezultate korištenja građe.

Primjer Venecije nije bio opće pravilo, iako se neki elementi srodnog režima, u izvjesnoj mjeri i kroz neka razdoblja, očituju u mnogim komünama.

Prije svega treba naglasiti, da se neki pisci gradskih kronika iz 12—13. st. ponekad već služe i arhivskom građom, spominjući ili reproducirajući poneki dokument. Ako to i nije šira praksa, ipak se ona javlja³⁷⁵.

Humanizam i renesansa dali su dosta poticaja za intenzivnije korištenje. Iako se okreću periodu antike, dali su podstreka gradskoj i srodnoj historiografiji srednjovjekovnog perioda, kako se to npr. očituje u velikom nizu autora i njihovim radovima³⁷⁶, a za koje se već u znatnoj mjeri koristi i arhivska građa³⁷⁷. Interes za građu i za njeno sabiranje u porastu je, svakako, bar dijelom, i radi njenog korištenja u literarne i historiografske svrhe. Karakterističan je npr. podatak iz Siene 15. st. gdje su »eruditi i kolekcioneri« prisvojili mnogo važne građe iz općinskog arhiva³⁷⁸. I oni propisi raznih komuna iz 15—16. st., koje smo ranije citirali, a kojima se naređuje građanima da vrate općinskim kancelarijama spise općinske provenijencije što se kod njih nalaze, očito su, bar djelomično, uzrokovani sakupljačkim sklonostima kao i u Sieni. Gradski kancelari u sve većem broju komuna bivaju angažirani i u svojstvu gradskih historiografa³⁷⁹. Postaje to »zahtjev vremena« i pitanje ugleda komune. I u tom svojstvu kancelari više brige posvećuju boljem čuvanju građe, a i sakupljanju građe koja se sticajem prilika našla izvan »općinskog arhiva«. Odakle sve i kakvu građu se nastojalo prikupiti, odnosno pronaći i integrirati njenoj organskoj cjelini, pokazuje i zani-

³⁷⁴ Statuta Veneta . . . , Decreta, str. 57—58 . . . »De piu si fa saper che non sia alcuno, ch'ardisca stampar ne far stampar, ne altrove stampati vender in questa città libri, opera, pronostici, historie, canzoni, lettere, o de altri simil cose, senza la licentia ordinaria« . . . »Quelli veramente, che vendessero historie, o altre cose stampate senza licentia« . . .

³⁷⁵ Casanova E., n.d. str. 354.

³⁷⁶ Isto, str. 355.

³⁷⁷ Od brojnih primjera spomenimo ovdje historičare grada Milana: B. Coriia (1459—1519) i Calchija (1462—o. 1507—1516).

³⁷⁸ Archivio di Stato di Siena. Guida-Inventario . . . vol. I, str. 180.

³⁷⁹ Casanova E., n.d. str. 355.

mljiv podatak iz Rima sredinom 15. st. Naime, u god. 1461—1463. upućen je bio poseban izaslanik čak u Švedsku i Norvešku da traži i sakupi tamo rukopise, koje su odnijeli — »Goti kod pljačke Rima«³⁸⁰. Porast interesa za građu i njeno korištenje pokazuje i osjetno povećanje broja pisara — prepisivača u 15 st., koji su se obrtimice bavili prepisivanjem, udovoljavajući narudžbama sve šireg kruga interesenata³⁸¹. Za svoja djela neki pisci traže građu ne samo u svom gradu i u svojoj zemlji, nego i izvan njenih granica. Sačuvana korespondencija pisaca i državnika humanističke epohe pruža mnoga svjedočanstva o tome. Navest ćemo kao primjer kako talijanski humanist Poggio iz Firenze traži od Janka Hunyadija iz Ugarske, sredinom 15. st., da mu ovaj pošalje izvještaje o svojim vojnama protiv Turaka, jer Poggio želi da obradi te ratove u svojim historijskim djelima³⁸².

Humanističko-renesansna stremljenja utjecala su na porast broja autora, koji ne rade po službenoj narudžbi svoje komune, već iz vlastite pobude, koristeći sve više i arhivsku dokumentaciju, uz knjiške izvore. U društveno-političkoj i kulturnoj klimi Firenze osobito su se očitovala takva stremljenja i odgovarajuća historiografska djelatnost. Stoga i nije slučajno što se baš u Firenzi pojavio Francesco Guicciardini (1483—1540), koji je daleko nadmašio dotadašnje historiografske radove, posebno svojim djelom »Storia d'Italia«, pa ga se smatra prvim modernim građanskim historičarom³⁸³. Zanimljiv je paradoks njegova života u tome, što je predlagao npr. i reformu firentinskog ustava po uzoru na mletački, ne uočavajući da u atmosferi mletačkog ustavnog sistema nisu moguća djela kakva je sam pisao. Porijeklom iz firentinskog »popolo grasso«, doktor civilnog prava, advokat i državnik, diplomat i aktivni učesnik u političkom životu Firenze i Italije, u spomenutom je djelu obradio historijska zbivanja iz razdoblja 1494—1534. god. U mnogom je pogledu ovo djelo ogroman napredak prema prethodnima, pa i onima humanističkih autora: po vlastitoj inicijativi da ga piše; po nezavisnom izboru teme i tretmanu historijske materije; po stepenu nepristranosti i lišenosti od patetike i pragmatističko-patriotskih teza. Posebno i po ozbiljnim studijskim pripremama koje je izvršio prije pisanja svog djela, a unutar kojih priprema je obilno iskoristio pristupačne mu firentinske arhive. Sačuvani su obimni njegovi ekscerpti iz arhivske građe, naročito one diplomatskog karaktera³⁸⁴.

Od djelâ srodne kvalitete napisanih izvan Italije, spomenut ćemo radove dvojice švicarskih autora. V. Rüd-Anshelm (1475—1547), nastavnik i liječnik u Bernu, veliki pristaša reformacije, po narudžbi gradskog vijeća napisao je »Kroniku grada Berna«. Po »službenim« kronikama

³⁸⁰ Wattenbach W., *Das Schriftwesen im Mittelalter* (Leipzig 1875), str. 455.

³⁸¹ Isto, str. 411.

Naprotiv u 14. st. bilo je češćih žalbi na mali broj i slab kvalitet prepisivača (Isto, str. 284). I Petrarca se u svoje vrijeme žalio kako ne može naći dobrog i tačnog prepisivača (Isto, str. 409—410). No, i u 15. st. zapisuju neki pisari ovakve poruke čitaocima: »Qui leget emendat, scriptorem non reprehendat«, ili: »Si erravit scriptor, debes corrigere, lector«. (Isto, str. 285).

³⁸² Fraknoi W., Mathias Corvinus, König von Ungarn (Freiburg im Breisgau 1891), str. 291.

³⁸³ Fueter E., Guicciardini als Historiker (»Historische Zeitschrift«, dritte Folge, Bd. 4, München—Berlin 1908), str. 486—540.

³⁸⁴ Isto, str. 533.

sumarno je obradio stariji period, a detaljnije je razradio razdoblje od 1477—1536. god. Dok su raniji kroničari bili po pravilu glasnogovornici vladajućih, koji su cenzurirali i ispravljali njihova djela, Anshelm prekida tu praksu. Kad smatra potrebnim, on i kritizira politiku vlade, istupajući kao nezavisni humanist. Arhivi su mu, kao službenom kroničaru, bili otvoreni, i on ih je iskoristio temeljito. U neuporedivo većoj mjeri nego li prethodni autori, on pretpostavlja arhivsku građu knjižkim izvorima. Historijska zbivanja grada Berna skoro isključivo prikazuje na temelju arhivskih izvora³⁸⁵. Njegov sugrađanin Fricker (o. 1429—1519) također se, još ranije od Anshelma, po metodi rada bitno odvaja od tendencija staroga kroničarskog rada, stvorivši djelo izuzetne vrijednosti u švicarskoj historiografiji 15. st.³⁸⁶.

Bili su to ozbiljni napori, a ujedno i počeci nove historiografije — novoga vijeka, koja je ukazivala na potrebe sve temeljitijeg korištenja arhivske građe, na način suprotan praksi starije i novije službene historiografije i autora pragmatističko-patriotske literature.

Uz historiografiju treba spomenuti i jurisprudenciju.

Bez korištenja arhivske građe nije bio moguć rad pravnika na: valorizaciji pravnih običaja; izradi »Knjigâ običaja«, statutarnih kodifikacija, zbornika pravnih propisa za određene oblasti i djelatnosti; analizi judikature, i na pisanju pravnih traktata. U cjelini uzevši, kod njih ipak pretežu knjiški izvori i službena narudžba. No, u zadnjim stoljećima srednjega vijeka, već je značajna i privatna inicijativa poticana potrebama nastave pravnih disciplina na sveučilištima i razvojem pravne literature. U odnosu na veće korištenje arhivske građe treba naglasiti djelatnost postglosatora ili komentatora, koji uz Justinijanov Corpus posvećuju pažnju i statutarnom pravu, te rad jurista kasnog srednjeg vijeka koji se bave izradom studijskih pravnih mišljenja, za službene i privatne potrebe.

U ovim razmatranjima o korištenju građe kao historijskog izvora navodili smo primjere pretežno iz talijanskih zemalja i gradova. No, opisani razvoj ovog korištenja građe u osnovi je karakterističan i za ostale evropske zemlje i gradove. To smo djelomično već i naglasili. Razumljivo je, da su opći nivo njihova razvoja, mogućnosti kulturne aktivnosti, kao i talenat pisaca, utjecali na nivo i tempo razvoja historiografije i srodnog rada³⁸⁷. Kao opće — zajedničke karakteristike tog razvoja mogli bismo navesti: proširenje i učvršćenje saznanja o potrebi korištenja arhivske građe kao historijskog izvora; pojačan interes za sabiranje i čuvanje građe u takve svrhe; postepeno širenje praktične primjene spomenutog saznanja; korištenje je uvijek uslovljeno dozvolom imaoća građe; počeci prakse da se ne koristi samo lokalna građa, već da isti pisac traga i za građom iz drugih mjesta, pa i onih izvan zemaljskih — državnih granica; postepeno nešto veća raznovrsnost historiografskih i srodnih djela za čiju se izradu koristi arhivska građa.

Dakako, sve se te tendencije posvuda očituju — postepeno. Izrazitije tek kroz zadnja dva stoljeća srednjega vijeka, ponegdje tek pod sam kraj

³⁸⁵ Fueter E., *Storia* . . . I, str. 257, 259.

³⁸⁶ Isto, str. 260.

³⁸⁷ Pregled velikog dijela tih radova vidi u: Potthast A., *Wegweiser durch die Geschichtswerke des europäischen Mittelalters bis 1500*. Bd. I—II (Berlin 1896).

te epohe, a ponegdje i tek kroz 16. st. S tim u vezi treba spomenuti netačnost teze građanske historiografije, koja početke naučne historiografije stavlja tek u 16. st., poistovjetujući ih s počecima građanske historiografije. Historiografija naime nije ni nastala s građanskim društvom, niti će prestati s njime. Srednjovjekovna historiografija bila je takva kakva jest, realizirala je ono što je mogla u svom vremenu. U svojoj cjelini kakva jest, a ne samo po danas upotrebljivim »podacima«, ona je značajan instrument za razumijevanje srednjovjekovne epohe.

Posebnu pažnju privlači pitanje: tko su bili korisnici građe u opisanom razdoblju? Za službenu historiografiju bile su to osobe, koje je odabirao naručilac djela. Za ostalu historiografiju bio je to uži krug osoba, određenog stepena obrazovanosti, kojima je građa bila pristupačna za vrijeme javnih funkcija koje su vršili, ili im je bila pristupačna iz privatnih izvora (obiteljski arhivi, kolekcioneri i sl.), odnosno iz arhiva crkvenih ustanova. Sveukupno uzevši, bio je to još uvijek vrlo uzak krug korisnika. Treba međutim naglasiti da u svojoj cjelini baš i nije tako malena cjelokupna produkcija ove srednjovjekovne historiografije³⁸⁸.

Od načina kako je redigirana neka gradska kronika, o tome što ona sve sadržava, zavisilo je gdje će se i kako čuvati njen rukopis. Prema tome su se ponegdje, kao i u Veneciji, rukopisi čuvali tajno³⁸⁹, drugdje je zavisilo o posebnoj dozvoli mogu li se izrađivati prepisi određene redakcije kronike, a ponegdje su određene redakcije bile izložene javnosti. Izlagalo ih se na javnom mjestu, i vezivalo lancem radi sigurnosti³⁹⁰, baš kao što se prakticiralo i s određenim primjercima Knjigâ gradskih statuta³⁹¹.

Što se tiče obima i vrste korištene građe, treba napomenuti da je kod službene historiografije taj obim bio svakako manji, ali je ponekad obuhvatio i vrlo važnu građu, pogotovo kada je naručilac izrađeno djelo preuzimao i čuvao pod posebnim režimom. Neki nam autori i sami naglašavaju, kako su zapisivali samo ono »što su svojim očima vidjeli« u starim vjerodostojnim zapisima i u ispravama³⁹². Mnogi od njih su zabilježili, kako je bilo velikih poteškoća za pristup građi, te kako su se morali na razne načine dovijati kako bi mogli da je ipak koriste³⁹³. Napomenimo još kako je svakako vrlo karakteristično, što su neki autori kronika nazvali svoja djela »arhivska kronika«³⁹⁴. U pogledu uslova rada vrijedno je zabilježiti navode bavarskog historiografa J. Aventina (1477—1534), autora poznatih »Annales Bojorum«, koji svoje napore pri arhivskom radu ovako opisuje: ... »Bila mi je to sveta dužnost. Junački sam radio, mnogo podnio, trudio se, znojio se i smrzavao, prokrstaro

³⁸⁸ Isto.

³⁸⁹ Tako npr. i u Nürnbergu, Regensburgu i Augsburgu (v. Löher F., n. d. str. 120).

³⁹⁰ Wattenbach W., n. d. str. 523.

³⁹¹ Isto.

³⁹² Löher F., n. d. str. 117. Tako i Dr Johannes Cuspinian (1473—1529). Sačuvan je i njegov dnevnik, u kojemu, međutim, opisuje uglavnom samo svoju diplomatsku djelatnost (objavio ga je: Ankwicz H., Das Tagebuch Cuspinians, u »Mith. d. Inst. f. österr. Gesch.« Bd. XXX, 1909, str. 280—325). Vrijedno je spomenuti da je u tom dnevniku (Isto, str. 312) zabilježeno pod god. 1514. sljedeće: »Scriptis Marullus Spalantensis de institutione bene vivendi per exempla sanctorum«. Ovo pokazuje širok interes i žive veze između humanističkih pisaca iz udaljenih zemalja.

³⁹³ Löher F., n. d. str. 119.

³⁹⁴ Isto. Navodi se primjer iz Strassburga.

sam cijelu Bavorsku, prodro u sve stanove svećenikâ, arhive i javne biblioteke sve sam radoznalo pretražio; razmotao sam velike i male svežnjeve rukopisa, popise darovnicâ crkvama, komentare, kronike, ljetopise svih narodâ, diplome, javne i privatne isprave«...³⁹⁵.

Pored građe iz dinastičkih, gosposkijskih, crkvenih i gradskih arhiva, kao historijski izvor služila je i arhivska građa nakupljena u raznim bibliotekama. Jasnog razgraničenja između arhivske i bibliotečne građe nema u ovo vrijeme. I kroz kasnija stoljeća bit će ga još manje, uporedo kako raste interes za korištenje građe u neslužbene svrhe, pa je i pojava štampane knjige tek djelomično postavila kriterij razgraničenja. Ako su se npr. i kronike čuvale uglavnom kod naručilaca tj. u »arhivima«, zadnjih stoljeća srednjega vijeka nalazimo ih, bar u prijepisima, i u bibliotekama. Osim toga i opet treba podsjetiti na kolekcionare sijenskog tipa³⁹⁶, u čije ruke je dospijevala i važna građa iz »općinskih arhiva«. Ukratko, sticajem raznih okolnosti u bibliotekama kasnog srednjeg vijeka našlo se dosta tipične arhivske građe. Koriste je imalac i osobe kojima on to dozvoljava. Ističu se svojim bogatstvom naročito samostanske biblioteke, a u 15. st. i brojne kraljevske i sl., te privatne biblioteke. Raste promet rukopisnom građom i znatno se povećavaju njeni fondovi, naročito pod utjecajem humanističkih studija³⁹⁷.

Stanje građe i u nekim čuvenim bibliotekama ponekad je vrlo loše. Tako je npr. za biblioteku poznatog benediktinskog centra u Monte Cassinu očevidac zabilježio i ovo:

... »Et avidus vivendi librariam, quam audiverat ibi esse nobilissimam, petivit ab uno monacho humiliter, velut ille qui suavissimus erat, quod deberet ex gratia sibi aperire bibliothecam. At ille rigide respondit, ostendens sibi altam scalam: Ascende quia aperta est. Ille laetus ascendens invenit locum tanti thesauri sine ostio vel clavi, ingressusque vidit herbam natam per fenestras, et libros omnes cum bancis coopertos pulvere alto. Et mirabundus coepit aperire et volvere nunc istum librum, nunc illum, invenitque ibi multa et varia volumina antiquorum et peregrinorum librorum. Ex quorum aliquibus erant detracti aliqui quinterni, ex aliis recisi margines chartarum, et sic multipliciter deformati. Tandem miseratus, labores et studia tot inclytorum ingeniorum devenisse ad manus perditissimorum hominum, dolens et illacrymans recessit. Et occurrens in claustro, petivit a monacho obvio, quare libri illi pretiosissimi essent ita turpiter detruncati. Qui respondit, quod aliqui monachi, volentes lucrari duos vel quinque solidos, radebant unum quaternum et faciebant psalteriolos, quos vendebant pueris, et ita de marginibus faciebant brevia quae vendebant mulieribus. Nunc ergo, o vir studiose, frange tibi caput pro faciendo libros«³⁹⁸.

Poznati humanist Poggio Bracciolini (1380—1459) ostavio nam je slično svjedočanstvo nakon posjeta čuvenoj biblioteci u St. Gallenu: ... »Erant enim in bibliotheca libri illi non ut eorum dignitas postulabat,

³⁹⁵ Isto, str. 118.

³⁹⁶ Vidi bilješku br. 378.

³⁹⁷ Wattenbach W., n.d. str. 468 i slijed. I Pariz je poznato tržište rkp. knjiga (Isto, str. 471).

³⁹⁸ Isto, str. 493.

sed in teterrimo quodam et obscuro carcere, fundo scilicet unius turris, quod ne vita quidem damnati retruderentur»³⁹⁹

Kao i u arhivima, nije takvo stanje građe bilo posvuda, niti je bilo trajno tako loše. Naročito u samostanima koje su zahvatila humanistička strujanja⁴⁰⁰, pa se ponegdje javljaju i težnje da se uvede princip javnosti biblioteke⁴⁰¹, dok se uporedo s tim drugdje zadržavaju stroge mjere isključenja javnosti, odnosno strogih ograničenja javne upotrebe građe iz biblioteke⁴⁰².

Nastojanja oko formiranja javnih biblioteka poznata su već od 13. st. nadalje⁴⁰³. Kako je već naglašeno, humanističke su studije dale posebnog podstreka ovakvim akcijama. Jedan od centara koji je i u ovom pogledu prednjačio, bila je i opet — Firenza, posebno u toku 15. st.⁴⁰⁴.

Uporedo s ovim procesom otvaranja biblioteka javnosti, i formiranja posebnih javnih biblioteka, išla su ukorak i nastojanja da se što više građe sakupi, dakle, širio se i obim stvarno korištene građe u bibliotekama, pa i arhivske građe koja je u njima bila pohranjena. S tim u vezi navest ćemo i poznati primjer ug.-hrv. kralja Matijaša Korvina, koji je, uz brigu o javnim arhivima⁴⁰⁵, stvorio poznatu biblioteku, angažirao prepisivače i iz Firenze, te »otvorio« tu biblioteku učenjacima iz raznih zemalja, što ih je nastojao okupiti i trajnije zadržati oko svog dvora⁴⁰⁶.

Ograničenja za korištenje ove građe u bibliotekama bilo je, no ona su uglavnom bila usmjerena sigurnosti građe. Sadržajna i materijalna vrijednost njena, unikatni karakter, materijalne i ostale teškoće pribavljanja prijepisâ, jednostavnije i lakše korištenje, kolekcionarske strasti, i brojni srodni razlozi i motivi, dovodili su do protupravnog prisvajanja građe sa strane korisnika. U pomanjkanju drugih sredstava mjere ograničavanja korištenja morale su biti znatnije. Nešto su ublažene kad se u bibliotekama proširila praksa vezivanja knjiga lancima. Praksa, koja se rano razvila i zadržala kroz više kasnijih stoljeća, a omogućavala je širi i slobodniji pristup građi⁴⁰⁷. Sva je prilika da svi korisnici nisu bili baš oduševljeni ovakvim stanjem rukopisnih knjiga, vezanih »kao u tamnici«, ali je vlasnik smatrao da je građa tako sigurnija, i lakše je dozvoljavao pristup u biblioteku širem krugu korisnika.

Razvoj korištenja arhivske građe kao historijskog izvora, kako je opisan i okarakteriziran u dosadašnjim izlaganjima, u svojim osnovnim linijama vrijedi i za našu zemlju. Nekih novih, bitnijih i specifičnih momenata u samom načinu i vrstama korištenja, ne daje nam analiza naših domaćih primjera. Razlike prema općem razvoju odnose se uglavnom samo na tempo razvoja historiografske i srodne djelatnosti, posebno

³⁹⁹ Isto.

⁴⁰⁰ Isto, str. 494.

⁴⁰¹ Isto, str. 498.

⁴⁰² Isto, str. 499.

⁴⁰³ Isto, str. 507 i slijed.

⁴⁰⁴ Isto, str. 509 i slijed.

⁴⁰⁵ Corpus iuris hungarici... I, str. 243, art. 74—76.

⁴⁰⁶ Isto, str. 457, 512—513. Fraknoi W., Mathias Corvinus, König von Ungarn (Freiburg im Breisgau 1891), str. 297—301. O tzv. Korvinovu krugu vidi i: Enciklopedija Jugoslavije, sv. 4, str. 288—289. O Korvinovoj biblioteci i o posebnoj »pisarskoj i sitnoslikarskoj radionici«, povezanoj s bibliotekom, te o udjelu našeg Feliksa Petančića u ostvarenjima te radionice v.: Kniewald D., Sitnoslikar Dubrovčanin Feliks Petančić (p.o. iz Tkalčićevog zbornika II, Zagreb 1958).

⁴⁰⁷ Wattenbach W., n.d. str. 489, 514, 528—531.

one koja intenzivnije koristi arhivsku građu. Obim razvoja zavisio je naročito od teških historijskih prilika u kojima se nalaze naši krajevi kroz razdoblje od 13—16. st., a u kojima je bilo razmjerno malo uslova i mogućnosti za širi razmah uopće kulturnog rada, pa i historiografske djelatnosti. Ekonomske mogućnosti, a i političke potrebe, učinile su življom takvu djelatnost u našim srednjovjekovnim gradovima. No, uz to, važan je i rad naših ljudi angažiranih u kulturnim akcijama izvan svoje zemlje.

U okviru domaćih primjera treba prvenstveno spomenuti:

- Tome arhiđakona splitskog (1200—1268) djelo »Historia salonitanorum pontificum«⁴⁰⁸;
- Mihe Madijeva (o. 1284 — o. 1360), splitskog patricija, ... »historia ... de gestis Romanorum imperatorum et summorum pontificum« ...⁴⁰⁹;
- Ivana arhiđakona goričkog (o. kraja 13. st. — o. 1360), »Liber statutorum« zagrebačkog Kaptola, u redakciji iz god. 1352—1554. god.⁴¹⁰;
- dva anonimna ljetopisca, koji su opisali opsadu Zadra 1345—1346. god.⁴¹¹;
- Pavla Pavlovića (o. 1350 — o. 1410), zadarskog patricija, »Memoriale« o događajima 1371—1408. god.⁴¹²;
- pisca iz splitske obitelji Cutheis, koji je opisao uglavnom splitske događaje 1348—1371. god.⁴¹³;
- Ivana Viteza iz Sredne (1400—1472), ostrogonskog nadbiskupa, protonotara ugarske dvorske kancelarije, »Epistolae«⁴¹⁴;
- dubrovački ljetopis, napisan od raznih anonimnih ljetopisaca 12, 14. i slijed. stoljeća⁴¹⁵;
- Feliksa Petančića (o. 1455 — nakon 1517.), Dubrovčanina, diplomate ugarskog dvora: »Historia Imperatorum Regni Turcici«, »De itineribus in Turciam« i »Genealogia Turcorum Imperatorum«⁴¹⁶;

⁴⁰⁸ Historija naroda Jugoslavije I (HNJ) (Zagreb 1953), str. 803—804.

⁴⁰⁹ Isto, str. 804.

⁴¹⁰ Tkalčić I., Povjestni spomenici Zagrebačke biskupije, knj. II (Zagreb, 1874), isti, Ivan arcidjakon gorički, domaći pisac u XIV vijeku (»Rad« JAZU, knj. 79, Zagreb 1886).

⁴¹¹ Rački F., Ocjena starijih izvora za hrv. i srp. poviest srednjega vieka (»Književnik«, god. I, Zagreb 1864), str. 557—562; HNJ, str. 804.

⁴¹² HNJ, str. 804.

⁴¹³ Rački F., n.r. (»Književnik«, god. II, Zagreb 1865), str. 47—49.

⁴¹⁴ Schwandtner I. G., Scriptorum rerum hungaricarum veteres, ac genuini. T. 2 (Bibliopolae Vindobonensis 1746), st. IV—IX, 1—106; Fraknoi W., n.d. str. 291.

Prema Schwandtnerovom izdanju potpun naslov glasi: »Johannis de Zaredna, cancellariae regis Hungariae olim protonotarii, Epistolae, in diversis negotiis statum publicum Regni Hungariae concernentibus, ab anno Christi MCDXLV, usque ad annum MCDLI, gubernatoris, nec non praelatorum et baronum huius Regni nomine, exaratae. Per Paulum de Iwanich, Dioeceseos zagradiensis presbyterum, altaris S. Pauli in ecclesia waradiensi rectorem, et cancellariae regiae olim notarium, vivente adhuc auctore, in hoc volumine congestae, et notis illustratae«.

⁴¹⁵ Nodilo S., Annales ragusini anonymi....; isti, Prvi ljetopisci....; Šišić F., O hrvatskoj kraljici Margareti (Dubrovnik 1930), str. 21—37; Medini M., Starine dubrovačke (Dubrovnik 1935), str. 7 i slijed.

⁴¹⁶ Kniewald D., Feliks Petančić i njegova djela (Beograd 1961); Enciklop. Jugosl. (EJ), sv. 6, str. 474—475.

- Ljudevita Crijevića — Tuberona (1450 — 1527), Dubrovčanina, benediktinskog opata: »Commentarii de temporibus suis«⁴¹⁷, i
- Stjepana Brodarića (1480 — 1539), iz Jerošina u Slavoniji, biskupa, diplomate ugarskog dvora: »De conflictu Hungarorum cum Turcis ad Mohach«⁴¹⁸.

Ako u našim gradovima i nije bilo šire prakse formalnog imenovanja službenih gradskih historiografa, i među navedenim piscima veći dio su bili istaknute ličnosti u političkom životu svoje sredine, a neki od njih i na širem planu naših krajeva, pa i preko tih okvira. To im je s jedne strane omogućavalo bolje poznavanje tekućih historijskih zbivanja, omogućavalo im je i pristup raznoj arhivskoj dokumentaciji, ali su im s druge strane njihov zvanični položaj i funkcije, pripadnost vladajućima ili njihovim strankama, i zavisnost od njih, ograničavali obim njihova izlaganja, i način tretiranja historijskih događaja i obim upotrebe građe.

Ovi se faktori ne odražavaju jednako kod svih autora. Zavisilo je i o subjektivnim odlikama pisca, i o općem stilu kroničarskog i ljetopisnog rada u datoj historijskoj epohi — ali ništa manje i od konkretnih društveno-političkih odnosa i prilika u sredinama gdje su pisci živjeli — koje će historijske događaje spomenuti, što će o njima reći, i koje dokumentarne izvore mogu koristiti za svoja djela.

To je važan faktor, i u djelima koja nisu tako izrazito tendenciozna, i koje se ocjenjivalo da su »bez svakog historičkog pragmatizma«⁴¹⁹.

Treba naglasiti zavisnost rada ovih pisaca o političkim prilikama u njihovim gradovima. Nesumnjiva je činjenica da su spomenuta ograničenja i zavisnost došli posebno do izražaja u gradovima, u kojima se učvrstila oligarhija vladajuće vlastele. U tom pogledu posebno je karakterističan primjer Dubrovnik. Dubrovačka su vlastela, kao i ona mletačka, vrlo pažljivo pratila historiografski rad u svome gradu, nadzirajući i napisane tekstove⁴²⁰. Sasvim je sigurno da Dubrovnikom nisu mogli kolati rukopisi kronika ili ljetopisa, napisanih van spomenutog nadzora. Stoga i nisu opravdani, odnosno nisu opravdani u cjelini, prigovori, koji polaze od toga da u dubrovačkim ljetopisima o mnogim historijskim događajima nema spomena, pa naglašavaju: »u koječemu još, ili su prazni, ili hramlju ljetopisi«; ... »a ljetopisi čute!«; ... »ljetopisi opet čute«; ... »mukom zamukli ljetopisi«⁴²¹. Nesumnjivo je, naime, da jednim dijelom moramo ovo »čutanje« ljetopisaca pripisati i tome, što vlasti nisu dozvoljavale da se o nekim događajima piše, ili su pak tolerirale da se o njima tek nešto sasvim ukratko i općenito zabilježi.

Drugačija je dakako situacija kada pisac i ne izrađuje neko historiografsko djelo. Takav je naprimjer slučaj kod spomenutog Ivana arhiđakona goričkog, koji u svom »Statutu« zagrebačkog Kaptola sabire i i redigira pravne propise, pa mora da koristi *svu* građu, koja može da mu posluži za utvrđivanje tekstova dotadašnjih propisa, a isto tako unosi

⁴¹⁷ Šišić, F., n.d. str. 17—21.

⁴¹⁸ Znameniti i zaslužni Hrvati (Zagreb 1925), str. 39—40; EJ, sv. 2, str. 228—229.

⁴¹⁹ Rački F., Ocjena ... (»Književnik« II, Zagreb 1865), str. 45., u ocjeni za »Memoriale« P. Pavlovića.

⁴²⁰ Medini M., n.d. str. 12.... »jer u Analima ima i drugih znakova da je vlast pazila što se u njima piše«....

⁴²¹ Nodilo N., Prvi ljetopisci.... str. 102—104.

mного dokumentarne građe u tu svojevrsnu statutarnu kodifikaciju, kako bi njome što bolje potkrijepio prava Kaptola⁴²². Zato on donosi in extenso tekstove oko 40 isprava, naglašavajući češće da ih navodi »de verbo ad verbum«, i uz to još citira ili spominje i oko tridesetak daljnjih isprava⁴²³. Da li je ovaj isti autor bar donekle na sličan način koristio i navodio arhivsku građu kao historijski izvor u svom drugom djelu, kronici — koja mu se pripisuje⁴²⁴, nije poznato, jer se njen tekst nije sačuvao. Ako se ikad pronađe, bit će vrlo zanimljiva usporedba s navedene točke gledišta.

I ostali navedeni autori djelomično koriste arhivsku građu, iako, po pravilu, to izričito ne navode, već samo izuzetno⁴²⁵. Vidi se to odatle što im se dio izlaganja o historijskim zbivanjima, bar za period od 13. st. nadalje, djelomično poklapa sa sačuvanim dokumentima. Kod ocjene stepena i načina korištenja građe treba, dakako, voditi računa prije svega o tome koja je građa uopće postojala u vrijeme kada je pojedini autor pisao, tj. koja je građa u to vrijeme bila sačuvana, a zatim, za koju je građu i u kojemu obimu imalac te građe dozvolio da se koristi.

Treba još posebno nešto reći o radu ljetopisaca, i to na primjeru sačuvanih dubrovačkih ljetopisa. Prije svega treba naglasiti, da je očito ispravnije Medinijevo mišljenje, po kojemu je poznati dubrovački ljetopis nastao sukcesivno. Najprije njegov stariji dio u 12. st., a zatim ostali dijelovi tokom 14. i 15. st., radom niza ljetopisaca⁴²⁶. Ako je pak potkraj 14. st. Johannes de Ravenna u svojoj »Historiji Dubrovnika« obradio uglavnom samo neka pitanja savremenih mu prilika u Dubrovniku⁴²⁷,

⁴²² Tkalčić I., Ivan arcidjakon gorički... str. 126 i slijed. Prva redakcija ovoga »Statuta« izvršena je 1334. god., a druga, čiji nam je tekst sačuvan, izrađena je 1352—1354. god. Nazvali smo je »svojevrsnom« kodifikacijom, jer je ona dijelom svog sadržaja zaista »Knjiga statuta«, a dijelom opet kao neki »Liber privilegiorum«, odnosno zbornik dokumenata o pravima Kaptola. Tkalčić navodi (str. 128) da je ovaj »Statut« nazivan i »Album capitulare«, a pošto je bio do god. 1663. prikovan sa dva lanca u sakristiji zagrebačke prvostolne crkve (»duabus catenis in interiori sacrario acclavatus«), da su ga nazivali i »liber acclavatus«.

⁴²³ Cijeli četvrti »dio« zbornika (cap. I—XXVIII) sadrži samo tekstove isprava in extenso. No, pored toga ima tekstova isprava uvrštenih, i kao posebne glave, među propise u prva tri »djela« zbornika. Tako npr.: u prvom: cap. 3, 12, 21, 33, 56, 57 i 59; u drugom: cap. 2, 3 i 4, te u trećem: cap. 2 i 5. U ostalim slučajevima isprave se spominju ili djelomično navode.

⁴²⁴ Tkalčić I., Ivan arcidjakon gorički... str. 132—134. Vidi napomene J. Šidaka u EJ, sv. 4, str. 400—401.

⁴²⁵ Tako npr. autor iz splitske obitelji Cutheis kaže da je svoje zapise sastavio... »ex diversis chirographis de temporibus retroactis«... (Rački F., Ocjena... II, str. 48). Dubrovački pak anonimni ljetopisci spominju građu na više mjesta: v. Nodilo S., Annales... str. 35, 57, 58, 64 i dr.

⁴²⁶ Medini M., n.d. str. 7 i slijed.

⁴²⁷ Kniewald D., Joannes Conversini de Ravenna, dubrovački notar 1384—1387 (»Glas« SAN, 229, Beograd 1957), str. 118 i slijed. Rački F., Prilozi za povjest humanizma i renaissance u Dubrovniku, Dalmaciji i Hrvatskoj (»Rad« JAZU, knj. 74, Zagreb 1885) str. 187—188 kaže, uz ostalo, za djelo Ivana Ravenjanina: »O samom Dubrovniku sadržaje sliedeće crtice: opisuje položaj grada (p. 40—42), onda kako se dieli žiteljstvo (nobiles et plebs), pak se prosvjetno i društveno stanje plemstva i građanstva u kratko crta (42—46); za tim razlaže se uprava grada (48—49) i nadovezuju se primjedbe o nekih običajih; napokon sliedi: »de loci origine« i o tiranu Judi (54—59) što je jedina poviestna sadržina spisa. Sav ostali veći dio niže se oko ove prave jezgre«.

Šišić F., O hrvatskoj kraljici Margareti..., str. 15 ponavlja slično: »Historiju Dubrovnika napisao je svakako još u prvo vrijeme bavljenja u Dubrovniku, ali to je u stvari tek geografski opis grada, njegovih običaja, pa društvenoga i kulturnoga stanja, tako da na historiju samu ne otpada gotovo ništa«. Teško se, dakako, složiti s ovakvim mišljenjima. Jer, svakako je i sve ono o čemu Ravenjanin piše — historija. Ako je to i samo dio historije, ali je to i važan dio historije, a nikako se ne može reći da je to: »gotovo ništa«.

vjerojatno je to stoga što je postojao dubrovački ljetopis, čijim se tekstom saglasila dubrovačka uprava, pa se nije smatralo ni potrebnim da imenovani autor obrađuje historijske događaje koji su već izneseni u spomenutom ljetopisu⁴²⁸. Njegovo historijsko djelo je samo kao neka dopuna tom ljetopisu. Potrebna su još daljnja istraživanja, ali možda je baš isti autor i bio redaktor onog osnovnog teksta dubrovačkog ljetopisa, za koji je Medini utvrdio da seže negdje do vremena oko god. 1380. Kasnije su drugi autori dopunjavali taj osnovni tekst, i to su oni ostali ljetopisca što ih je Medini označio kao anonimne III—VIII⁴²⁹.

Iz ovog primjera možemo izvući određene konstatacije. Naime, što je jednom redigirano kao kronika, i odobreno od naručioca, nije se tako lako mijenjalo. Kasnije se samo osnovnom tekstu dodavalo zapise o događajima koji su slijedili. Neke promjene prije svega nije dozvoljavao sam naručilac⁴³⁰, pa i u slučajevima kada ih je neki autor i želio provesti. Očito su i zato, uz ostale razloge, vijesti za događaje iz prve polovice srednjega vijeka iste, i u gradovima koji su imali više svojih kronika. Nadalje, naročito one prve kronike, od reda produkt službene historiografije, čuvale su se kod naručioca, i poštivale kao i arhivska građa s kojom su se zajedno čuvale. Dosljedno tome pridavana im je određena dokumentarna vrijednost kao i toj građi. Što je vrijeme više odmicalo rasla je fama njihove vjerodostojnosti. Pogotovo ako su se rukopisi čuvali s drugom vrednijom građom — »ad reliquias«, u crkvama i samostanima, stekle su te prve redakcije aureolu tačnosti i istinitosti⁴³¹. I dalje: dugo se nije smatralo ni potrebnim ni mogućim da bi se faktički tekst ljetopisa uopće mogao u nečemu korigirati arhivskim dokumentima. Zbog svega navedenog vrlo kasno se počelo pomišljati, a još kasnije provoditi korekturu i kritike tih tekstova. I apologetska službena historiografija je to otežavala. Nasuprot takvoj praksi sa starijim tekstovima, ranije se prišlo pisanju onih kasnijih — tekućih dodataka ljetopisu po podacima iz građe, a na temelju građe, ili bar njenog dijela, koji je bio sačuvan i koji je stajao na raspolaganju u vrijeme izrade tih dodataka.

U koliko se tokom 15. st. i nadalje očituju želje za kritikom i korekcijom starih tekstova, posebno u historiografiji potaknutoj privatnom inicijativom, nedostajala je građa po kojoj bi se to provelo i na kojoj bi se to baziralo. Jer, u to vrijeme rijetko je gdje bilo obilnije građe za historijski period do 13. st.

Už želje i naloge naručioca, te ostale momente vezane uz njegovu osobu, posebno njegovu cenzuru, ili pak druge faktore koji su ograničavali ljetopisca, treba naglasiti i to da je srednjovjekovna analistika

⁴²⁸ Navodi N. Ranjine da su i tzv. »Miletijevi stihovi« uzeti »ex libro in memoria della città«, (Medini M., n.d. str. 25) svakako je važan. On upućuje na neki »Liber memorabilium«, u kojemu je možda bila sadržana i dotadašnja službena redakcija dubrovačkog ljetopisa.

⁴²⁹ Medini M., n.d. str. 8, 24. Da li je među autorima ljetopisa bilo i notara ili kancelara — koje je Dubrovnik angažirao iz talijanskih gradova, gdje je bila česta praksa da gradski kancelari vode i gradske ljetopise — to je još otvoreno pitanje.

⁴³⁰ Šišić F., O hrvatskoj kraljici Margareti..., str. 14 razrađuje ilustrativan primjer kako se, kada je to i vlastima u interesu, unose »novi detalji i momenti« u ljetopisnu tradiciju.

⁴³¹ Fueter E., Storia... I str. 33 također naglašava kako su se određene interpretacije hist. događaja prenosile »iz stoljeća u stoljeće«, te kako su se i nakon tolikih naučnih i dokumentarnih interpretacija, uporno održavale tradicionalne predodžbe o historijskim zbivanjima.

imala svoja nepisana pravila i tradicije, koje su pisca usmjeravale na to koje će događaje spomenuti i kako će ih obraditi⁴³². Osim toga treba voditi računa i o općoj težnji autora ovakvih ljetopisa, da i emocionalno što više djeluju na čitaoca, pa kroz tu prizmu vrše izbor: »važnijih« događaja, dramatičnih zbivanja, ratnih sukoba, nasilnih smrti, čudesâ i sl. koje će obraditi u svojim djelima⁴³³.

Kod naših navedenih autora prevladavaju također djela pragmatističke tendencije. Kod takvih djela je naravno od posebnog interesa, ako je više autora pisalo o istoj materiji, a sa suprotnih tendencija. Takav je npr. slučaj kod nepoznatih ljetopisaca koji su opisali opsadu Zadra⁴³⁴.

Daljnja njihova karakteristika, poznata iz prakse u ostalom svijetu, očituje se u tome što se za pojedina djela napuštaju stari nazivi »kronika« i »ljetopis«, i uvode se novi »historija« i »komentari«. I u tome što se neki autori posvećuju samo opisu pretežno savremenih im zbivanja, također se ogleda utjecaj opće prakse na naše autore. Isti je slučaj i s pojavom epistolografije, tako omiljene u epohi humanizma i renesanse, a i kasnije, koja se kako smo vidjeli, i kod nas javlja u zanimljivom djelu poznatog humaniste Ivana Viteza iz Sredne, aktivnog pregoaoca na poticanju humanističkih studija u Ugarskoj, već uoči vladavine Matije Korvina, a i kasnije pod njegovom vladom⁴³⁵. Za njega, pa za Feliksa

⁴³² Rački F., Prilozi... str. 186 navodi i za humanističku historiografiju, kao njena »stanovišta«, slijedeće: ...»Imajući pred očima rečenicu Ciceronovu o vrijednosti historije (de oratore II, 9,36) držali su, da je zadaća poviesti, da ne samo događaje bilježi i pripovieda, nego da i potiče na kreposti, koje stari svijet slavi, na domoljublje, hrabrost, veledušnost, na osobne vrline, na vještine političkoga i društvenoga života, a ponajprije na rječitost«. No, da se pri tome radi o znanosti, u to humanistički autori nisu sumnjali. Tako i dubrovački kancelar Johannes Laurentius Reginus Feltrensis, sredinom 15. st., u jednoj od svojih pjesama kazuje:

*»Felice quel che senza dubio crede
la scientia sopra l tutto esser regina
et di tal disciplina
si sforza notricarsi e di tal cibo.*

*»La scientia e nemicha
degli animi villani e sonolenti,
pegri, octosi, vani e mal contenti.»*

*»Per lei havem memoria del passato:
una ferma noticia del presente,
et l'avenir in parte n e donato»...*

....»(v. Rešetar M., Pjesme Ivana Lovra Regina, dubrovačkoga kancelara XV vijeka, »Grada za povjest hrv. knjiž., knj. 3, Zagreb 1901, str. 29).

⁴³³ Već samim izborom sadržaja ističe se želja, da se o određenim događajima sačuva trajna uspomena i poduka potomstvu. Ponekad se to već uvodno naglašava. Tako npr. i »Chronica Jadertina« počinje riječima: »Decet acta strenua in chronicis hystoriographo sermone recondere, non solum ut praeteritorum habeatur memoria, sed etiam ut magnifica virtus in moderno principe digne laudata exemplum prebeat probitatis ad posteror«... (Rački F., Ocjena... II, str. 558). Pisac sasvim jasno izražava želju da baš »hystoriographo sermone« preda potomstvu tu uspomenu i poduku.

⁴³⁴ Rački F., Ocjena... I, str. 559.

⁴³⁵ Rački F., Prilozi... str. 184; Fraknoi W., n.d. str. 291—292; isti, Johannes Vitez de Zredna Varadiensis Episcopi orationes politicae et Aeneae Sylvii Piccolomini ad eundem scriptae epistolae (Budapestini 1878); isti, Vitez Janos élete (Budapest 1878). Cit. Schwandtnerovom izdanju (v. našu bilješku br 414), odnosno cijelom drugom svesku ove edicije, predgovor je napisao Matthias Bellius, koji obrazlaže (str. VIII) historiografsku vrijednost političkih »Poslanica« Ivana Viteza iz Sredne ovim riječima: ...»nihil nos, ad exculceratam atque tempestosam periodum illam temporum, qua Johannes Hunyadi ad clavum reipublicae Gubernator sedebat, illustrandam, exoptatus, nancisci potuisse, quam sunt haec Zredne Epistolae«....

Petančića i Ljudevita Crijevića — Tuberonu ne možemo reći da spadaju u red onih »letterati ambulanti«⁴³⁶, ali je njihov rad, uz rad mnogih ostalih naših ljudi⁴³⁷, u znatnoj mjeri doprinio razvoju humanističkog kulturnog rada u Ugarskoj.

Iz navedenog pregleda naših autora razvidno je, da u nas nije toliko napredovao proces sekularizacije historiografije pod utjecajem humanizma, kao što je to bilo u drugim zemljama. Ipak se on očitovao i u ovom srednjovjekovnom periodu, pa će se kasnije, od 16. st. nadalje intenzivnije razvijati.

Iz čitavog izlaganja vidjeli smo, da se arhivska građa sabire i čuva, da bi, uz glavne svrhe korištenja za službene i privatne potrebe zaštite određenih prava, poslužila također bar ponešto i za historiografske svrhe. No, o nekom njenom sređivanju i u te historiografske svrhe, nema još govora u ovom periodu. Sređivanje koje se vršilo za navedene službene i privatne potrebe bilo je jedino i osnovno, te je samo ono, i to posredno, koristilo autorima historijskih djela. Moglo bi se tek reći za arhivsku građu pohranjenu u bibliotekama, da je bila u izvjesnom smislu sređivanja i obzirom na historiografske svrhe.

Temeljni princip po kojem su u ovom periodu arhivi prije svega i nadasve »monumenta iuris«, odnosno »loca scilicet ubi scripturae publicae asservantur ad perpetuam memoriam«, te se čuvaju, održavaju i sređuju radi takve svoje svrhe, kroz duga stoljeća dominira. Na ovom se principu gradi i uopće egzistira pojam: »arhiv« — »arhivski«. Interes historičara i uopće istraživača obuhvaćen je pojmom: »starine« — »stari-narski«. Još potkraj 19. st., u čuvenom arhivističkom priručniku poznatih holandskih autora posebno se naglašava i ističe načelo: »arhivski zahtjevi imaju prednost pred starinarskim«⁴³⁸.

* * *

Na kraju naših izlaganja o historijskom razvoju korištenja arhivske građe do 16. st., tačnije: u periodu od 13—16 st., možemo reći, da se nesumnjivo očituju razne specifičnosti opisanih triju vidova korištenja: tj. onog u službene svrhe, zatim u privatne svrhe za zaštitu osobnih

Ove je političke poslanice, još za života autorova, odabrao i sredo njegov učenik i suradnik P. Ivanić. On u svom predgovoru, uz ostalo, kaže: ...»Habebis itaque hic illas solummodo epistolas, quae per eum, a septimo citra anno, factae dictataeque sunt; nec tamen et has omnes numero, sed eas, quae integrae, et magis probatae videbantur. Multae autem sunt repertae, quos et Ego ipse factas memini, multae etiam difruptae, truncataeque manserunt. Ex iis tamen truncatis, aliquas Ego interposui, satius ducens, partem ex eis, quam totum abesse«

Ukupno je u ovoj zbirci obuhvaćeno 78 poslanica, iz perioda 1445—1451. god. Na čelu zbirke su još dvije poslanice, u funkciji prvog i drugog prologa, a na kraju je, kao epilog, P. Ivanić dodao još i jednu svoju poslanicu.

O epistolografiji u oblasti literature, i njenom mjestu u humanističkoj književnosti vidi i napomenu M. Kombola, Povijest hrvatske književnosti do preporoda (Zagreb 1961), str. 74.

⁴³⁶ Fueter E., Storia . . . I, str. 33 spominje ovakve »literate« kao širu evropsku pojavu u eri humanizma. To su bili neke vrsti profesionalni pisci, koji su se bavili pisanjem historiografskih i srodnih djela. Pozivale su ih zemlje i gradovi, koji nisu imali domaćih pisaca, ili su pak željeli da im neki poznatiji humanistički autor napiše određeno djelo.

⁴³⁷ E.J, sv. 4, str. 298—299.

⁴³⁸ Muller—Feith—Fruin: Anleitung zum Ordnen und Beschreiben von Archiven (für deutsche Archivare bearbeitet von H. Kaiser, Leipzig 1905), str. 35.

prava, te korištenja građe kao historijskog izvora. No, isto se tako nedvojbeno pokazalo, da se ovi vidovi korištenja, uza sve specifičnosti, vrlo često isprepliću i povezuju, a nerijetko i poistovjećuju.

Osim toga, namjerno smo prikazali veći broj pojedinačnih primjera, gdje su norme i običaji srodni, ili često čak skoro sasvim jednaki, kako bi se pokazalo, da su usprkos lokalnih specifičnosti i uza svu lokalnu razdrobljenost srednjovjekovnog pravnog sistema, praksa života i stvarne potrebe stvorili ipak širok niz općih — zajedničkih principa i praktičnih rješenja. Bivalo je to u mnogim oblastima života i pravnog sistema, pa i u domeni pravnog režima korištenja arhivske građe.

(Nastavit će se)

Zusammenfassung

ÜBER DIE RECHTLICHE REGELUNG DER BENUTZUNG VON ARCHIVALIEN (I)

Der Verfasser präsentiert hier die erste aus der Reihe seiner Abhandlungen über den Fragenkomplex der Benutzung des Archivgutes in historischer und gegenwärtiger Sicht. Auch die weiteren Abhandlungen dieser Reihe sind der Veröffentlichung im Jahrbuch »Arhivski vjesnik« vorbehalten.

Hier befasst sich der Autor mit der historischen Entwicklung der Benutzung von Archivalien im Zeitabschnitt vom 13—16. Jh. An Hand einer vergleichenden Betrachtungsweise bringt er zahlreiche Beispiele aus statutarischen Vorschriften und teilweise aus der Praxis italienischer und jugoslawischer Städte des Mittelalters. Darüber hinaus wird besonders die Situation in Herrscher- und ähnlichen Archiven geschildert.

Die Betrachtung ist in drei Kapitel eingeteilt:

- die Benutzung der Archivalien zu dienstlichen Zwecken (S. 139—170);
- die Benutzung zu Privatzwecken wegen Wahrnehmung von Personalrechten (S. 170—220);
- die Benutzung des Archivgutes als geschichtlicher Quelle (S. 221—236).

Am Ende des ersten und des zweiten Kapitels steht eine zusammenfassende Analyse der angeführten Beispiele, samt den entsprechenden Schlussfolgerungen. Im dritten Kapitel sind die Analyse und die Schlussfolgerungen der Auslegung eingegliedert.

Alle drei Kapitel und im besonderen Masse das dritte enthalten summarische Hinweise auf die verwandte Praxis hinsichtlich der Archivalienbenutzung in den übrigen europäischen Ländern. Die ganze Problematik wird vielseitig erforscht und der Verfasser beschränkt sich keineswegs nur auf den engsten Kreis der Rechtsfragen um die Benutzung selbst. Besonders bei der Schilderung der jugoslawischen Verhältnisse werden über die Entstehung und die Aufbewahrung des Archivgutes ausführlicher Betrachtungen angestellt, indem es hier um wesentliche Voraussetzungen für dessen Benutzung geht. Das war schon deshalb erforderlich, weil umfangreichere Studien über die allgemeine Geschichte der jugoslawischen Archive zumeist noch immer nicht vorhanden sind.

Zum Schluss betont der Verfasser die besonderen Merkmale der drei in Betrachtung genommenen Aspekte der Archivalienbenutzung zugleich aber auch ihren gegenseitigen Zusammenhang. Darüber hinaus stellt er fest, dass,